

ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

ՍԵՐՈՒԿ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

ՎԱՂԵ ՍՈՎՍԻՍՅԱՆ

ԱՆՁԳՈՒՇՈՒԹՅԱՄԲ ՄԱՀ ՊԱՏՃԱՌՇԵԼՈՒԻ ՔՐԵԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ԵՎ ԱՅԼ ՀԱՆՑԱԿԱԶՍԵՐԻՑ ՍԱՀՄԱՆԱԶԱՏՄԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԸ 2

ԱՐԱՅԻԿ ԱՍԼԱՆՅԱՆ

ԱՎԱԶԱԿՈՒԹՅԱՆ ՀԱՆՑԱԿԱԶՍԻ ՈՐԱԿՄԱՆ ՀԵՏ ԿԱՊՎԱԾ

ՄԻ ՇԱՐՔ ՀԻՄՆԱԽՆԳԻՐՆԵՐԻ

ՔՐԵԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ 14

ԱՐՄԱՆ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

ԲԱՆԿԱՅԻՆ ԲՆԱԳԱՎԱՌՈՒՄ

ԿԱՏԱՐՎՈՂ ԽԱՐԴԱԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ

ՔՐԵԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ 20

ՔՐԵԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ՍՈՒՐԵՆ ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆ

ԱՊՕՐԻՆԻ ՄՈՒՏՔ ԳՈՐԾԵԼՈՎ ԿԱՏԱՐՎՈՂ

ԳՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՎԻԿՏԻՄՈՂՈԳԻԱԿԱՆ

ՀԻՄՆԱԽՆԳԻՐՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ 26

МЕЖДУНАРОДНАЯ ПРАКТИКА

ЛЮДМИЛА КАМЕНКОВА

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЭКОНОМИЧЕСКОГО СУДА СНГ

В КОНТЕКСТЕ ВОСТРЕБОВАННОСТИ РЕШЕНИЙ

ДЛЯ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ 30

ՄՈՒՆԻՑԻՊԱԼ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

ՎԱՐԴԱՆ ՏԱՐԱՍՅԱՆ

ՀԱՐԿԱՅԻՆ ՎԵՐԱՀՄԿՈՂՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՁԵՎԵՐԸ,

ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ ԵՎ ՄԵԹՈԴՆԵՐԸ 36

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

ԼԱՌԻԱ ԲԱԳԱՆՅԱՆ

ԱՐԳՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԼԵԳԻՏԻՄՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ

ՄԻԱՎՈՐՈՒՄԸ՝ ԸՍՏ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ-ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՋԱՐԳԱՅՈՒՄՆԵՐԻ 46

ԻՐԱՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԼՈՒԻՍԵ ՊԵՎՈՐԳՅԱՆ

ՀԱՆՑԱԳՈՐԾԻ ԱՆՁՆԱՅԻՆ ՈԼՈՐՏԻ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ 52

ԼԵՎՈՆ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

ԴԱՏԱՊԱՐՏՅԱԼՆԵՐԻ ՀԱՐՄԱՐՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ՔՐԵԱԿԱՏԱՐՈՂԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒՄ 58

ԴԱՏԱԿԱՆ ՊՐԱԿՏԻԿԱ

ՂՂ ՎՃՈՒԲԵԿ ԳՍԱՐԱՆԻ ՈՐՈՇՈՒՄ

..... 64

RESUME 72

Սերժիկ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

*ՀՀ վճարելի դատարանի քրեական պալատի դատավոր,
իրավագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր*

Վահե ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ

*Հայ-ռուսական (Մլավոնական) համալսարանի
քրեական իրավունքի և քրեական դատավարության
իրավունքի ամբիոնի հայցորդ*

**ԱՆՉԳՈՒՇՈՒԹՅԱՄԲ ՄԱՆ ԴԱՏՃԱՌԵԼՈՒ
ՔՐԵԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ԵՎ ԱՅԼ ՀԱՆՅԱԿԱԶՄԵՐԻՑ
ՍԱՀՄԱՆԱԶԱՏՄԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՅԵՐԸ**

Անզգուշությամբ մահ պատճառելը հանցավորի կոպիտ անկարգապահության, անուշադրության, անշրջահայացության արդյունք է¹, և չնայած դիտավորյալ սպանությունների համեմատ տվյալ հանցագործության հանրային վտանգավորության աստիճանն ավելի ցածր է, բայց դա ամենևին չի նշանակում, որ վերջինիս հետևանքներն էլ միշտ նվազ վտանգավոր են²:

Արձանագրված հանցագործությունների 10-15% կատարվում են անզգուշությամբ, սակայն դրանց հասարակությանը պատճառած ընդհանուր վնասը շատ անգամ ավելին է, քան դիտավորյալ կատարած իրավախախտումների դեպքում: Ի տարբերություն դիտավորյալի՝ անզգուշ մեղքը գուրկ է վնասակար հետևանքի «չար կամքից» ու «չար միտումից», և հնարավոր է միայն նյութական հանցակազմով հանցագործություններ կատարելու դեպքերում, այսինքն, երբ հողվածների դիսպոզիցիաներում նախատեսված են հանրային վտանգավոր այնպիսի հետևանքներ, որոնք մեղավորի գործողության (անգործության) արդյունք են հանդիսանում: Դրա հետ մեկտեղ դիտավորյալ և անզգուշության մեջ շատ ընդհանրություններ կան: Անզգուշ հանցագործության վարքագծի հոգեբանական կառուցվածքը չի տարբերվում դիտավորյալ

հանցագործության կառուցվածքից: Ինչպես անզգուշ, այնպես էլ դիտավորյալ հանցագործությունների դեպքում առկա է անձի համապատասխան վերաբերմունքն իր իսկ կատարած գործողության (անգործության) և վրա հասած հետևանքների նկատմամբ: Ըստ էության, տարբերությունը կրում է միայն նորմատիվ բնույթ: Հանցավոր ինքնավստահության և անփութության իրավաբանական ձևակերպումից դուրս է մղված անձի գործողության կամ անգործության հանրային վտանգավորության (վնասակար, անօրինական) ընկալման հանգամանքը:

Մեղքի ձևը որոշելիս ոչ ճիշտ տարանջատումը կարող է հանգեցնել սխալների, իսկ դրանց հետևանքները կրեքեն արարքի սխալ որակման, ինչպես նաև անարդարացի պատիժ սահմանելուն և այլ բացասական հետևանքների: Բռնության հետևանքով մահ պատճառելը որակվում է որպես անզգուշությամբ մահ պատճառել, այն պայմանով, եթե գործողությունները կատարվել են մեղավորի կողմից՝ առանց սպանության դիտավորության կամ ծանր մարմնական վնաս պատճառելու, և երբ հաստատվել է, որ գործի հանգամանքներով նա կարող էր և պարտավոր էր նախատեսել հնարավոր հետևանքները: Այսպես, օրինակ՝ դատարանը Ա. Մարտյանի գործով սպացուցված համարելով, որ նա

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 2013 12 (173)

ԴԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն
2

բռնցքով հարվածել է Ս. Կարապետյանի դեմքին՝ շուրթերի շրջանում, դիտավորությամբ վերջինիս առողջությանը պատճառելով թեթև վնաս, ապա ձեռքով հրել է տուժողին, որը, հետ-հետ գնալով, ընկել է, ծոծրակի մասով հարվածել հարթակում տեղակայված քարերին, հետո փորձելով բարձրանալ՝ երերացել և վայր ընկնելով՝ գորվել 10մ բարձրությամբ գառիթափից, որի հետևանքով վերջինս մահացել է: Դատաբանական փորձագետի եզրակացության համաձայն՝ Ս. Կարապետյանի մարմնական վնասվածքներն առաջացել են վայր ընկնելուց հետո քարին հարվածելու արդյունքում: Ելնելով գործի հանգամանքներից՝ պետք է ընդունել, որ ամբաստանյալ Ա. Սարոյանը, հրելով տուժող Ս. Կարապետյանին, չի նախատեսել վերջինիս վայր գցելու, ծոծրակի մասով քարին հարվածելու մահվան պատճառ հանդիսացած հանգամանքը, թեև տվյալ իրադրությունում կարող էր և պարտավոր էր նախատեսել առաջացած հետևանքները³:

Դիտավորությամբ գործող անձը գիտակցում է, որ իր արարքը կարող է առաջացնել վնասակար հետևանք: Դիտավորյալ գործողությունը՝ լինելով նպատակասլաց, ենթադրում է, որ անձն իր կամքն ուղղում է հանրային վտանգավոր հետևանքներին հասնելուն, քանի որ նա ընտրում է այդպիսի ուղի՝ իր ցանկությունները բավարարելու համար (ուղղակի դիտավորություն) կամ, ամեն դեպքում, հաշտվում է այդպիսի հետևանքների հետ՝ այն ակնկալիքով, որ կհասնի իր նպատակների իրականացմանը (անուղղակի դիտավորություն): Ինչպես առաջին, այնպես էլ երկրորդ դեպքերում անձը լիովին գիտակցում է, որ հայտնի ձևով գործելու իր որոշումը կարող է հանգեցնել հանրային վտանգավոր հետևանքների, սակայն այդպիսի պատկերացումը, այնուամենայնիվ, իրեն զերծ չի պահում տվյալ արարքն իրագործելուց:

Դիտավորությամբ և անզգուշությամբ առողջությանը ծանր վնաս պատճառելու հանցակազմերի սահմանազատման հիմ-

նախնդիրները ՀՀ վճռաբեկ դատարանի կողմից քննության են առնվել Ս. Շ. Սաքանյանի գործով 2011թ. կայացված թիվ ԵԷԳ/0058/01/10 որոշման մեջ, որտեղ դատարանը վերլուծության է ենթարկել տվյալ հանցակազմերից յուրաքանչյուրի սուբյեկտիվ կողմերի առանձնահատկությունները, այնուհետև, համադրելով կատարված վերլուծության արդյունքները, եզրակացություն է արել դիտավորությամբ և անզգուշությամբ առողջությանը ծանր վնաս պատճառելու հանցակազմերի սահմանազատման առանձնահատկությունների կապակցությամբ: Այսպես, Ս. Սաքանյանի գործով որոշման 22-րդ կետում ՀՀ վճռաբեկ դատարանը մեջբերել է դիտավորությամբ առողջությանը ծանր վնաս պատճառելու հանցակազմի օրենսդրական ձևակերպումը՝ դրանով իսկ շեշտադրելով, որ դիտավորությամբ առողջությանը ծանր վնաս պատճառելիս անձը գիտակցել է իր գործողության (անգործության) հանրության համար վտանգավոր բնույթը, հանցավոր արարքի և հետևանքների միջև առկա պատճառական կապի շրջանակներում նախատեսել է հնարավոր վտանգավոր հետևանքները և ցանկացել է դրանց վրա հասնելը կամ չի ցանկացել այդ հետևանքները, բայց գիտակցաբար թույլ է տվել դրանք:

Անզգուշությամբ առողջությանը ծանր վնաս պատճառելու հանցակազմի օրենսդրական ձևակերպման մեջբերմամբ՝ ՀՀ վճռաբեկ դատարանը նույն տրամաբանությամբ շեշտադրել է այն հանգամանքը, որ նշված հանցագործությունը կատարվում է բացառապես անզգուշությամբ: Արդյունքում ՀՀ վճռաբեկ դատարանն իրավական դիրքորոշում է ձևավորել այն մասին, որ. «Դիտավորությամբ և անզգուշությամբ առողջությանը ծանր վնաս պատճառելու» հանցակազմերի տարբերությունը մեղքի ձևի մեջ է. եթե ՀՀ քրեական օրենսգրքի 112-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված արարքը սուբյեկտիվ կողմից բնութագրվում է դիտավորությամբ, որը կարող է լինել ինչպես ուղ-

Քրեական իրավունք

ղակի, այնպես էլ անուղղակի, ապա ՀՀ քրեական օրենսգրքի 120-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված արարքը սուբյեկտիվ կողմից բնութագրվում է անզգուշությամբ, որը կարող է դրսևորվել ինչպես ինքնավստահությամբ, այնպես էլ անփութության ձևով»⁴:

Այլ խոսքով՝ դիտավորությամբ և անզգուշությամբ ծանր վնաս պատճառելու հանցակազմերի սահմանագատման հիմքը մեղքի ձևն է: Ուստի, արարքը որակելիս, վարույթն իրականացնող մարմինը պետք է պարզի, թե գործով ձեռք բերված ապացույցներով մեղքի ո՞ր ձևի առկայությունն է հաստատվում, և դրան համապատասխան՝ արարքը որակի:

Անզգուշ մեղքը որոշելու դեպքում կարևոր նշանակություն ունի մահ պատճառող անձի արարքների դրդապատճառները, հանցավորի վարքագիծը մինչև արարքի կատարումը, արարքը կատարելու պահին և դրանից անմիջապես հետո և գործի այլ հանգամանքները: Այդ պատճառով անզգուշ հանցագործությունների վերաբերյալ գործերով միշտ անհրաժեշտ է ուսումնասիրել հանցավոր արարքի անզգուշ կամ դիտավորյալ բնույթի վարկածները: Անձի բոլոր տեսակի, այդ թվում նաև անզգուշ արարքների դրդապատճառները զիտակցվում են իր կողմից: Մահ պատճառած անզգուշ արարքների ճնշող մեծամասնության մեջ առկա են հակահասարակական վարքի հատկանիշները⁵: Անձի արարքների իրական պատճառների բացահայտումը և այն փաստը, որ անձը չի ունեցել դիտավորությամբ հանցավոր հետևանքներ առաջացնելու շարժառիթներ, կանխորոշում է դատարանի որոշումը՝ մեղքի անզգուշ ձևի մասին⁶: «Անզգուշ հանցագործություններին բնորոշ է այն, որ դրանց զգալի մասը կատարվում են «չեզոք» և «դրական» դրդապատճառներով»⁷: Հանցանքի մեջ վրեժի, խանդի, շահի, խուլիգանության և այլ բացասական դրդապատճառների բացակայությունը մի շարք դեպքերում թույլ է տալիս

խալառ բացառել դիտավորությունը՝ կատարված արարքին տալով ճիշտ որակում:

Անուղղակի դիտավորությամբ սպանության և անզգուշությամբ մահ պատճառելու միջև տարբերությունը պետք է անցկացնել ինչպես ինտելեկտուալ, այնպես էլ կամային հատկանիշներով: Անուղղակի դիտավորությունը որոշակի նմանություն ունի հանցավոր ինքնավստահության հետ: Այդուհանդերձ, պետք է հաշվի առնել.

- և՛ ինքնավստահության, և՛ անուղղակի դիտավորության դեպքում մեղավորը նախատեսում է մահվան հնարավորությունը, բայց նախատեսման բնույթով այս երկու ձևերն իրարից տարբերվում են: Անուղղակի դիտավորության պարագայում նախատեսման բնույթն իրական է, իսկ հանցավոր ինքնավստահության դեպքում՝ վերացական, այսինքն՝ հանցավորը նախատեսում է իր արարքի վտանգավոր հետևանքների առաջացումը, սակայն վստահ է, որ դրանք կկանխվեն.

- ինքնավստահության պարագայում մեղավորը վստահ է, որ կկանխվի տուժողի մահը, անուղղակի դիտավորության պարագայում մեղավորը տուժողի մահը կանխելու համար ոչ մի միջոցների չլիմեղով, այնուամենայնիվ, չի ցանկանում, սակայն, գիտակցաբար թույլ է տալիս այն կամ անտարբեր վերաբերմունք է դրսևորում:

Այսպիսով, անուղղակի դիտավորության դեպքում անձը նախատեսում է իր գործողությունների հանրային վտանգավոր հետևանքների իրական հնարավորությունը, իսկ ինքնավստահության ժամանակ սուբյեկտը նախատեսում է նույնը՝ վերացական ձևով: Նա նախատեսում է, որ նման տեսակի գործողություններն, ընդհանրապես, կարող են հանգեցնել հանրային վտանգավոր հետևանքների, սակայն կարծում է, որ նման հետևանքներ չեն առաջանա տվյալ դեպքում:

Կամային պահով, նույնպես, հանցավոր ինքնավստահությունը և անուղղակի

դիտավորությունը տարբերվում են իրարից, քանի որ տարբեր կամային վերաբերմունք ունեն հետևանքների նկատմամբ: Անուղղակի դիտավորության դեպքում անձն անտարբեր է վերաբերվում հանրային վտանգավոր հետևանքներին, իսկ հանցավոր ինքնավատահության ժամանակ անձի գիտակցումը և կամքն անտարբեր չեն իր կատարած գործողության (անգործության) հնարավոր հետևանքների նկատմամբ և ուղղված են դրանց կանխմանը: Սուբյեկտը հույսը դնում է կոնկրետ, իրական հանգամանքների վրա, որոնց միջոցով կկանխվեն վտանգավոր հետևանքները, օրինակ՝ իր ուժի, ճարպկության, ունակությունների, փորձի, վարպետության, այլ անձանց գործողությունների, այդ թվում նաև տուժողի գործելակերպի, բնության ուժերի, մեքենաների և այլ հանգամանքների վրա: Սակայն հաշվարկը դառնում է թեթևամիտ, անհիմն, ինչի արդյունքում չի հաջողվում խուսափել հանցավոր հետևանքից:

Ինտելեկտուալ պահով ևս հանցավոր ինքնավատահությունը որոշակի նմանություն ունի անուղղակի դիտավորության հետ: Դրանց տարբերությունն այն է, որ անուղղակի դիտավորության դեպքում մեղավորը նախատեսում է հանցավոր հետևանքների մեծ հավանականությունը, իսկ ինքնավատահության դեպքում մեղավորը նախատեսում է այդ հետևանքներն ավելի նվազ աստիճանով: Դիտավորության ժամանակ սուբյեկտը նախատեսում է կոնկրետ հետևանքներ, իսկ ինքնավատահության դեպքում այդ հետևանքները հանդես են գալիս ընդհանուր ձևով: Հանցավոր հետևանքների նախատեսումն ինքնավատահության դեպքում տարբերվում է դիտավորության ժամանակ նախատեսումից նաև նրանով, որ ինքնավատահության դեպքում անձը նախատեսում է հետևանքների միայն հնարավորությունը, այլ ոչ թե անխուսափելիությունը: Ինքնավատահության ժամանակ հնարավոր հետևանքի կանխատեսումն ուղղորդվում և չեզոքացվում է դրա կանխման նախա-

տեսումով⁸: «Մյուս հանգամանքների հետ մեկտեղ անձի դեմ ուղղված դիտավորյալ և անզգույշ հանցագործությունները սահմանազատելիս կարևոր դեր են խաղում տուժողի և մեղավորի հարաբերությունները՝ կոնկրետ իրավիճակներում»⁹: Մեղավորի գործողություններում անզգուշության մասին կարող են վկայել տուժողի և մեղավորի միջև ոչ միայն լավ ու բարի հարաբերությունները, այլ նաև, ընդհանրապես, հարաբերությունների բացակայությունը, ինչպես նաև, անզգույշ մեղքի մասին կարող են վկայել այնպիսի տվյալներ, որոնք թույլ են տալիս պարզել մեղավորի հոգեկան վերաբերմունքն իր արարքի նկատմամբ՝ հանցանք կատարելուց հետո, այսինքն՝ տուժողին օգնություն ցուցաբերելու փորձը, կատարվածի մասին անհապաղ ոստիկանությանն իրազեկելը, շտապօգնություն կանչելը, զոջման զգացումը և այլն:

Շատ ավելի բարդ է հայտնաբերել անձի հոգեկան վերաբերմունքն անզգուշությամբ առաջացած հանրային վտանգավոր հետևանքի նկատմամբ՝ հատկապես հանցավոր անփութության դեպքում: Անզգուշորեն գործող անձը հանցավոր հետևանքին հասնելու նպատակ չի հետապնդում և չի էլ ենթադրում, որ այն կիրականանա: Հանցավոր անփութության դեպքում անձը չի նախատեսում վնասակար հետևանքների առաջացումը, և հենց այդ անկանխատեսելիությունը դառնում է այն հանգամանքը, որ պայմանավորում է դրա առկայությունը¹⁰:

Դատական պրակտիկայի և քրեական գործերի ուսումնասիրությունը ցույց է տվել, որ առավել հաճախ է անզգուշությամբ մահ պատճառելը դառնում հանցավոր անփութության հետևանք: Մի շարք իրավախախտումներում անփութության հատկանիշներն ակնհայտ են, մյուսներում՝ գրեթե ոչ: Միայն յուրաքանչյուր կոնկրետ դեպքի վերլուծության միջոցով կարելի է որոշել՝ արդյոք դրանք պատկանում են անփութ իրավախախտումներին, թե՞ պատահականությանը: Եվ դա պա-

Քրեական իրավունք

տահախան չէ, քանի որ նախևառաջ, անփութությունը գտնվում է հանցանքի և պատահականության սահմանում: Բավական է մի փոքր ընդլայնված մեկնաբանել հոգեկան վերաբերմունքի հասկացությունը, և պատահականությունը վերածվում է հանցագործության, ինչպես նաև անփութ վարքագիծը կարող է առաջացնել համաշխարհային մասշտաբի բացարձակապես ծանր հետևանքներ, օրինակ՝ Չերնոբիլի ատոմակայանի պայթյունը: Այդ վտանգը մշտապես աճում և բազմանում է գիտության ու տեխնիկայի զարգացման հետ զուգընթաց:¹¹

ՀՀ ԸՕ համաձայն՝ անփութորեն գործող անձը չի նախատեսում իր կողմից կատարած գործողության կամ անգործության հնարավոր վտանգավոր հետևանքները, և պատահական չէ, որ այն գերմանական գրականության մեջ համարվում է «չգիտակցված անզգուշություն»¹²: Անփութությունը մեղքի միակ տեսակն է, որի առկայությամբ անձը չի նախատեսում հետևանքներ՝ ոչ անխուսափելիության ձևով, ոչ էլ դրանց հնարավորության ձևով: Այստեղ, ընդհանրապես, բացակայում է դրական հոգեբանական կապը հանցագործության սուբյեկտի և իր պատճառած հանցավոր հետևանքների միջև: Անփութությունը բնութագրվում է հետևյալ հատկանիշներով. 1) անձը չի նախատեսում իր գործողության կամ անգործության արդյունքում հանրության համար վտանգավոր հետևանքների առաջացման հնարավորությունը, 2) անձը պարտականություն ունի նախատեսելու այդ հետևանքները, և 3) անձը հնարավորություն ունի նախատեսելու այդ հետևանքները:

Քանի որ սուբյեկտի կամքն անմիջականորեն կապված չէ հանրային վտանգավոր հետևանքների հետ, ապա գործնականում հանցավոր անփութությունը որոշվում է ինտելեկտուալ տարրի օգնությամբ: Պարտավորվածությունն օբյեկտիվ չափանիշ է, իսկ նախատեսման հնարավորությունը՝ անփութության սուբյեկտիվ չափանիշ:

Հանցավոր անփութության ինտելեկտուալ բովանդակությունը բնութագրվում է երկու հատկանիշով՝ բացասական և դրական: Բացասական հատկանիշը (երբ անձը հանրության համար վտանգավոր հետևանքների առաջացման հնարավորությունը չի նախատեսում) իր մեջ պարունակում է կատարվող գործողության կամ անգործության հանրային վտանգավորության գիտակցման բացակայումը և հանցավոր հետևանքների կանխատեսման բացակայումը:

Անփութության ինտելեկտուալ տարրի դրական հատկանիշն այն է, որ մեղավորը պարտավոր էր և կարող էր նախատեսել հանրային վտանգավոր հետևանքները¹³: Այստեղ անհրաժեշտ է ընդգծել, որ անձը տվյալ դեպքում իրական հնարավորություն է ունենում նախատեսել հանրային վտանգավոր հետևանքները, սակայն այդ հնարավորությունը չի իրագործում և հետևանքից չի խուսափում:

Անփութությունը որոշակի նմանություն ունի ինքնավատահության հետ: Թե՛ հանցավոր ինքնավատահության, թե՛ հանցավոր անփութության դեպքում բացակայում է անձի դրական վերաբերմունքը վտանգավոր հետևանքների նկատմամբ: Հակառակը, այդ վերաբերմունքը բացասական է: Անզգուշ մեղքի երկու տեսակների դեպքում էլ անձը չի նախատեսում վտանգավոր հետևանքների առաջացման իրական հնարավորությունը: Միևնույն ժամանակ անզգուշության տեսակներն իրարից տարբերվում են մի շարք հատկանիշներով: Մասնավորապես ինքնավատահության դեպքում անձը գիտակցում է իր արարքի պոտենցիալ վտանգավորությունը, իսկ անփութության դեպքում՝ ոչ: Թեև երկու դեպքում էլ անձը չի նախատեսում հետևանքների առաջացման իրական հնարավորությունը, այնուամենայնիվ ինքնավատահության դեպքում առկա է վտանգավոր հետևանքների առաջացման վերացական հնարավորության նախատեսումը, մինչդեռ անփութության դեպքում անձը չի նախատեսում նույնիսկ այդ-

պիսի հնարավորությունը, թեև պարտավոր էր և կարող էր նախատեսել: Բացի այդ, ինքնավստահության դեպքում անձը հույս է ունենում, որ հնարավոր հետևանքները կկանխվեն, իսկ անփութության դեպքում նա անհրաժեշտ ջանք չի գործադրում, որպեսզի կարողանա նախատեսել հետևանքների առաջացման հնարավորությունը:

Ըստ Ա. Ի. Ռառոզի՝ սուբյեկտի և իր իսկ պատճառած հանցավոր հետևանքի միջև դրական հոգևոր կապի բացակայումը կասկածի տակ է դնում անփութության քրեական պատժելիության հիմնավորվածությունը¹⁴, սակայն այս հարցը լուծվում է անփութության ինտելեկտուալ տարրի դրական հատկանիշով, որն իր հերթին, սահմանվում է երկու չափանիշների օգնությամբ՝ օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ: Օբյեկտիվը վտանգավոր հետևանքների առաջացման հնարավորությունը նախատեսելու պարտականությունն է: Այդ պարտականությունը կարող է բխել օրենքից (օրինակ՝ տեխնիկայի անվտանգության գծով ինժեները պարտավոր է միջոցներ ձեռնարկել անվտանգության կանոնները պահպանելու համար), անձի մասնագիտական պարտականությունից (վիրաբույժը պարտավոր է ժամանակին և սահմանված կարգով վիրահատել հիվանդին), պայմանագրային, ընտանեկան հարաբերություններից, համակեցության կանոններից և այլն: Սուբյեկտիվը՝ վտանգավոր հետևանքների առաջացման հնարավորությունը նախատեսելու կարողությունն է: Դա կախված է տվյալ անձի հատկություններից և իրադրության առանձնահատկություններից: Անձի հատկությունները կարող են վերաբերել նրա կրթական մակարդակին, մասնագիտական պատրաստվածությանը, կյանքի փորձին, առողջական վիճակին և այլն:

Հանրային վտանգավոր հետևանքների հնարավորության չնախատեսումն անփութությունը մոտեցնում է առանց մեղքի վնաս պատճառելուն: Այդ իսկ պատճառով քրեական պատասխանատվության

հիմնախնդիրների մշտական կատարելագործմանը զուգընթաց, քրեական օրենսդրության զարգացումը պետք է ընթանա պատասխանատվությունից ազատվելու, պատասխանատվությունը բացառելու հիմունքներն ընդլայնելու ուղով, այսինքն՝ քրեաիրավական խրախուսման դերն ընդլայնելով¹⁵: Հանցավոր անփութությամբ մահ պատճառելը, պետք է սահմանազատել պատահականության հետևանքով առաջացած մահից, եթե անձը չի գիտակցել և տվյալ իրադրությունում չէր կարող գիտակցել իր գործողության (անգործության) հանրության համար վտանգավոր բնույթը կամ չի նախատեսել հանրության համար վտանգավոր հետևանքների առաջացման հնարավորությունը և տվյալ իրադրությունում պարտավոր չէր կամ չէր կարող նախատեսել դրանք: Պարտականությունների և անձի կողմից վտանգավոր հետևանքների նախատեսման հնարավորության բացակայությունը հանդիսանում է տվյալ անձի մեղավորությունը բացառող հանգամանք, և այդ պատճառով, անկախ առաջացած հետևանքներից, անձը ենթակա չէ քրեական պատասխանատվության: Չևական և նյութական հանցակազմերում պատահականության էությունն այն է, որ անձը չի նախատեսում վտանգավոր հետևանքների առաջացման հնարավորությունը և տվյալ իրադրության մեջ պարտավոր չէր կամ չէր կարող նախատեսել այն: Պատահարի այս տեսակը տարբերվում է հանցավոր անփութությունից նրանով, որ այս դեպքում բացակայում են անփութության օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ չափանիշները, կամ բացակայում է թեկուզ միայն սուբյեկտիվ չափանիշը: «Արարքը համարվում է առանց մեղքի կատարված նաև այն դեպքում, եթե անձը նախատեսել է իր գործողության (անգործության) հանրության համար վտանգավոր հետևանքների առաջացման հնարավորությունը, չի ցանկացել դրանց առաջացումը, բայց ծայրահեղ պայմաններին կամ նյարդահոգեկան ծանրաբեռնվածությանն իր հոգեֆիզիոլոգիական հատկու-

Քրեական իրավունք

թյունների անհամապատասխանության հետևանքով չէր կարող կանխել դրանց առաջացումը» (ՀՀ ՔՕ 31-րդ հոդված): Հարկ է նշել, որ այս դեպքում արարքը համարվում է առանց մեղքի կատարված ոչ թե այն պատճառով, որ բացակայում են դիտարկությունը կամ անզգուշությունը, այլ այն պատճառով, որ անձն իր հոգեֆիզիոլոգիական հատկությունների կամ նյարդահոգեկան ծանրաբեռնվածության պատճառով հնարավորություն չունի կանխելու վտանգավոր հետևանքները: Ծայրահեղ պայմաններին չհամապատասխանող հոգեֆիզիոլոգիական հատկությունները կարող են դրսևորվել նրանով, որ, օրինակ, իրադրության կտրուկ փոփոխության, հանկարծակի արտադրական վթարի և նման այլ դեպքերում անձը ստրեսի, հուզմունքի կամ այլ պատճառներով չի կարողանում ճիշտ կողմնորոշվել և գտնել հետևանքները կանխելու միջոցը:

Այստեղ օբյեկտիվ (պարտավոր էր) և սուբյեկտիվ (կարող էր) չափանիշների գույակցումը կոնկրետ արարքը որակելիս թույլ է տալիս պատահականությունը ճիշտ սահմանազատել անփութությամբ մահ պատճառելուց: Ի տարբերություն անփութության՝ «պատահականությունը» բնութագրվում է օբյեկտիվ կամ սուբյեկտիվ չափանիշների բացակայությամբ, հետևաբար այստեղ անփութությունը դիտվում է որպես մեղքի ձև: Իրավաբանական գրականության մեջ, ինչպես նաև դատական պրակտիկայում «պատահականությունը» սովորաբար ընդգծվում է կանխատեսելու և հանրային վտանգավոր հետևանքները կանխելու հնարավորության բացակայությամբ, հետևաբար, «եթե անձը, կատարելով արարք, չի գիտակցել և գործի հանգամանքներով չէր կարող գիտակցել դրա հակաօրինակականությունը, ապա նա քրեական պատասխանատվության ենթակա չէ»¹⁶:

ՀՀ ՔՕ Հատուկ մասում առկա են հանցակազմեր, որոնցում միաժամանակ առկա է մեղքի երկու ձև: Մեղքի երկակի ձևը տեղի է ունենում միայն նյութական հան-

ցագործություններում, այն բնութագրվում է արարքի և հետևանքի նկատմամբ անձի ոչ միատեսակ վերաբերմունքով: Իսկ ֆորմալ հանցագործություններում հետևանքն անբաժան է արարքից, այդ իսկ պատճառով հոգեկան վերաբերմունքն արարքի և հետևանքի նկատմամբ միատեսակ է հանդես գալիս: Անձի դեմ ունեցված կատարելիս մեղքի երկու ձևով սահմանումը հնարավորություն է տալիս սահմանազատել դիտարկող սպանությունը այլ դիտարկող հանցագործություններից, որոնց արդյունքում անզգուշությամբ մահ է պատճառվում տուժողին, դրանք, որպես կանոն, հանդիսանում են նվազ ծանր: Նման դեպքերում մեղքի ձևի հաստատումը կարևորվում է ոչ միայն ճիշտ որակմամբ, այլ նաև պատժի և պատասխանատվության անհատականացմամբ: Օրինակ՝ դիտարկությանը ապօրինի արքրտ կատարելով՝ հանցավորն անզգուշություն է դրսևորում տուժողի մահվան առաջացման կամ նրա առողջությանը ծանր վնաս պատճառելու նկատմամբ: Դրանց նկատմամբ անուղղակի դիտարկություն դրսևորելու դեպքում արարքը պետք է որակվի, համապատասխանաբար, ՀՀ ՔՕ 104-րդ հոդվածի երկրորդ մասի չորրորդ կետով կամ 112-րդ հոդվածի առաջին մասով (դիտարկությանը առողջությանը ծանր վնասի պատճառում՝ հղիության ընդհատման հատկանիշով): Եթե նշված հետևանքներն առաջանան օրինական արքրտ կատարելու արդյունքում, բայց բժշկի անփութության պատճառով, ապա վերջինս կարող է քրեական պատասխանատվության ենթարկվել անզգուշությամբ մահ պատճառելու (ՀՀ ՔՕ 109-րդ հոդված) կամ անզգուշությամբ առողջությանը ծանր վնաս պատճառելու համար (ՀՀ ՔՕ 120-րդ հոդված):

Շատ դեպքերում ՀՀ ՔՕ առավել խիստ պատասխանատվություն է սահմանում դիտարկությանը կատարված հանցանքից առաջացած հեռավոր, ոչ անմիջական այն հետևանքների համար, որոնց նկատմամբ դրսևորվում է անզգուշ-

ություն: Այլ խոսքով, դիտավորությանը հանցանք կատարող անձը չի նախատեսում իր արարքի հեռավոր հետևանքները, թեև պարտավոր էր և կարող էր նախատեսել, կամ էլ նախատեսում է այդ հետևանքների առաջացման վերացական հնարավորությունը, սակայն ինքնավստահորեն հույս է ունենում, որ դրանք կկանխվեն: Մեղքի երկու ձևով հանցակազմն առկա է այն դեպքում, երբ դիտավորյալ հանցանքի արդյունքում անգոչությանը պատճառված ոչ անմիջական հետևանքները հանդես են գալիս իբրև տվյալ հանցակազմի ծանրացնող հանգամանքներով զուգորդված հանցակազմի հատկանիշ: Նրանց կարելի է առանձնացնել երկու տեսակի: Առաջին տեսակը մեկից ավելի հետևանք նախատեսող նյութական հանցակազմերն են: Ընդ որում, հետևանքներից մեկը հանդիսանում է առավել ծանր և հիմնական հանցակազմը ծանրացնող հանգամանքներով զուգորդված հանցակազմի հատկանիշի դեր է կատարում: Նման հանցակազմի օրինակ կարող է հանդիսանալ դիտավորությանը առողջությանը ծանր վնաս հասցնելը, որն անգոչությանը առաջացրել է տուժողի մահը (ՀՀ ՔՕ 112-րդ հոդվածի երկրորդ մաս, 14-րդ կետ): Իրավակիրառական պրակտիկայում բավականին լուրջ բարդություն է ներկայացնում այս հանցագործության սահմանազատումն անգոչությանը մահ պատճառելուց (ՀՀ ՔՕ 109-րդ հոդված): Վերջինս առկա է այն դեպքում, երբ հանցավորը չի նախատեսել ոչ միայն տուժողի մահը, այլև նրա առողջությանը ծանր վնաս պատճառելու հնարավորությունը, թեև պարտավոր էր և կարող էր նախատեսել դա, կամ նախատեսել է մահ պատճառելու հնարավորությունը, սակայն առանց բավարար հիմքերի ինքնավստահորեն հույս է ունեցել, որ դա կկանխվի: Այլ կերպ ասած, եթե հանցավորի մոտ բացակայել է տուժողին մահ կամ նրա առողջությանը ծանր վնաս պատճառելու դիտավորությունը, նրա արարքը կորակվի ՀՀ ՔՕ 109-րդ

հոդվածով՝ որպես անգոչությանը մահ պատճառել: Օրինակ՝ Ա. Սարգսյանն ապտակել է տուժող Ս. Ղազարյանին, ինչի հետևանքով վերջինս ընկել է ու գլխի ծոծրակային մասով հարվածել է ասֆալտին և մահացել:

Մեղքի երկու ձևով կատարվող հանցագործությունների երկրորդ տեսակը բնութագրական է այն ձևական հանցակազմերի համար, որոնցում հանրորեն վտանգավոր հետևանքները նախատեսվում են որպես հիմնական հանցակազմը ծանրացնող հանգամանք: Օրինակ՝ ՀՀ ՔՕ 233-րդ հոդվածի առաջին մասը պատասխանատվություն է սահմանում ռադիոակտիվ նյութեր ապօրինի ձեռք բերելու, պահելու, օգտագործելու, փոխադրելու, հանձնելու, իրացնելու, ոչնչացնելու կամ վնասելու համար, իսկ նույն հոդվածի երրորդ մասը՝ նույն արարքի համար, որն անգոչությանը առաջացրել է մարդու մահ կամ այլ ծանր հետևանքներ: Այն հանգամանքը, որ մեղքի երկու ձևերով հանցակազմում միաժամանակ առկա է և՛ դիտավորությունը, և՛ անգոչությունը, անհրաժեշտություն է առաջանում պարզելու, թե ընդհանուր առմամբ մեղքի ո՞ր ձևով կատարված պետք է համարել նշված հանցանքները: Օրենսդիրը լուծել է այս խնդիրը՝ ուղղակիորեն նշելով, որ նման հանցագործությունները պետք է համարել դիտավորությանը կատարված (ՀՀ ՔՕ 32-րդ հոդված):

Վերը շարադրվածից հետևում է, որ ՀՀ ՔՕ 109-րդ հոդվածի վերլուծությունը թույլ է տալիս տվյալ հանցագործությունը սահմանազատել այն հանցակազմերից, ուր որպես որակյալ հատկանիշ հանդիսանում է անգոչությանը մահ պատճառելը կամ այն հանցագործություններից, որոնց իրագործման արդյունքում տուժողին անգոչությանը կյանքից զրկելը հանդիսանում է մի պայման, որը թույլ է տալիս տվյալ արարքը դիտել որպես քրեորեն պատժելի¹⁷: Օրինակ՝ դիտավորությանը առողջությանը ծանր վնաս պատճառելը, որն անգոչությանը առաջացրել է տու-

Քրեական իրավունք

ժողի մահ (ՀՀ ՔՕ 112-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 14-րդ կետ), հիվանդին օգնություն ցույց չտալը (ՀՀ ՔՕ 129-րդ հոդված), մարդուն առևանգելը (ՀՀ ՔՕ 131-րդ հոդված), ազատությունից ապօրինի գրկելը (ՀՀ ՔՕ 133-րդ հոդված), ապօրինի աբորտ կատարելը, որը նույնպես անզգուշությամբ բերել է տուժողի մահվան (ՀՀ ՔՕ 122-րդ հոդվածի 3-րդ մաս) և այլն: Մյուս կողմից՝ ՀՀ ՔՕ առկա են այնպիսի հանցագործություններ, որոնցում անզգուշությամբ մահ պատճառները բազմաթիվ հատուկ հանցակազմերի պարտադիր հատկանիշ է, որոնց հիմքում դրված է հատուկ տեսակի վարքագծի կանոնների խախտումը (այլ խոսքով՝ բլանկետային քրեաիրավական այն նյութական հանցակազմերը, որոնք սահմանում են այդ կանոնների խախտման հետևանքով մեկ կամ մի քանի մարդուն մահ պատճառելու համար): Այս տեսակի հանցագործությունները համարվում են անզգուշությամբ կատարված, չնայած այն հանգամանքին, որ կոնկրետ տեսակի կանոնների խախտումները կարող են կատարվել մահ դիտավորությամբ: Այդուհանդերձ դրանք մեղքի երկու ձևով կատարված հանցագործություններ չեն: Այս հանցագործությունների սուբյեկտը հատուկ է. որպես այսպիսին կարող են հանդիսանալ այն անձինք, ովքեր աշխատանքի կամ պաշտոնի բերումով պարտավոր են պահպանել նշված կանոնները: Դրանցից են՝ լեռնահանքային, շինարարական կամ այլ աշխատանքների կատարման ընթացքում անվտանգության կանոնները խախտելը (ՀՀ ՔՕ 230-րդ հոդված), պայթյունավտանգ օբյեկտներում անվտանգության կանոնները խախտելը (ՀՀ ՔՕ 231-րդ հոդված), հրդեհային անվտանգության կանոնները խախտելը (ՀՀ ՔՕ 232-րդ հոդված), երկաթուղային, օդային կամ ջրային տրանսպորտի երթևեկության անվտանգության կամ շահագործման կանոնները խախտելը (ՀՀ ՔՕ 241-րդ հոդված), ճանապարհային երթևեկության և տրանսպորտային միջոցների շահագործման կանոնները խախտելը (ՀՀ ՔՕ

242-րդ հոդված), տրանսպորտային միջոցներն անորակ վերանորոգելը կամ դրանք տեխնիկական անսարքություններով շահագործման բաց թողնելը (ՀՀ ՔՕ 245-րդ հոդված) և այլն: Այս հանցագործությունների սուբյեկտիվ կողմը բնութագրվում է անզգուշությամբ (չնայած կանոնները կարող են խախտվել գիտակցաբար, սակայն հետևանքների նկատմամբ դրսևորվում է անզգուշություն): Այլ խոսքով՝ 1) դիտավորյալ արարք՝ անզգուշություն հետևանքի նկատմամբ, 2) անզգուշ արարք՝ անզգուշություն հետևանքի նկատմամբ: Հանրորեն վտանգավոր հետևանքների նկատմամբ դիտավորություն դրսևորելու դեպքում արարքը պետք է որակել որպես մարդու դեմ ուղղված դիտավորյալ հանցագործություն:

ՀՀ ՔՕ-ում կան մահ սպառնալից հանցակազմեր, որտեղ որպես որակյալ հատկանիշ նախատեսված են «ծանր հետևանքները», «այլ ծանր հետևանքներ», որոնց տակ պետք է հասկանալ մահ անզգուշությամբ մահ պատճառելու դեպքերը: Օրինակ՝ պաշտոնեական լիազորությունները չարաշահելը (ՀՀ ՔՕ 308-րդ հոդված), պաշտոնեական լիազորություններն անցնելը (ՀՀ ՔՕ 309-րդ հոդվածի 3-րդ մաս), հրամանը չկատարելը (ՀՀ ՔՕ 356-րդ հոդվածի 2-րդ մաս) և այլն: Դրանք հատուկ հանցակազմեր են:

«Ծանր հետևանքները» արժեքավորող հասկացություն է: Հարկ է նշել, որ ծանր հետևանքների նկատմամբ հանցավորի կողմից դրսևորված մեղքի ձևի հարցն իրավաբանական գրականության մեջ միասնական լուծում չի ստացել: Եթե ծանր հետևանքների նկատմամբ դիտավորությամբ դրսևորման հնարավորությունը չի վիճարկվում, ապա նույնը չի կարելի ասել անզգուշության դրսևորման հնարավորության մասին: Քրեագետների մի մասը գտնում է, որ պաշտոնեական լիազորությունների չարաշահման հանցակազմի կապակցությամբ չի կարելի խոսել մեղքի երկու ձևով կատարվող հանցագործության մասին, որովհետև օրենքը նկատի

ունի այն ծանրացնող հանգամանքները, որոնք բովանդակությամբ նույնանուն են հանցակազմի հասարակ տեսակի համար պարտադիր հատկանիշ հանդիսացող էական վնասի հետ և տարբերվում են վերջինից ուղղակի հասցված վնասի չափով: Նրանց կարծիքով հնարավոր չէ, որ պաշտոնատար անձը, էական վնասի նկատմամբ դիտավորություն դրսևորելով, անզգուշություն դրսևորի ավելի մեծ չափերի վնասի նկատմամբ: Նման մոտեցումն արդարացի կլիներ, եթե միևնույն հանցագործության ժամանակ հնարավոր չլիներ այնպիսի ծանր հետևանքների առաջացում, որոնք իրենց բովանդակությամբ կտարբերվեին այդ հանցագործության ժամանակ պատճառվող էական վնասից: Մինչդեռ հնարավոր են դեպքեր, երբ էական վնասից բացի, առաջացող առավել ծանր հետևանքներն այլ բովանդակություն ունենան: Ընդ որում, դրանց նկատմամբ կարող է դրսևորվել անզգուշություն: Ուստի, ճիշտ է թվում օրենսդրի մոտեցումը, որը պատասխանատվություն է սահմանում ծանր հետևանքներն անզգուշությամբ պատճառելու համար: Սակայն ճիշտ կլիներ օրենքում դիտավորությամբ ծանր հետևանքներ պատճառելը նախատեսել որպես հանցակազմի առավել ծանրացնող հանգամանք¹⁸:

Այս հոդվածների մեծ մասը գտնվում են «ընդհանուր» և «հատուկ» նորմերի մրցակցության մեջ, հետևապես մրցակցության դեպքում արարքը պետք է որակել մեկ հոդվածով կամ հոդվածի մասով, ընդ որում՝ այն հոդվածով, որն առավել ամբողջական է արտացոլում կատարված հանցանքի բոլոր հատկանիշները, ուստի անզգուշությամբ մահ պատճառող անձը ենթակա է քրեական պատասխանատվության, եթե նա նախատեսել է հատուկ բնույթի պարտականությունները, այսինքն՝ ենթակա է կիրառման «հատուկ» նորմը:

Ընդհանուր և հատուկ նորմերի մրցակցությունն առկա է նաև այն դեպքերում, երբ ընդհանուր հանցակազմից առանձնաց-

վում է դրա մասնավոր, հատուկ հանցակազմը: Հատուկ հանցակազմն իր հատկանիշներով համընկնում է ընդհանուր հանցակազմի հատկանիշներին, բայց տարբերվում է վերջինից հանցակազմի որևէ հատկանիշի առանձնահատկությամբ, որի ուժով էլ առանձնացվում է որպես ինքնուրույն հանցակազմ: Ընդհանուր և հատուկ նորմերի մրցակցության դեպքում նախապատվությունը տրվում է հատուկ նորմին, և արարքը կորակվի միայն հատուկ նորմով: Օրինակ՝ ՀՀ ՔՕ 309-րդ հոդվածը պատասխանատվություն է սահմանում պաշտոնեական լիազորություններն անցնելու համար, իսկ 341-րդ հոդվածը՝ դատավորի, դատախազի, քննիչի կամ հետաքննություն կատարող անձի կողմից ցուցմունք տալուն հարկադրելու համար: 309-րդ հոդվածով նախատեսված նորմն ընդհանուր նորմ է, իսկ 341-րդ հոդվածում նախատեսվածը՝ դրա հատուկ դրսևորումը: Ուստի, այն դեպքում, երբ դատավորի, դատախազի, քննիչի կամ հետաքննություն կատարող անձի կողմից ցուցմունք տալուն հարկադրելու հետևանքով կառաջանա ծանր հետևանք, արարքը պետք է որակել 341-րդ հոդվածով:

Հարկ ենք համարում նշել նաև, որ անզգուշությամբ մահ պատճառել հնարավոր է նաև դիտավորությամբ կատարվող հանցագործությունների ժամանակ, այստեղ արարքները ճիշտ որակելու համար անհրաժեշտ է անձի քրեական պատասխանատվության հարցը լուծել ոչ թե անձի սուբյեկտիվ պատկերացումների, այլ կատարված արարքին օրենքի կողմից տրված օբյեկտիվ գնահատականի հիման վրա: Օրինակ՝ ցանկանալով սպանել տուժողին՝ հանցավորը կրակահերթ է արձակում նրա ուղղությամբ, որի հետևանքով սպանվում կամ մարմնական վնասվածքներ են ստանում նաև այլ քաղաքացիներ: Նման իրավիճակներում անձը պատասխանատվության կենթարկվի իր մտադրության մեջ եղած հանցանքը դիտավորությամբ կատարելու և մյուս քաղաքացիների նկատմամբ անզգուշ հանցանք կատարե-

Քրեական իրավունք

լու համար: Այստեղ առկա է դիտավորյալ հանցագործության լրացուցիչ հետևանք: Օրինակ՝ հանցավորը, ցանկանալով սպանել Բ-ին, որը գտնվում էր իր ընկերների խմբի մեջ, կրակում է նրա ուղղությամբ, սակայն վերջինս ժամանակին խույս է տալիս, և գնդակը դիպչում է Ա-ին ու սպանում նրան: Նման դեպքերում հանցավորը, դիտավորության ուղղվածության համաձայն, պատասխանատվության կենթարկվի Բ-ի սպանության փորձի, ինչպես նաև Ա-ին անզգուշությամբ կյանքից զրկելու համար, որովհետև այդ իրադրությունում պարտավոր էր և կարող էր նախատեսել նման հետևանքի առաջացումը¹⁹: Հետևաբար նման դեպքերում հանցագործությունները պետք է որակվեն համակցությամբ:

Ընդհանրացնելով վերը շարադրածը՝ հարկ ենք համարում ընդգծել, որ անզգուշությամբ մահ պատճառելը հնարավոր է.

1. ՀՀ ՔՕ 109-րդ հոդվածով նախատեսված դեպքում, այսինքն, երբ անզգուշություն է դրսևորվում, ինչպես արարքի, այնպես էլ հետևանքի նկատմամբ (միօբյեկտային ընդհանուր հանցագործություն):

2. Մեղքի երկու ձևով կատարվող հանցագործությունների որակյալ հատկանիշների առկայության դեպքում (ՀՀ ՔՕ 112-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 14-րդ կետ, 122-րդ հոդվածի 3-րդ մաս, 129-րդ հոդված, 131-րդ հոդված և այլն):

Արարքը նշված դեպքերում կատարվում է միայն դիտավորյալմբ՝ ավելի ծանր հետևանքի նկատմամբ ցուցաբերելով անզգուշություն: Ընդ որում, քրեական օրենքում ամրագրված են ինչպես մի, այնպես էլ երկօբյեկտային մեղքի երկու ձևով կատարվող հանցագործություններ:

3. Հատուկ հանցակազմերի (բլանկետային նորմերի) դեպքում (ՀՀ ՔՕ 230-րդ, 242-րդ, 245-րդ հոդվածներ և այլն): Տվյալ հանցագործությունները համարվում են անզգուշությամբ կատարվող, սակայն որոնց կանոնների խախտումը կարող է կատարվել ինչպես դիտավորյալմբ (դի-

տավորյալ արարք՝ անզգուշություն հետևանքի նկատմամբ), այնպես էլ անզգուշությամբ (անզգուշություն դրսևորելով նաև հետևանքի նկատմամբ): Նման հանցակազմերը երկօբյեկտային են:

4. Այնպիսի հանցակազմերում, որտեղ որպես որակյալ հատկանիշ նախատեսված են «ծանր հետևանքները», «այլ ծանր հետևանքներ» և այլ գնահատողական հատկանիշներ, որոնց տակ պետք է հասկանալ նաև անզգուշությամբ մահ պատճառելու դեպքերը: Օրինակ՝ ՀՀ ՔՕ 309-րդ, 357-րդ, 359-րդ հոդվածների 3-րդ մասերով, 358-րդ, 3581-րդ հոդվածների 4-րդ մասերով և այլն: Այդպիսի հանցագործությունները նույնպես երկօբյեկտային են:

5. Այնպիսի հանցակազմերում, որտեղ դիտավորյալմբ կատարվող հանցագործությունների ժամանակ մեղավոր անձի գործողությունների հետևանքով անզգուշությամբ մահ է պատճառվում այլ անձանց: Նման դեպքերում արարքը որակվում է հանցագործությունների համակցության կանոններով:

Այսպիսով, կարելի է եզրակացնել, որ ՀՀ ՔՕ 109-րդ հոդ. տեսական վերլուծությունը դժվարություններ չի առաջացնում, սակայն տվյալ հոդվածի գործնական կիրառման ժամանակ որոշակի բարդություններ են առաջանում: Դատական փորձը վկայում է այն մասին, որ դատարանները միշտ չէ, որ ճիշտ են սահմանազատում դիտավորյալ սպանությունն անզգուշությամբ մահ պատճառելուց: Որպես կանոն, իրավապահ մարմինների կողմից գործի փաստացի բոլոր հանգամանքների մակերեսային վերլուծությունը հանգեցնում է արարքի սխալ որակման: Դրա հետ մեկտեղ, անզգուշությամբ մահ պատճառելու գործերում առավել հաճախ հանդիպող սխալներից է այն, որ իրավապահ մարմինները «անփութությամբ մահ պատճառել են դիտում այն դեպքերը, երբ անձը գործի հանգամանքներով չէր նախատեսում և պարտավոր էլ չէր նախատեսել հանրային վտանգավոր հետևանքները»²⁰: Քննչական մարմիններն

ու դատարանները ոչ միշտ են հաշվի առնում այն հանգամանքը, որ և՛ հանցավոր ինքնավատահության, և՛ հանցավոր անփութության դեպքերում հանցագործների գործողությունները միշտ պետք է կատարվեն կամքի արտահայտմամբ: Այս կամ այն, իրենից անկախ հանգամանքներով սկսված գործողություններ (որոնք այսպիսի դեպքերում կորցնում են իրենց քրեաիրավական նշանակությունը) կատարած անձը, բոլոր դեպքերում, պետք է ազատվի քրեական պատասխանատվությունից, որովհետև նման դեպքերում բացակայում է հանցագործության օբյեկտիվ կողմի հիմնական հատկանիշը՝ գիտակցված և կամային բնույթի արարքը:

Այսպիսով, սահմանազատելու համար անզգուշությանը մահ պատժառեղ անուղ-

ղակի դիտավորությամբ կատարված սպանությունից, մեղքի երկու ձևերով կատարված հանցագործություններից, առանց մեղքի վնաս պատճառելուց, ինչպես նաև ՀՀ ՔՕ հատուկ մասի այլ հոդվածներով նախատեսված հանցագործություններից, որոնց մեջ արարքը հանցավոր համարելու անհրաժեշտ պայմանն է վրահասած մահը կամ որպես որակյալ հատկանիշ անզգուշությամբ մահ պատճառելը, անհրաժեշտ է անցկացնել տվյալ հանցակազմերի սուբյեկտիվ և օբյեկտիվ կողմերի խոր վերլուծություն, հաշվի առնել գործի կոնկրետ հանգամանքները, տուժողի և մեղավորի փոխհարաբերությունները, նրանց մտադրությունները և գործի բոլոր հանգամանքներն ամբողջությամբ:

1. Հայաստանի Հանրապետության քրեական իրավունք, Հատուկ մաս (խմբ.՝ Գ.Ս. Ղազինյանի), Երևան, 2007, էջ 122:

2. **Սովիշյան Վ.Տո.** Անզգուշությամբ մահ պատժառելու օրենսդրական սահմանումը արտասահմանյան երկրներում և ՀՀ-ում // Օրենք և իրավամոլություն, միջազգային իրավաբանական գիտական հանդես, 4(162), Երևան, 2009, էջ 14:

3. ՀՀ Արձավորի մարզի ընդհանուր իրավասության դատարանի գործ N 13108108 (ՄԴԴ-0051/01/08), 2008թ. հունիսի 27-ի դատավճիռ:

4. ՀՀ վճարելի դատարանի 2011 թվականի դեկտեմբերի 22-ի թիվ ԵԷԴ-0058/01/10 որոշում:

5. **Серебрякова В.А.** Изучение причин неосторожных преступлений против личности // Советское государство и право. М., 1967, N7, с. 77.

6. **Петелин Б.Я.** Значение мотива и цели при неосторожном преступлении // Советская юстиция. М., 1973, N7, с. 9.

7. **Евлов Н.Д.** Уголовно-правовые аспекты ответственности за неосторожность. Краснодар, 2002, с. 16-28.

8. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации. Изд. 2-е, изм. и доп. Под общей ред. Ю.И. Скуратова и В.М. Лебедева. НОРМА — ИНФРА. М., 1998, с. 43-44.

9. **Тяжкова И.М.** Неосторожные преступления с использованием источников повышенной опасности. СПб, 2002, с. 273.

10. **Макашвили В.Г.** Уголовная ответственность за неосторожность, М., 1957, с. 12.

11. **Лунеев В.В.** Субъективное вменение. М., Спарк, 2000, с. 45-46.

12. **Флетчер Дж., Наумов А.В.** Основные концепции современного уголовного права. М., 1998, с. 299.

13. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Отв. Ред. А.И. Рагоз, - 5-е изд., перераб. и доп. М., Проспект, 2009, с. 48.

14. **Рагоз А.И.** Указ. соч., с. 118//“Черные дыры” в Российском законодательстве. Небрежность в уголовном праве России и Англии: сравнительно-правовой анализ. Есаков Г.А. М., 2004, с. 200.

15. **Аветисян С.С.** Проблемы разграничения преступного от непроступного поведения. Ереван: Изд-во РАУ, 2011, с. 40.

16. **Аветисян С.С.** Указ. соч., с. 42, 164.

17. **Ляпунов Ю.** Уголовная ответственность за действия, приведшие к неосторожному причинению смерти // Советская юстиция. М., 1973, N9, с. 13-15.

18. **Аветисян С.С.** Соучастие в преступлениях со специальным составом: Монография. М., 2004, с. 284. Հայաստանի Հանրապետության քրեական իրավունք (խմբագրությամբ՝ Գ.Ս. Ղազինյանի): Հատուկ մաս (վեցերորդ հրատարակություն՝ փոփոխություններով և լրացումներով), Երևանի պետական համալսարան, Երևան, 2012, էջ 793-794: Սինդրեթ «ՀՀ քրեական օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» ՀՕ-34-Ն 21.05.2013 թվականի օրենքով այդ կապակցությամբ առանձին հանցակազմերում տեղի են ունեցել այնպիսի փոփոխություններ, որոնք, մեր կարծիքով, ընդունելի չեն: Օրինակ՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 359-րդ հոդվածի 3-րդ մասում պատասխանատվություն է սահմանվել ոչ կանոնադրային հարաբերությունների համար, որն անզգուշությամբ առաջացրել է ծանր հետևանքներ: Ստացվում է, որ ծանր հետևանքի, օրինակ՝ ծանր վնասի նկատմամբ դիտավորություն դրսևորելու դեպքում մեղավոր անձի արարքը պետք է որակվի հանցագործությունների համակցությամբ՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 112-րդ և 359-րդ հոդվածների 1-ին մասերով, ինչը նպատակահարմար չէ, ինչպես օրենսդրական տեխնիկայի առումով, այնպես էլ մեկ միասնական զինվորական հանցակազմը երկու մասի արհեստականորեն բաժանելու տեսանկյունից: Նախկին խմբագրությունում տվյալ հարցը կարգավորված էր միշտ, քանի որ ծանր հետևանքների նկատմամբ մեղքի տեսակը կոնկրետացված չէր: Դրա մասին է վկայում նաև 359-րդ հոդվածի 3-րդ մասի սանկցիան, որը համարժեք է 112-րդ հոդվածի 1-ին մասում նախատեսված սանկցիային:

19. Հայաստանի Հանրապետության քրեական իրավունք (խմբագրությամբ՝ Գ.Ս. Ղազինյանի): Ընդհանուր մաս (վեցերորդ հրատարակություն՝ փոփոխություններով և լրացումներով), Երևանի պետական համալսարան, Երևան, 2012, էջ 224:

20. **Ляпунов Ю.** Уголовная ответственность за действия, приведшие к неосторожному причинению смерти // Советская юстиция. М., 1973, N9, с. 15.

Արայիկ ԱՍԼԱՆՅԱՆ
ՀՀ ոստիկանության փորձաքրեագիտական
վարչության բաժանմունքի պետ,
ոստիկանության փոխգնդապետ,
իրավագիտության թեկնածու

ԱՎԱՉԱԿՈՒԹՅԱՆ ՀԱՆՅԱԿԱԶՄԻ ՈՐԱԿՄԱՆ ՀԵՏ ԿԱՊՎԱԾ ՄԻ ՇԱՐՔ ՀԻՄՆԱԽՆԳԻՐՆԵՐԻ ՔՐԵԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ավագակության բարձր հասարակական վտանգավորությունը պայմանավորված է նրանով, որ ավագակային հարձակման դեպքում կարող է վնաս պատճառվել ոչ միայն սեփականության հարաբերություններին, այլ կարող է նաև իրական վտանգ ստեղծվել անձի կյանքի և առողջության համար:

Մ.Պ. Սիխայրովի կարծիքով, արարքը ավագակություն որակելու համար անհրաժեշտ է, որպեսզի ոսնձությունն ուղղված լինի ոչ թե անձի ազատության դեմ, այլ հանդիսանա գույքը հափշտակելու միջոց: Օրինակ՝ տուժողին ազատությունից զրկելը՝ նրա նկատմամբ բռնություն գործադրելու փաստի բացակայության պայմաններում, չի կարող որակվել ավագակություն նույնիսկ այն դեպքում, եթե հանցավորը դրանով իսկ ուրիշի գույքին տիրանալու նպատակ է հետապնդել: Եթե հանցավորը մուտք գործելով ուրիշի բնակարան, հափշտակում է այնտեղ գտնվող գույքը, նախապես սենյակներից մեկում գտնվող բնակարանատիրոջ վրա դուռը փակելով, սպա նրա կատարված գործողությունները կորակվեն գողություն, այլ ոչ թե ավագակություն, քանի որ տվյալ դեպքում հանցավորի կատարած գործողություններում ավագակության հանցակազմը (*գույքը տիրապետող անձի նկատմամբ բռնություն գործադրելու փաստի բացակայությունը, ազատությունից զրկելը*) բացակայում է¹:

Նշված տեսակետի հետ կարելի է համաձայնել, սակայն մեկ վերապահումով՝

եթե տուժողը հանցավորի կողմից սենյակում փակվելուց հետո չի նկատում վերջինիս, իսկ հանցավորը կարծում է, որ իր կատարած գործողությունները տուժողի համար զաղտնի են և աննկատ: Հակառակ դեպքում, եթե տուժողը և հանցավորը, բնակարանի տարբեր սենյակներում գտնվելով, երկուստեք զիտակցում են միմյանց ներկայությունը և հանցավորը համոզված է, որ հարևան սենյակում գտնվող տուժողը, թեև անմիջականորեն ներկա չէ իր կողմից կատարվող գործողություններին, սակայն զիտակցում է կատարվող գործողությունների բնույթը, որը հատկապես արտահայտվում է վերջինիս կողմից իրեն պատկանող նյութական արժեքներին ձեռք չտալու և բնակարանից իսկույն հեռանալուն ուղղված հանցավորին դիմելու հորդորներով, իսկ հանցավորը, չնայած այդ բոլորին, շարունակում է հափշտակել տուժողին պատկանող գույքը, սպա տվյալ արարքը պետք է որակել որպես *կողոպուտ*:

Սուբյեկտիվ կողմից ավագակությունը բնորոշվում է ուրիշի գույքը հափշտակելու ուղղակի դիտավորությամբ, այսինքն՝ այն հանցավորի մոտ ենթադրում է ուրիշի գույքն անհատույց վերցնելու *դիտավորություն*²: Հանցագործության նպատակը ուրիշի գույքը հանցավորի կամ այլ անձանց օգտին ապօրինի և անհատույց վերցնելն է: Ավագակության դեպքում բռնության գործադրումը և ուրիշի գույքը տիրանալու նպատակն ընդգրկված են մեկ դիտավորության մեջ: Հակառակ դեպքում՝ ավա-

ՊԵՏՏՄԲԵՐ 2013 12 (173)

ՊԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն
14

զակության հանցակազմը բացակայում է: Սուբյեկտիվ կողմից ավազակությունը ենթադրում է նաև հանցավորի կողմից այն փաստի պարտադիր գիտակցումը, որ ինչպես ինքը, այնպես էլ իր հանցակիցները հափշտակված գույքի նկատմամբ որևէ իրավունք չունեն և այն պատկանում է սեփականատիրոջը: Եթե հանցավորը, անձի կյանքի և առողջության համար վտանգավոր բռնություն գործադրելով, տիրանում է այնպիսի գույքի, որն իր կարծիքով հանդիսանում է իր սեփականությունը, ապա կատարվածը չի կարող ձևավորել ավազակության հանցակազմ, քանի որ արարքում բացակայում է ուրիշի գույքին տիրանալու դիտավորությունը: Տվյալ դեպքում արարքը կորակվի իբրև *ինքնիրավչություն*:

Գատական պրակտիկայի ուսումնասիրությունը ցույց է տվել, որ դատարանները ոչ միշտ են տարբերում ավազակությունը և կողոպուտը նրանց հարակից այլ հանցագործություններից, մասնավորապես՝ ավազակությունը բանդիտիզմից, ավազակությունը և կողոպուտը՝ գողությունից, ինքնիրավչությունից և այլն:

Ավազակության և բանդիտիզմի հանցակազմերի հիմնական տարբերություններն են՝

1. ավազակությունը համարվում է սեփականության դեմ ուղղված հանցագործություն, իսկ բանդիտիզմը՝ հասարակական անվտանգության դեմ ուղղված հանցագործություն և ընդգրկված է «Հասարակական անվտանգության դեմ ուղղված հանցագործությունները» գլխում,

2. բանդիտիզմը համարվում է ավարտված հանցագործություն՝ բանդա ստեղծելու պահից, իսկ ավազակությունը՝ անձի նկատմամբ հարձակումը կատարելու պահից,

3. եթե բանդիտիզմը ենթադրում է կազմակերպված զինված խմբի (բանդայի) առկայություն, ապա ավազակությունը կարող է կատարվել նաև անզեն խմբի կամ մեկ անձի կողմից,

4. եթե ավազակությունը միշտ կատարվում է ուրիշի գույքին տիրանալու նպատակով,

ապա բանդիտիզմը, բացի շահադիտական նպատակներից, կարող է հետապնդել նաև այլ նպատակներ (գույքի ոչնչացում, սպանություն և այլն):

Գողությունը, կողոպուտը և ավազակությունը միմյանցից տարբերվում են հետևյալ հատկանիշներով՝

1. գողությունը կատարվում է գաղտնի, իսկ կողոպուտը՝ բացահայտ,

2. եթե գողությունը, բոլոր դեպքերում բացառում է բռնության գործադրումը, ապա կողոպուտը հնարավոր է նաև՝ անձի կյանքի և առողջության համար ոչ վտանգավոր բռնություն գործադրելով, իսկ ավազակությունը՝ միայն անձի կյանքի և առողջության համար վտանգավոր բռնություն գործադրելով,

3. գողության օբյեկտը հանդիսանում է սեփականությունը, իսկ կողոպուտի և ավազակության օբյեկտը, բացի սեփականությունից, նաև տուժողի անձը (բռնությամբ զուգորդված կողոպուտի դեպքում՝ տուժողի մարմնի անձեռնմխելիությունը և անձնական ազատությունը, իսկ ավազակության դեպքում՝ տուժողի կյանքը և առողջությունը):

Ավազակության, կողոպուտի և խուլիգանության հանցակազմերը միմյանցից տարբերակող հատկանիշներն են՝

1. խուլիգանության օբյեկտը, ի տարբերություն ավազակության և կողոպուտի, հանդիսանում է հասարակական կարգը,

2. ավազակության և կողոպուտի դեպքերում անձի նկատմամբ կիրառվող բռնությունը միշտ հանդես է գալիս իբրև հանցագործության նպատակին հասնելու միջոց, այն է՝ տիրանալ ուրիշին պատկանող գույքին, այնինչ խուլիգանությունն այդպիսին չի հանդիսանում:

Ավազակության, կողոպուտի և շորթման հանցակազմերը միմյանցից տարբերակող հատկանիշներն են՝

1. շորթման հանցակազմի օբյեկտը, ի տարբերություն կողոպուտի և ավազակության հանցակազմերի, ընդգրկում է անձի գույքային իրավունքների և շահերի առավել ծավալուն ոլորտ: Շորթման առարկա

Քրեական իրավունք

կարող են լինել ինչպես շարժական և անշարժ գույքը, այնպես էլ գույքային բնույթի տարբեր իրավունքները:

2. եթե շորթման ժամանակ հանցավորը սպառնում է բռնություն գործադրել սպազայում, սպա կողոպուտի և ավազակության դեպքում՝ անմիջապես գույքը տիրանալու պահին³: Շորթումը ձևական հանցակազմ է և ավարտված է համարվում գույքը կամ գույքի նկատմամբ իրավունքը կամ գույքային բնույթի այլ գործողություններ կատարելու սպառնալիքով զուգորդված պահանջը ներկայացնելու պահից: Այն դեպքում, երբ շորթումը վերաճում է տուժողից գույքն անմիջական վերցնելուն ուղղված գործողության, սպա հանցագործությունների իրական (ռեալ) համակցության պայմաններում (*եթե շորթողի պահանջը չի կատարվում, և որոշ ժամանակ անց նա բռնությամբ կամ դրա սպառնալիքով վերցնում է գույքը*), հանցավորի կատարած գործողությունները՝ կապված բռնության գործադրման բնույթից, պետք է լրացուցիչ որակվեն կամ որպես կողոպուտ, կամ էլ՝ ավազակություն:

3. ի տարբերություն ավազակության և կողոպուտի, շորթման ժամանակ կիրառվող բռնությունը կարող է լինել միայն հոգեբանական և իր էությանը՝ ավելի ծավալուն:

4. եթե ավազակության և կողոպուտի դեպքում բռնությունը կամ դրա սպառնալիքը գործադրվում են որպես գույքը վերցնելու կամ այն պահելու միջոց, սպա շորթման ժամանակ բռնությունը կամ դրա սպառնալիքը հանդիսանում են տուժողի կամքի վրա ճնշման միջոց:

5. եթե ավազակության և կողոպուտի ժամանակ հանցավորը գույքը վերցնում է գույքը տիրապետողի կամքին հակառակ, սպա շորթման ժամանակ տուժողը գույքը հանձնում է իր կամքով՝ չնայած դրան գնում է հարկադրված:

Որոշակի հետաքրքրություն է ներկայացնում այն հարցը, թե հնարավոր է արդյոք արարքը որակել որպես շորթման փորձ՝ նկատի ունենալով այն հանգաման-

քը, որ շորթումը ձևական հանցակազմ է և ավարտված է համարվում համապատասխան պահանջը ներկայացնելու պահից: Սակայն փաստական սխալի դեպքում, երբ պահանջը սխալմամբ ներկայացվում է ոչ թե սեփականատիրոջը, այլ որևէ պատահական անձի, սպա արարքը պետք է որակել որպես շորթման փորձ: Օրինակ՝ հանցավորը, ցանկանալով շորթում իրականացնել գույքի սեփականատիրոջ նկատմամբ, սխալմամբ պահանջը ներկայացնում է վերջինիս արտաքինապես խիստ մնանություն ունեցող որևէ այլ անձի:

Շորթումը, ինչպես բռնությամբ զուգորդված կողոպուտը և ավազակությունը, հանդիսանում են *երկօրյեկտ հանցագործություն*: Դա պայմանավորված է նրանով, որ շորթման դեպքում ոսնձգությունը կատարվում է ոչ միայն սեփականության, այլև մեկ ուրիշ գույքային հարաբերությունների դեմ, որոնք հանդես են գալիս իբրև գույքային շահերն արտահայտող ինքնուրույն ձևեր (պարտավորական, ժառանգական, բնակարանային և այլն): Որպես լրացուցիչ օբյեկտ հանդես է գալիս անձի պատիվն ու արժանապատվությունը, իսկ արարքի որակյալ տեսակներում՝ անձի առողջությունը, այսինքն՝ ոսնձգելով սեփականության՝ որպես քրեաիրավական պաշտպանության տակ գտնվող հիմնական օբյեկտի դեմ, այն ուղղված է նաև անձի դեմ:

Եթե շորթման ժամանակ հանցավորի վերջնական նպատակն արտահայտվում է գույքն իրենը դարձնելուն ուղղված գործողություններով, սպա ինչպես ավազակության, այնպես էլ շորթման ժամանակ, այն դիտարկվում է որպես գույքին տիրանալուն ուղղված եղանակ: Շորթման հանցակազմի ավարտման պահը՝ գույքը կամ գույքի նկատմամբ իրավունքը հանձնելու պահանջը ներկայացնելու փուլ տեղափոխելը, որը զուգորդված է բռնություն գործադրելու սպառնալիքով և որպես երկօրյեկտ հանցագործություն օժտված է հանրային բարձր վտանգավորությամբ, ավարտված է համարվում ոչ միայն իրա-

վական տեսանկյունից, այլ նշված օբյեկտներից որևէ մեկի (տուժողի անձի) նկատմամբ փաստացի սպառնալիքն արտահայտելու պահից սկսած և իր մեջ ներառում է հետևյալ պահանջները՝ 1) ուրիշի գույքի հանձնում, 2) ուրիշի գույքի նկատմամբ իրավունքի հանձնում, 3) գույքային բնույթի այլ գործողությունների կատարում: Վերջին դեպքում գույքը հափշտակության առարկա չի հանդիսանում, որն էլ որոշ իրավաբանների կարծիքով, թույլ չի տալիս որպեսզի շորթունը լիարժեք համարվի հափշտակության եղանակ: Սակայն առաջին երկու դեպքերը՝ շորթման միջոցով գույքին տիրանալու գործողությունները, իրենց մեջ ներառում են հափշտակության բոլոր հատկանիշները: Այդ իսկ պատճառով, վերջին ժամանակներս իրավաբանական գրականության մեջ տեսակետ էր արտահայտվել այն մասին, որ վերևում բերված փաստարկների մեջ առկա են բոլոր հիմքերը՝ եզրակացնելու, որ գույքի այդպիսի շորթունը համարվի **հափշտակության ինքնուրույն եղանակ**⁴, ինչը կարելի է լիովին արդարացված համարել:

Ընդհանրացնելով շորթման և մյուս հանցակազմերի վերաբերյալ կատարված վերլուծությունները, ինչպես նաև շորթման հանցակազմի յուրօրինակ առանձնահատկությունները, նշված հանցակազմի որոշ հատկանիշների ունեցած խիստ ընդհանրությունները հափշտակության առանձին եղանակների հետ, **առաջարկվում է**⁵ շորթման հանցակազմն ամբողջությամբ ընդգրկել հափշտակությունների մեջ՝ որպես հափշտակության **հավասարագործ և ինքնուրույն եղանակ**, իսկ գույքային բնույթի գործողությունների կատարման պահանջը, որը համարվում է շորթման հանցակազմի պարտադիր հատկանիշներից մեկը, դիտել որպես առանձին հանցագործություն՝ դրա համար նախատեսելով առանձին քրեաիրավական նորմ՝ «Մեփականության դեմ ուղղված հանցագործություններ» գլխում:

Ավագակության, կողոպտուտի և ինքնի-

րավության հանցակազմերը միմյանցից տարբերակող հատկանիշներն են՝

1. ի տարբերություն կողոպտուտի և ավագակության, ինքնիրավության օբյեկտը կառավարման կարգն է,

2. ինքնիրավության դեպքում անձը խախտում է օրենքով կամ այլ նորմատիվ իրավական ակտերով սահմանված կարգը և ինքնական (ինքնագլուխ) իրականացնում իր իրական կամ ենթադրյալ իրավունքները, որոնք կարող են լինել ինչպես գույքային, այնպես էլ ոչ գույքային: Այդ իսկ պատճառով ինքնիրավությունը չի հանդիսանում շահադիտական հանցագործություն:

Հատկապես պետք է նշել, որ ավագակության ժամանակ գործադրվող սպառնալիքը պետք է լինի առկա և իրական: Կարևորն այն է, որ սպառնալիքը տուժողի համար ընկալվի իրական և այնպիսի համոզմունք ստեղծի, որ այն կիրագործվի, եթե հանցավորը որևէ դիմադրության հանդիպի: Այդ իսկ պատճառով սպառնալիքի նպատակը, իբրև ավագակությունն իրագործելու միջոց, այն է, որպեսզի ճնշի կամ գոնե ժամանակավորապես «չեզոքացնի» տուժողի կամքը կամ նրա կողմից հնարավոր դիմադրության ցուցաբերումը և դրանով իսկ հեշտացնի գույքի բռնի հափշտակումը: Որպես կանոն, ավագակության ժամանակ իրական սպառնալիքի բովանդակությունը կրում է որոշակի բնույթ և արտահայտվում է բառերով, որոնց իմաստը տուժողի համար ակնհայտ է, օրինակ՝ «կսպանեմ», «կգնդակահարեմ», «աչքերդ կհանեմ» արտահայտություններով և այլն⁶: Որպեսզի հանցավորի կողմից կիրառվող հոգեբանական բռնությունը արտահայտվի անձի կյանքի և առողջության համար վտանգավոր բռնության սպառնալիքով, պարտադիր չէ, որ այդ սպառնալիքն արտահայտվի գեներալ կամ դրան փոխարինող առարկաների ցուցադրումով: Կարևորն այն է, որ հանցագործության կատարման ժամանակ հանցավորը տուժողին կարողանա համոզել, որ պատրաստ է նրա նկատմամբ բռնություն գոր-

Քրեական իրավունք

ծաղրելու: Այն դեպքում, երբ գույքը վերցնելու և բռնություն գործադրելու միջև առկա է ժամանակի խզում, որը հանցանք կատարած անձին հնարավորություն է տալիս տնօրինելու վերցված գույքը (թաքցնել, փոխանցել երրորդ անձանց), ապա գույքը պահելու նպատակով գործադրված բռնությունը չի կարող դիտվել իբրև սկսված հանցագործության շարունակություն, այլ պետք է որակվի ինքնուրույն հանցակազմով՝ անձի դեմ ուղղված հանցագործությունների համար պատասխանատվություն նախատեսող հոդվածներով⁶:

Հարկ է նաև նկատել, որ ավագակության հանցակազմում «հարձակում» եզրույթն օգտագործվում է ավանդույթից ելնելով: Բանն այն է, որ առանձին դեպքերում գույքը կարող է հափշտակվել կյանքի կամ առողջության համար վտանգավոր բռնությամբ, սակայն առանց հարձակման: Օրինակ՝ հանցագործը տուժողին պատկանող գույքին տիրանալու նպատակով վերջինիս թույն է տալիս: Նշանակում է, որ հարձակումն ինքնին ոչ մի քրեաիրավական նշանակություն չունի ավագակության հանցակազմի համար:

Ավագակության համար պատասխանատվություն նախատեսող հոդվածով պետք է որակվի գույքը հափշտակելու նպատակով կատարված այն հարձակումը, որը թերևս տուժողին պատճառել է առողջությունը չքայքայող թեթև մարմնական վնասվածք, կամ էլ՝ առողջությանն ընդհանրապես որևէ վնաս չի պատճառել, սակայն բռնությունը գործադրելու պահին տուժողի կյանքի և առողջության համար ստեղծել է իրական վտանգ: Այդպիսի բռնության օրինակ կարող է լինել՝ ջրով լցված տարայի մեջ մարդու գլուխը երկար ժամանակ կամ բազմակի անգամ պահելը, շնչահեղձ անելու նպատակով պոլիէթիլենե տոպրակը տուժողի գլխին հագցնելը և այլն:

Այն դեպքերում, երբ նույն նպատակներով տուժողի օրգանիզմ են ներարկվում նրա կյանքի և առողջության համար

վտանգ չներկայացնող նյութեր, ապա արարքը, կապված հետևանքների առաջացման բնույթից և գործի հանգամանքներից, ենթակա է որակման որպես բռնությամբ գուգորդված կողոպուտ, կամ՝ ուղղակի կողոպուտ: Նշված միջոցների ներգործության բնույթը, որոնք կիրառվում են վերը նշված հանցագործությունների կատարման ժամանակ, կարող են պարզ դառնալ կամ համապատասխան մասնագետի օգնությամբ կամ էլ՝ փորձագիտական ճանապարհով⁷:

Հատկապես ուշադրության է արժանի իրավաբանական գրականության մեջ տեղ գտած այն հիմնավորումը, որի համաձայն՝ գազային ատրճանակի գործադրումը՝ փամփուշտում կամ գլանանոթում գազի առկայության դեպքում, պետք է դիտվել որպես անձի կյանքի և առողջության համար վտանգ ներկայացնող զենքի գործադրում: Սակայն համապատասխան գազի բացակայության դեպքում, կամ եթե հնարավոր չէ որոշել, թե ինչպիսի նյութեր են եղել վերը նշված գազային ատրճանակում կամ գլանանոթում, որոնք օգտագործվել են որպես զենք, ապա արարքը ենթակա է որակման միայն որպես կողոպուտ⁸: Հակառակ դեպքում՝ արարքը ենթակա է որակման որպես ավագակություն: Այսինքն՝ հանցագործությունը չի կարող որակվել որպես ավագակային հարձակում, եթե դատարանի կողմից չի հիմնավորվի այն փաստը, որ ուրիշի գույքը հափշտակելու նպատակով կատարված հարձակման ժամանակ օգտագործված գլանանոթում եղել է անձի կյանքի և առողջության համար վտանգ ներկայացնող գազ⁹:

Եթե հանցավորը կիրառել է այնպիսի նյութեր, որոնց հատկությունը կամ բնույթը նա չի իմացել, իր գործողությունների արդյունքում առաջացած հետևանքի նկատմամբ դրսևորել է անտարբերություն, ապա արարքը ենթակա է որակման ըստ փաստացի առաջացած հետևանքների՝ առողջությունը վնաս չպատճառելու դեպքում՝ կողոպուտ, առողջությունը քայքայող թեթև

մարմնական վնասվածքի, միջին և ծանր մարմնական վնասվածքների դեպքում՝ ավազակություն, մահվան դեպքում՝ ավազակությամբ զուգորդված սպանություն: Իսկ այն դեպքերում, երբ ուրիշի գույքը հափշտակելու նպատակով հանցավորը փորձել է խեղդամահ անել տուժողին կամ նույն նպատակով նրան փորձել է զցել գնացքից, մեքենայից, նավից, բարձրությունից, որտեղ նույնպես առկա է կյանքի համար վտանգավոր բռնություն, ապա տուժողի մահվան դեպքում արարքը ենթակա է որակման որպես ավազակությամբ զուգորդված սպանություն: Արարքը ավազակությամբ զուգորդված սպանություն կարող է որակվել նաև այն դեպքում, երբ որպես գողություն կամ կողոպուտ սկսած հանցանքը վերածել է սպանության¹⁰:

Եթե շահադիտական դրդումներով կատարված դիտավորյալ սպանությունն անմիջականորեն կապված չէ գույքը վերցնելու փաստի հետ, այլ հետագայում հետապնդել է ինչ-որ շահ ստանալու նպատակ (օրինակ՝ սպանվածի պաշտոնը զբաղեցնելը), ապա արարքը նույնպես ենթակա է որակման որպես ծանրացուցիչ հանգամանքներում շահադիտական դրդումներով կատարված սպանություն:

Ավազակության հանցակազմը բացակայում է այն դեպքերում, երբ հանցավորի

մոտ ուրիշի գույքին տիրանալու նպատակն ի հայտ է գալիս սպանությունից հետո՝ շահ ստանալու հետ չկապված այլ շարժառիթներով¹¹: Օրինակ՝ եթե հանցավորը վրեժ լուծելու շարժառիթներով կատարում է սպանություն, իսկ հետո հայտնաբերելով, որ տուժողի գրպանում կա գումար և հափշտակում է այն, ապա հանցավորի գործողությունները ենթակա են որակման իբրև դիտավորյալ սպանություն, առանց ծանրացուցիչ հանգամանքների և գողություն:

Որոշ հեղինակներ, կատարման եղանակից ելնելով, սահմանազատում են շահադիտական դրդումներով կատարված սպանությունն ավազակային հարձակման ժամանակ կատարված սպանությունից: Վերջիններս առաջարկում են բացահայտ կատարված հարձակումը դիտել իբրև ավազակություն, իսկ եթե այն կատարվել է գաղտնի՝ շահադիտական սպանություն¹²: Նման որակումը չի կարելի արդարացված համարել, քանի որ հարձակման եղանակը չի կարող հանդիսանալ այն հիմնական չափանիշը, որով հնարավոր կլիներ ավազակությունը սահմանազատել շահադիտական սպանությունից: Այս դեպքում պետք է ընդգծել, որ երկու հանցագործություններն էլ կարող են կատարվել ինչպես բացահայտ, այնպես էլ գաղտնի ձևով:

Շարունակելի

1. **Михайлов М.И.** Уголовная ответственность за кражу личного имущества и разбой. М., 1958г., с. 129.
2. Бюллетень Верховного Суда СССР, 1974г., N1, с. 17-21.
3. Бюллетень Верховного Суда СССР, 1988г., N3, с. 18-19.
4. Курс уголовного права, в пяти томах, особенная часть, том 3, под редакцией док. юрид. наук, профессора Г.Н. Борзенкова и док. юрид. наук, профессора В.С. Комиссарова, М., Зерцало-М, 2002г., с. 455.
5. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации, под общей редакцией док. юрид. наук, Председателя Верховного Суда РФ В.М. Лебедева и док. юрид. наук, профессора Ю.И. Скуратова, издательство НОРМА. М., 2002г., с. 399.
6. **Кригер Г.Л.** Ответственность за разбой, Юрид. лит. М., 1968г., с. 24.
7. Судебная практика по уголовным делам, сборник постановлений Пленумов Верховных Судов СССР, РСФСР и Российской Федерации, ЭКЗАМЕН. М., 2001г., с. 71-75.

8. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации, расширенный уголовно-правовой анализ с материалами судебно-следственной практики, ЭКЗАМЕН. М., 2002г., с. 335, Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации, 10-е издание, переработанное и дополненное, ответственный редактор-Председатель Верховного Суда РФ, заслуженный юрист РФ, док. юрид. наук, профессор В.М. Лебедев, ЮРАЙТ. М., 2010г., с. 405.
9. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации, 3-е издание, переработанное и дополненное, ответственный редактор — док. юрид. наук, профессор, заслуженный деятель науки РФ А.Э. Жалинский, издательский дом ГОРОДЕЦ, М., 2010г., с. 469.
10. **Թանազան Ա.Ա.** Ծանրացուցիչ հանգամանքներում կատարված սպանությունների որակման հիմնախնդիրները, Երևան, 2010թ., էջ 202-203, 222.
11. **Калмыков В.Т.** Ответственность за хищение социалистической собственности. Минск, 1974, с. 68-69.
12. **Гагарин Н.С.** Квалификация некоторых преступлений против социалистической и личной собственности. Алма-Ата, 1973г., с. 170-171.

Արման ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ փոխտնօրինի, սոցիոլոգիայի
և իրավունքի ինստիտուտի հայցորդ

ԲԱՆԿԱՅԻՆ ԲՆԱԳԱՎԱՌՈՒՄ ԿԱՏԱՐՎՈՂ ԽԱՐԴԱԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՔՐԵԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքը, ի տարբերություն Ռուսաստանի Դաշնության քրեական օրենսգրքի, որևէ հանցակազմ չի պարունակում, որը բացառապես ուղղված կլիներ բանկային գործունեության դեմ ուղղված հանցագործությունների համար քրեական պատասխանատվություն սահմանելուն: Մասնավորապես, եթե կատարենք ՀՀ քրեական օրենսգրքի Հատուկ մասի ուսումնասիրություն, ապա կտեսնենք, ՀՀ քրեական օրենսգրքով նախատեսված հանցագործություններից բանկային գործունեության դեմ ուղղված հանրորեն վտանգավոր արարքների թվին պայմանականորեն կարելի է դասել միայն հանցավոր ճանապարհով ստացված եկամուտներն օրինականացնելը (փողերի լվացում)՝ նախատեսված ՀՀ քրեական օրենսգրքի 190-րդ հոդվածով, առևտրային, ապահովագրական կամ բանկային գաղտնիք կազմող տեղեկություն ապօրինի հավաքելը կամ հրապարակելը՝ նախատեսված ՀՀ քրեական օրենսգրքի 199-րդ հոդվածով, և վարկային պատմություն և վարկային տեղեկատվություն ապօրինի ստանալը, օգտագործելը կամ հրապարակելը՝ նախատեսված ՀՀ քրեական օրենսգրքի 199.1-րդ հոդվածով, քանի որ վերջիններս ունենում են բանկի կառուցվածքային

տարրերի և բանկերի կողմից իրականացվող ֆինանսական գործառնությունների դեմ կամ կատարվում են վերջիններիս իրականացման ընթացակարգում: Սակայն, հաշվի առնելով նման իրավական կարգավորումն ու այն հանգամանքը, որ բանկային բնագավառում կատարվող հանցագործությունները շատ ավելի մեծ թիվ են կազմում, մասնագետներն ավելի հաճախ օգտագործում են «բանկային բնագավառի հանցագործություններ» կատեգորիան, որն իր մեջ կարող է ներառել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 8-րդ բաժնում՝ «Սեփականության, տնտեսության և տնտեսական գործունեության դեմ ուղղված հանցագործություններ» վերտառությամբ, նախատեսված այն բոլոր հանցագործությունները, բացի վերոհիշյալ 3 հանցագործություններից, որոնք առնչվում են բանկային սեկտորին կամ կատարվում են բանկերի աշխատակիցների կողմից: Այսինքն, Հայաստանի Հանրապետությունում գործող իրավակարգավորման պայմաններում չի կարելի պաշտոնական մակարդակով խոսել բանկային գործունեության դեմ ուղղված՝ որպես առանձին ու ինքնուրույն խումբ կազմող հանցագործությունների մասին, այլ առկա են սեփականության, տնտեսության և տնտեսական գործունեության դեմ ուղղված հանցագործությունների մի ամ-

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 2013 12 (173)

ՂԱՏԱՎԱՆ
Իշխանություն

բողջություն, որը կոնկրետ դեպքում կարող է առնչություն ունենալ բանկային սեկտորի հետ, որոնք իրենց ամբողջության մեջ կազմում են բանկային բնագավառի հանցավորությունը:

Այսինքն, ՀՀ գործող իրավակարգավորման պայմաններում հնարավոր չէ խոսել բացառապես բանկային հանցագործությունների՝ որպես առանձին և ինքնուրույն խումբ հանցակազմերի կամ հանցագործությունների մասին, որի հետևանքով այս հասկացության մեջ ներառվում են բավականին մեծ խումբ կազմող հանցագործություններ, որոնց շարքում առանձնահատուկ տեղ են զբաղեցնում հափշտակությունները, որոնք բանկային բնագավառում մեծ թիվ են կազմում:

Այս ոլորտում հափշտակությունների ամենատարածված ձևը խարդախություն է՝ նախատեսված ՀՀ քրեական օրենսգրքի 178-րդ հոդվածով: Հարկ է նշել, որ, այսպես կոչված, «բանկային խարդախությունների» որակման և դրանց կատարման հիմնախնդիրներին անդրադարձել են միայն արտասահմանյան հեղինակները¹, քանի որ գլոբալ մակարդակով այն նույնպես լայն տարածում է ստանում:

Այսպիսով, ՀՀ քրեական օրենսգրքի 178-րդ հոդվածը քրեական պատասխանատվություն է սահմանում խարդախության, մասնավորապես՝ խաբեության կամ վստահությունը չարաշահելու եղանակով ուրիշի գույքի զգալի չափերի հափշտակության կամ ուրիշի գույքի նկատմամբ իրավունքի ձեռքբերման համար: Հարկ է նշել, որ ՀՀ վճռաբեկ դատարանն անդրադարձել է այս հանցակազմի մեկնաբանությանը Լիա Ավետիս-

յանի վերաբերյալ գործով² 2011 թվականի փետրվարի 24-ի թիվ ԵԿԴ/0176/01/09 որոշմամբ՝ իր դիրքորոշումը վերահաստատելով նաև Վարդան Մաթևոսյանի վերաբերյալ գործով 2012 թվականի հունիսի 8-ի թիվ ԵՇԴ/0037/01/11 որոշմամբ³, որը մեծամասամբ համապատասխանում է ինչպես հայրենական⁴, այնպես էլ ջուս հեղինակների⁵ տեսական մոտեցումներին և ձևավորված պրակտիկային: Մասնավորապես, վերոհիշյալ որոշումներով արտահայտված դիրքորոշումն է հայտնել նաև Ռուսաստանի Դաշնության Գերագույն Դատարանի պլենումն իր 2007 թվականի դեկտեմբերի 27-ի թիվ 51՝ «Յուրացման, վատման և խարդախության վերաբերյալ գործերով դատական պրակտիկայի մասին» որոշմամբ:

Իրավաբանական գրականության և դատական պրակտիկայի նյութերի ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս առանձնացնել բանկային բնագավառում կատարվող խարդախությունների ամենատարածված ձևերը, մասնավորապես.

1. խարդախություններ, որոնք կատարվում են վարկ ստանալիս կամ «վարկային խարդախություններ»: Այս հանցագործության բնութագրիչ հատկանիշն այն է, որ հանցագործները ձգտում են վարկատուին շահագրգռել բարձր եկամտաբերությամբ և առաջարկվող ֆինանսական նախագծերի կեղծ հուսալիությամբ:

Խաբեության և վստահության չարաշահման հիմնական միջոցներն են բանկին կեղծ տեղեկատվության տրամադրումն ապագա վարկառուի, ապագա վարկի իրական նպատակների ու առաջարկվող գործարքի առարկայի ու ապա-

Քրեական իրավունք

հովման պայմանների մասին:

Գույքին տիրանալը, որպես կանոն, ոչ թե ուղղակիորեն է կատարվում, այլ անուղղակի՝ իրավաբանական անձի անունից: Նման մեթոդն էականորեն դժվարացնում է խարդախների իրական մտադրությունների բացահայտումն ու նրանց քրեական պատասխանատվության ենթարկելը, քանի որ պարտականությունների ստանձնումն ու տուժողների գույքի տնօրինումը կատարվում է իրավաբանական անձի անունից սովորական ֆինանսատնտեսական գործունեության տեսքով:

Վարկառուի վերաբերյալ կեղծ տեղեկատվության տրամադրման ամենատարածված ձևն իրականությանը չհամապատասխանող տվյալների ու փաստաթղթերի տրամադրումն է ընկերության իրավունակության և գործունակության, բարի համբավի, նրա ներկայացուցիչների կամ կառավարիչների ինքնության, նրանց՝ վարկ ստանալու համար անհրաժեշտ լիազորությունների առկայության, վարկի մարման միջոցների, ինչպես նաև սեփական կապիտալի մասին:

Խարդախության եղանակով դրամական միջոցների հափշտակության տիպիկ օրինակներից է վարկի ձևակերպումն ու ստացումն այն անձի կողմից, ով մնան լիազորությամբ օժտված չէ: Խարդախության այս տեսակն արդյունքում հանցագործներին թույլ է տալիս հրաժարվելու վերադարձնել ֆորմալ հիմքերի հիման վրա ստացած դրամական միջոցներից, իսկ վարկատուն էլ հարկադրված է պահանջը քրեական վարույթից տեղափոխել քաղաքացիաիրավական դաշտ, որտեղ վնասի փոխհատուցման հենանկարները սակավաթիվ են⁶:

Վարկառու կազմակերպության կառավարիչների կամ ներկայացուցիչների անձը հաստատող փաստաթղթերի վերաբերյալ տեղեկատվությունն այն է, որ ոչ թե անձնագիրը կամ անձը հաստատող փաստաթուղթն է կեղծ, այլ, օրինակ՝ անձնագիրը, որը փաստացի կեղծ չէ, ուստի կանոնադրված է որպես կորսված դրա սեփականատիրոջ կողմից, կամ պատկանել է այն անձին, ով այդ պահին մահացած է եղել: Նման փաստաթղթերի օգտագործմամբ վարկի ձեռքբերումն արդյունքում հանցագործին թույլատրում է հերքելու իր մասնակցությունն այդ գործարքին և այդ հիմքով մերժելու պարտականությունների կատարումը:

Վարկառուի ֆինանսական կայունության և ապահովվածության մասին կեղծ պատկեր ապահովելու համար հանցագործները դիմում են բանկային հաշիվների, ապրանքաշրջանառության վերաբերյալ փաստաթղթերի ու հաշիվ-ապրանքագրերի կեղծմանը:

Բացի դրանից, խաբեությունը կարող է կապված լինել նաև ապագա վարկի իրական նպատակների մասին կեղծ տեղեկությունների տրամադրմամբ, օրինակ՝ կեղծ բիզնես նախագծեր, բիզնես երաշխիքներ և այլն:

Վերոգրյալի համատեքստում հարկ է արձանագրել նաև, որ եթե խարդախությունը կատարվել է նաև իրական վարկային պատմության ապօրինի օգտագործմամբ, ապա հանցագործների արարքը լրացուցիչ ենթակա է որակման նաև ՀՀ քրեական օրենսգրքի 199.1-րդ հոդվածով:

Լայն տարածում ունեն նաև վարկային խարդախությունները, որոնք կա-

Քրեական իրավունք

տարվում են վարկի ապահովման վերաբերյալ կեղծ փաստաթղթերի օգտագործմամբ, օրինակ՝ կեղծ բանկային երաշխիքի տրամադրում կամ, ի հեճուկս ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրության պահանջների, նախկին գրավադրումների մասին դիտավորյալ չարձանագրումը, ինչը հանցագործներին հնարավորություն է տալիս մի քանի անգամ գրավադրել արդեն գրավադրված գույքը:

Հիմք ընդունելով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի դիրքորոշումը՝ պետք է նկատի ունենալ նաև այն հանգամանքը, որ եթե անձը թեև վարկն ստացել է իրականությանը չհամապատասխանող փաստաթղթերի միջոցով կամ այլ անձի միջոցով, ով հանդես է եկել որպես վարկառու, սակայն փաստացի տվյալ անձն է եղել վարկառուն, սակայն վերջինս վարկը չվերադարձնելու կամ այն հափշտակելու դիտավորություն չի ունեցել, սակայն չի կարողացել կատարել վարկային պարտավորությունները, ապա նա չի կարող քրեական պատասխանատվության ենթարկվել խարդախության համար, քանի որ վերջինս հանդիսանում է քաղաքացիաիրավական վեճ, եթե նրա գործողություններն այլ հանցակազմ չեն պարունակում:

2. Բանկային բնագավառում կատարվող խարդախությունների ինքնուրույն խումբ են կազմում խարդախությունները, որոնք կատարվում են անկանխիկ գործարքների ընթացքում կեղծ հաշիվ փաստաթղթերի օգտագործմամբ: Վերջիններին թվին պետք է առաջին հերթին դասել 1990-ական թվականների առաջին կեսին Ռուսաստանի Դաշնությունում մեծ հասարակական հնչեղություն ստացած՝ կեղծ ավիզների՝ միջբանկային վճարային հանձնարարականների օգտագործ-

մամբ կատարված խարդախությունները: Պրակտիկայում հայտնի են դարձել նման միջոցներով կատարվող խարդախությունների երկու հիմնական եղանակ, մասնավորապես՝ փոստային ավիզոյի կազմում և օգտագործում ու հեռագիր ավիզոյի փոխանցում ու կազմում: Առաջին դեպքում հանցագործները գոյություն չունեցող կամ գոյություն ունեցող, սակայն ձեռնարկություններին վճարում չկատարող բանկերի անունից կազմել են կեղծ փոստային ավիզո և վճարման հանձնարարական և, շրջանցելով առևտրային բանկն ու նրա հաշվիչ-գանձարկղային կենտրոնը, ինքնուրույն ավիզոն ուղարկել են հաշվիչ-գանձարկղային կենտրոն կամ վճարումն ընդունող բանկ: Բոլոր ուղեկցող փաստաթղթերը կեղծվել են կամ օգտագործվել են կորսված փաստաթղթեր⁸:

Երկրորդ դեպքում հանցագործներն օգտագործել են փոխադրական հեռագրերի տեխնիկական հնարավորությունները (հեռագրական ավիզո), որը կարելի էր ուղարկել յուրաքանչյուր քաղաքից կամ տելետայպից, այդ թվում՝ գերատեսչական: Այս դեպքում հանցագործները նույնպես շրջանցել են հաշվիչ-գանձարկղային կենտրոնն ու հեռագիրն ինքնուրույն ուղարկել են վճարումն ընդունող բանկ:

Ու թեև Ռուսաստանի Դաշնության կենտրոնական բանկի կողմից ձեռնարկված միջոցառումների արդյունքում, որոնք ուղղված էին այս ոլորտում բանկային հսկողության ուժեղացմանը, այսօր պրակտիկորեն բացառված է խարդախության նման հնարավորությունը, սակայն մասնագետների կարծիքով անկանխիկ գործարքների ոլորտում կա-

Քրեական իրավունք

տարվող խարդախությունների կեսը կազմում են կեղծ վճարային հանձնարարականների օգտագործմամբ կատարվող խարդախությունները⁹:

Առանձին հետաքրքրություն է ներկայացում նաև անկանխիկ գործարքների ընթացքում կեղծ վճարային հանձնարարականների միջոցով կատարվող խարդախությունների ավարտման իրավական պահի որոշումը, քանի որ որոշ մասնագետների կարծիքով կեղծ հաշվարկային փաստաթղթերի օգտագործմամբ կատարվող խարդախություններն ավարտվում են միայն այն դեպքում, երբ հանցագործը կանխիկացնում է գումարը կամ կարողանում է փաստացի անկանխիկ վճարում կատարել սպրանքների, ծառայությունների կամ աշխատանքների դիմաց¹⁰: Սակայն մասնագետների մյուս մասը, վկայակոչելով քաղաքացիաիրավական նորմերն ու տվյալ ոլորտի պրակտիկան (օրինակ՝ ՌԴ Գերագույն դատարանի 2007 թվականի դեկտեմբերի 27-ի թիվ 51 որոշումը), գտնում են, որ այս դեպքում խարդախությունն ավարտված համարելու համար չպետք է սպասել, որ հանցագործը կանխիկացնի գումարը կամ փաստացի անկանխիկ վճարում կատարի սպրանքի, աշխատանքի կամ ծառայության դիմաց, քանի որ այդ դրամական միջոցները սեփական հայեցողությամբ տնօրինելու հնարավորությունը շատ ավելի վաղ է ծագում, մասնավորապես, երբ դրամական միջոցները փոխանցվում են հանցագործի հաշվին¹¹:

3. Բանկային խարդախությունների ինքնուրույն խումբ են կազմում նաև այլ կեղծ փաստաթղթերի օգտագործմամբ կատարվող խարդախությունները, որոնք պարտադիր են վարկային կազմակեր-

պությունների կամ բանկերի համար, օրինակ՝ հատկապես Ռուսաստանի Դաշնությունում լայն տարածում է գտել բանկերից դրամական միջոցների հափշտակությունը կեղծ դատական ակտերի օգտագործմամբ (դրամական միջոցների բռնագանձման վերաբերյալ և այլն) և քրեական վարույթն իրականացնող մարմնի որոշման կեղծման միջոցով (հաշվի վրա արգելանք դնելու մասին կամ արգելանք դրված հաշիվներն այլ բանկի հաշվեհամարին փոխանցելու մասին և այլն):

4. Այս ոլորտում կատարվող խարդախությունների առանձին խումբ են կազմում ավանդատուների գումարների խարդախությամբ հափշտակությունը: Այս տեսակի խարդախության դեպքերը լայն տարածում են ունեցել հատկապես նախորդ դարի 90-ական թվականների կեսին, երբ այդ տարիներին գործող «ֆինանսական բուրգերի» գործունեությունից, որոնք հաճախ գործում էին որպես վարկային կազմակերպություն, միայն Ռուսաստանի Դաշնությունում տուժել է 30 միլիոն քաղաքացի¹²:

Բանկային բնագավառում կատարվող հանցագործությունները միայն խարդախությունների ձևով չէ, որ իրականացվում են: Բանկային բնագավառում լայն տարածում ունեն նաև համակարգչային տեխնիկայի օգտագործմամբ կատարվող հափշտակությունները՝ նախատեսված ՀՀ քրեական օրենսգրքի 181-րդ հոդվածով, և յուրացումներն ու վատնումները՝ նախատեսված ՀՀ քրեական օրենսգրքի 179-րդ հոդվածով:

Բանկային բնագավառում կատարվող հափշտակությունների մի ստվար խումբ են կազմում համակարգչային

տեխնիկայի օգտագործմամբ կատարվող հափշտակությունները: Հարկ է նշել, որ 2003 թվականին ընդունված ՀՀ նոր քրեական օրենսգրքում առաջին անգամ հատուկ հոդված է նախատեսվել այն դեպքերի համար, երբ հափշտակության ժամանակ, որպես հանցագործության միջոց, օգտագործվում է համակարգչային տեխնիկան: Այս հանցագործության օբյեկտիվ կողմը դրսևորվում է նրանով, որ հանցավորը, օգտագործելով համակարգչային տեխնիկան, ուրիշի գույքն ապօրինի անհատույց վերցնում է իրեն կամ հանձնում է այլ անձի: Հարկ է նշել, որ հայ հեղինակներն այս հանցագործությունը հափշտակության առանձին եղանակ չեն դիտում, քանի որ կարծում են, որ հանցավորն ուրիշի գույքը հափշտակում է, խարդախության, յուրացման կամ վատնման եղանակներով, ուղղակի, որպես հանցագործության միջոց օգտա-

գործում է համակարգչային տեխնիկան¹³:

Այս նույն մոտեցումն է որդեգրել նաև Ռուսաստանի Դաշնության քրեական օրենսգրքը, որի պատճառով էլ ռուս հեղինակները բանկային բնագավառում այս եղանակով կատարվող հափշտակությունները, որպես կանոն, դիտում են որպես խարդախության տարատեսակ¹⁴, որը հիմնականում կատարվում է օրենքով պաշտպանվող համակարգչային տեղեկատվության ապօրինի ձեռքբերմամբ համակարգչային տեխնիկայի կիրառմամբ: Ընդ որում, իրավաբանական գրականությունում բավականին մանրամասն քննարկվում են այս ձևով կատարվող հափշտակությունների իրականացման միջոցները, օրինակ՝ «օդային օձ», համակարգի կոտրում, «տրոյական ձի», «դիմակահանդես» և այլն¹⁵:

1. **Миллер Р.Л., Ван Хуз Д.Д.** Современные деньги и банковское дело: Пер. с англ. М., 2000.
Файтс Ф., Джонстон П., Кратц М. “Компьютерный вирус: проблемы и прогноз”: Пер. с англ. М., 1994.
 2. <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=68940>.
 3. <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=78342>.
 4. «Հայաստանի Հանրապետության քրեական իրավունք: Հատուկ մաս /Չորրորդ հրատարակություն՝ փոփոխություններով և լրացումներով» - Խմբ. Գ.Ս.Ղազինյանի, Երևանի պետ. համալս. Եր.: Երևանի համալս. հրատ., 2009, 405-409 էջեր:
 5. **Лопашенко Н. А.** Преступления в сфере экономики. М., Волтерс Клувер, 2006, с. 121-143.
 6. **Гамза В. Л, Ткачук И. Б.** “Безопасность коммерческого банка”. М., 2000, с. 23.
 7. **Якоби Став** Противодействие преступности в сфере банковской деятельности: криминологические и уголовно-правовые проблемы, диссертация. М., 2009, с. 99-102.
 8. **Чеботарев А. Н.** Хищения денежных средств в банках: характеристика, особенности, выявление и предупреждение / Пособие. М., ВНИИ МВД России, 1998, с. 58-59.
 9. **Гамза В. А.** Необоснованное списание де-

нежных средств по поддельным платежным поручениям // <http://www.society.ru/wind.php?ID=426351&soch=1>.
 10. **Завидов В. Д.** Уголовно-правовой анализ преступлений против собственности // Справочная правовая система «Консультант Плюс». М., 2001.
 11. **Якоби Став** Противодействие преступности в сфере банковской деятельности: криминологические и уголовно-правовые проблемы, диссертация. М., 2009, с. 103-109.
 12. Նույն տեղում, 109-118 էջեր:
 13. «Հայաստանի Հանրապետության քրեական իրավունք: Հատուկ մաս /Չորրորդ հրատարակություն՝ փոփոխություններով և լրացումներով» - Խմբ. Գ.Ս.Ղազինյանի, Երևանի պետ. համալս. Եր.: Երևանի համալս. հրատ., 2009, էջ 485-486:
 14. **Якоби Став** Противодействие преступности в сфере банковской деятельности: криминологические и уголовно-правовые проблемы, диссертация. М., 2009, с. 94.
 15. **Чеботарев А.Н.** Криминологические аспекты борьбы с хищениями денежных средств в банковской системе: Дисс. ... канд. юрид. наук. М., 1999, с. 113-123; Электронный учебник к инновационному учебному курсу «Теневая экономика и экономическая преступность». <http://newasp.omskreg.ru/bekryash/intro.htm>.

Սուրեն ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆ

*ՀՀ ոստիկանության ինֆորմացիոն կենտրոնի
ինֆորմացիոն համակարգերի շահագործման բաժնի պետ,
ոստիկանության գնդապետ*

**ԱՊՕՐԻՆԻ ՄՈՒՏՔ ԳՈՐԾԵԼՈՎ
ԿԱՏԱՐՎՈՂ ԳՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՎԻԿՏԻՄՈԼՈՓԻԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 2013 12 (173)

ՂԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն

Հանցավոր վարքագծի պատճառական մեխանիզմում էական դեր են կատարում գոհի անձնային առանձնահատկությունները, նրա վարքագիծը հանցագործությունից առաջ, հանցագործության ընթացքում և դրանից հետո: Ըստ էության, ցանկացած մարդ հանցագործության պոտենցիալ գոհ է, որովհետև ոչ ոք ապահովագրված չէ դրանից:

Չնայած գողությունն այն հանցագործությունն է, որի ընթացքում հանցագործն ու գոհը իրար չեն հանդիպում հանցագործության պահին և դրանից հետո, այնուամենայնիվ գողություններից տուժողների այնպիսի անձնային առանձնահատկություններ, ինչպիսիք են թեթևամտությունը, անբավարար շրջահայացությունը, իրենց իսկ գույքի նկատմամբ անփույթ ու անտարբեր մոտեցումը, շրջապատող մարդկանց և հատկապես անձանոթներին անհիմն, չափից

ավելի վստահությունը, անվտանգության տարրական կանոնները չպահպանելը և այլն, չեն կարող չնպաստել այդ հանցատեսակի կատարմանը: Հետագոտությունները ցույց են տվել, որ ՀՀ-ում բնակարանային գողությունների մոտ 35%-ը կատարվում է այն անձանց կողմից, որոնք ճանաչում են տուժողներին¹ (հարևաններ, բարեկամներ, ծանոթներ, այդ թվում՝ պատահական ծանոթներ), իսկ դրանց կատարմանը հաճախ նպաստել են տուժողների վերոհիշատակված վարքագծի հատկանիշներից որևէ մեկը, մասնավորապես՝ հարևանին կամ ծանոթին խորհուրդ են տալիս, թե բնակարանում որտեղ է նպատակահարմար ոսկյա զարդերը պահել, կամ հարևանին վստահում են բնակարանի բանալիները, կամ բնակարանի մուտքի դռան բանալիները պահում են գտնելու համար մատչելի վայրերում, կամ կարճատև բացակայության դեպքում չեն կողպում մուտ-

քի դուռը, կամ մի քանի ժամից մինչև մի քանի օր բացակայելու դեպքում չեն փակում պատուհանները կամ օդանցքերը և այլն:

Բացի մարդկանցից, վիկտիմիզացիայի հատկություն ունեն նաև օբյեկտները, որոնցից կարելի է առանձնացնել ոսկերչական և հնատճ իրերի խանութները, բանկերը, թանգարանները, պատկերասրահները, բազմաբնակարան բնակելի շենքերը, որոնց «սխալ» նախագծման պատճառով առավել մատչելի է դառնում բնակարաններ մուտք գործելը, ինչպես նաև ազդանշանային սարքերով չզինված նյութական արժեքների պահման պահեստները, պահակային ծառայություն չունեցող հիմնարկները և հաստատությունները:

Ուսումնասիրության ենթարկված՝ բնակարան, պահեստարան կամ շինություն ապօրինի մուտք գործելով կատարված գողությունների դեպքերով հարուցված քրեական գործերի վերլուծությունից պարզվել է, որ 78 դեպքերից՝ 27-ով կամ 34,6%-ով հանցանքի կատարմանը նպաստել է օբյեկտի պաշտպանական մեխանիզմների բացակայությունը, 23-ով կամ 29,5%-ով՝ տուժողի անուշադրությունը, անփույթ վերաբերմունքը, հանցավորին անհիմն վատահեղը, անվտանգության տարրական կանոնները չպահպանելը, 14-ով կամ 18%-ով՝ տուժողի երկարատև բացակայությունը, որի մասին տեղյակ է

եղել հանցավորը:²

Այս տեսանկյունից հարկ է առանձնացնել բազմաբնակարան շենքերի նախագծերի հետ կապված խնդիրները, որոնք ուղղակիորեն ազդում են բնակարաններից ապօրինի մուտք գործելով կատարված գողությունների քանակի վրա: Բազմաբնակարան բարձրահարկ շենքում ապրող բնակիչները հիմնականում անտարբեր են լինում մեկը մյուսի նկատմամբ և մարդն իրեն միայնակ ու անպաշտպան է զգում: Բարձրահարկ շենքում հարևանների միջև կապը շատ թույլ է, ինչից էլ վարպետորեն օգտվում են բնակարանային գողերը: Շենքերն իրար մոտ կառուցված լինելու հանգամանքն էլ ավելի է վատթարացնում իրավիճակը: Դրան հակառակ, այն շենքերը, որոնք ավելի հեռու են կառուցված մյուսներից կամ շրջափակված են պարսպով, ավելի պաշտպանված են, քանի որ օտարի այնտեղ հայտնվելն անմիջապես աչքի է զարնում, ինչից էլ գողերը միշտ խուսափում են: Վերլուծությունները վկայում են, որ բարձրահարկ շենքերում հանցագործությունները, այդ թվում՝ բնակարանային գողությունները 7 անգամ ավելի շատ են կատարվում, քան մինչև վեցհարկանի շենքերում: Նշված հանգամանքները հաշվի են առնվում արևմտյան եվրոպայի երկրներում և նախապատվությունը տրվում է մի քանի հարկանի քոթեջներին:³ Դրան ճիշտ

Քրեաբանություն

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 2013 12 (173)

ՊԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն

28

հակառակ, չի կարելի չհիշատակել անցած դարի 60-ական և 70-ական թվականների ընթացքում Երևանում, Գյումրիում, Վանաձորում և այլ քաղաքներում իրականացված բնակելի թաղամասերի հսկայական շինարարությունը, որը ժամանակի պահանջ էր և խնդիր էր դրված շուտափույթ առանձին բնակարաններով ապահովել երիտասարդ ընտանիքներին, սակայն ուշադրություն չի դարձվել շենքերի ճարտարապետական նրբություններին, դրանց միմյանց նկատմամբ դասավորությանը և այլն: Նման հարցերի անտեսումն էլ այսօր «գլխացավանք» է դարձել ոստիկանության համար, քանի որ կառուցված շենքերի մեծամասնության նախագծերն այնպիսին են, որ շատ հեշտացնում է դրանց պատշգամբներից կամ պատուհաններից մուտք գործելը, չունեն ճիշտ դասավորվածություն միմյանց նկատմամբ, ինչը դուրս է դարձնում հանցագործների աննկատ մուտքը և փախուստը: Յավոք, ներկայումս էլ շատ հաճախ հաշվի չեն առնվում նախկին ժամանակների սխալները և մասնավոր ընկերությունների կողմից, առավելագույն շահույթ ստանալու նպատակով, պատվիրվում և կառուցվում են ընդհուպ մինչև քսանմեկհարկանի շենքեր:

Ժամանակն է, որպեսզի ճարտարապետները սերտորեն համագործակցեն իրավապահ մարմինների

հետ: Շենքերի նախագծման փուլում իրենց մասնակցությունը պետք է ունենան նաև ոստիկանները, որպեսզի վերջիններս ճարտարապետներին խորհուրդ տան նախագծել մինչև յոթհարկանի շենքեր, որոնց բնակարանների մուտքի դռներն ունենան այնպիսի դասավորվածություն, որը հնարավորություն կտա հարևաններին շփվել և ճանաչել միմյանց, իսկ շենքի գլխավոր մուտքից մինչև բնակարանների մուտքերը նախատեսվի ընդհանուր կիսահասարակական տարածք, որը պայմանականորեն կհանդիսանա շենք մուտք գործած անձի նույնականացման սահմանագիծ: Նախագծվող շենքն ընդհանուր օգտագործման փողոցից պետք է առանձնացված լինի թեկուզև սիմվոլիկ ցանկապատով: Ոստիկանները ճարտարապետներին կհուշեն նաև այս առումով արդեն իսկ գոյություն ունեցող շենքերի թերությունների ու առավելությունների մասին, ժամացի վայրերի կառուցման տեղի և տեսակի նպատակահարմարության մասին:

Վիկտորյանովի կան պրոֆիլակտիկայի առումով շատ կարևոր է նորագույն տեխնիկայի օգտագործման անհրաժեշտությունը, մասնավորապես՝ շենքերի նախամուտքերի տեսագրման, մինչև շենքի գլխավոր մուտքը՝ խոսակցական սարքերի, կամ շենքի շքամուտքերի վրա կողային փականների տեղադրման, բնա-

կարաններում և առանձնատներում ահազանգման սարքերի մոնտաժման, որոնք միացված պետք է լինեն մոտակա ոստիկանության հերթապահ մասի կառավարման վահանակին: Առավել մեծ կարևորություն ունեն բնակարանների մուտքի դռների և պատուհանների, դրանց շրջանակների ամրացումը, փականների հուսալիությունը, շենքի առաջին երկու հարկերի և վերջին հարկի պատուհանների ճաղավանդակների անհրաժեշտությունը: Նախապատվելի կլինի շենքի մուտքի մոտ դռնապանի առկայությունը:

ՀՀ պաշտոնական վիճակագրու-

թյան մեջ հանցագործություններից տուժողների վերաբերյալ հաշվետվություն գոյություն չունի: Դա խոչընդոտում է հանցավորության իրական պատկերն ունենալու, դրա հանրային վտանգավորությունը գնահատելու և արդյունքում հանցավորության կանխման արդյունավետ միջոցառումներ մշակելու հարցերում: Առաջարկվում է ՀՀ պաշտոնական վիճակագրությունում, առանձին էջով, նախատեսել հանցագործություններից տուժողների վերաբերյալ հաշվետվություն:

1. ՀՀ-ում բնակարան, պահեստարան կամ շինություն ապօրինի մուտք գործելով կատարված գողությունների դեպքերով հարուցված քրեական գործերի ուսումնասիրության արդյունքներով:

2. Նույնը:

3. “Зарубежная криминология”, Иншаков С. М., учебное пособие, 2-ое издание. М., 2003г., с. 209-210.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЭКОНОМИЧЕСКОГО СУДА СНГ В КОНТЕКСТЕ ВОСТРЕБОВАННОСТИ РЕШЕНИЙ ДЛЯ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

Интервью с Председателем Экономического Суда СНГ
Людмилой Каменковой

– Людмила Эдуардовна, известно, что Экономический Суд СНГ эффективно действующий между-

народный суд, осуществляющий экономическое правосудие на пространстве Содружества Независимых Государств. Чем живет сегодня Суд? Каковы планы на будущее?

– Экономический Суд играет особую роль в укреплении интеграции на постсоветском пространстве, внося свой вклад в эффективное экономическое и социальное сотрудничество стран Содружества и обеспечение формирования единообразной практики применения международных договоров СНГ. Поэтому необходимость дальнейшего укрепления и развития института судебного разрешения споров в рамках Содружества признается безусловной. Совершенствование деятельности Экономического Суда СНГ — это развитие Содружества в целом.

В активе Суда множество решений по различным вопросам, которые находят применение в практике нацио-

нальных государственных органов и судебных инстанций государств — участников СНГ.

В настоящее время мы уделяем внимание вопросам реализации Договора о зоне свободной торговли от 18 октября 2011 года в части, касающейся роли Экономического Суда СНГ в механизмах разрешения споров, а также полномочий Председателя Суда при назначении экспертов и/или председателя комиссии экспертов. Предложения обсуждаются на высшем коллегиальном уровне с приглашением представителей Исполнительного комитета СНГ. Пленум Экономического Суда СНГ уже принял ряд постановлений по данным вопросам.

Известно, что Экономический Суд СНГ дает официальное толкование применения норм международных договоров, принятых в рамках Содружества. Государства — участники Договора о зоне свободной торговли от 18 октября 2011 года вправе обратиться в Суд с соответствующими запросами о толковании. Кстати сказать, в Экономический Суд СНГ уже поступил и принят к рассмотрению запрос Исполнительного комитета СНГ о толковании пункта 1 статьи 2 Договора о зоне свободной торговли от 18 октября 2011 года. Основанием послужило обращение Бизнес союза предпринимателей и нанимателей имени

профессора М.С. Кунявского.

В этом году судейский корпус Экономического Суда СНГ обновился.

К нам приехали новые судьи из Российской Федерации и Республики Казахстан.

- Республика Армения подписала Договор о зоне свободной торговли от 18 октября 2011 года, который предусматривает полномочия Экономического Суда по разрешению споров. Не могли бы Вы рассказать, каким образом Республика Армения может воспользоваться возможностью обращения в Экономический Суд по данному Договору?

- Завершение процесса становления и эффективное функционирование зоны свободной торговли в соответствии с нормами и правилами Всемирной торговой организации (ВТО), формирование предпосылок для создания общего экономического пространства, развитие общих рынков отдельных видов продукции — приоритетные направления взаимодействия государств — участников Содружества Независимых Государств. Поэтому заключение Договора о зоне свободной торговли от 18 октября 2011 года является, безусловно, очень важным и знаковым событием.

В рамках Договора существует несколько механизмов разрешения споров: 1) посредством процедур ВТО (для государств, являющихся членами ВТО); 2) посредством Экономического Суда СНГ (для государств, являющихся участниками Соглашения о статусе Экономического Суда СНГ от 6 июля 1992 года); 3) посредством комиссии экспертов.

Так, государства — участники До-

говора, являющиеся одновременно членами ВТО (в частности, Республика Армения, Республика Молдова, Российская Федерация и Украина, а также Республика Таджикистан после ратификации Договора), в тех случаях, когда спор возникает исключительно с учетом соглашений ВТО, могут обращаться непосредственно в Орган по разрешению споров ВТО.

Если спорящие государства являются участниками Соглашения о статусе Экономического Суда СНГ от 6 июля 1992 года (в частности, Республика Беларусь, Республика Казахстан, Кыргызская Республика, Российская Федерация, Республика Таджикистан и Республика Узбекистан), то спор между ними подлежит рассмотрению Экономическим Судом СНГ согласно статье 19 Договора.

Для всех остальных случаев Договором предусмотрен общий механизм разрешения споров специальной комиссией экспертов и затем арбитражной комиссией. Кстати, Председатель Экономического Суда СНГ уполномочен определять членов таких комиссий и/или председателей комиссий, если стороны спора по какой-либо причине затрудняются в выборе кандидатур.

Таким образом, Республика Армения может использовать два из трех возможных вариантов разрешения споров — обращение в Орган по разрешению споров ВТО либо специальную комиссию экспертов.

Важно отметить, что нормы учредительных документов Экономического Суда позволяют принять к рассмотрению запрос о толковании тех или иных положений Договора о зоне свободной торговли. С учетом этого Республика Армения может обращаться в Экономический Суд СНГ с запросом о толковании применения

Международная практика

положений данного международного договора. В этом заключается уникальная возможность для государств, не являющихся участниками Соглашения о статусе Экономического Суда Содружества Независимых Государств от 6 июля 1992 года, обращаться в Экономический Суд СНГ — единственный международный суд на пространстве Содружества, который вправе осуществлять толкование любого международного соглашения, составляющего договорно-правовую базу СНГ.

- Учитывая возможные варианты разрешения споров, какие преимущества имеют стороны, обращаясь в Экономический Суд?

- В системе органов, компетентных рассматривать споры, вытекающие из данного Договора, лишь Экономический Суд СНГ является постоянно действующим международным судом.

В отличие от процедур, действующих в рамках ВТО, и комиссии экспертов, разрешение спора в Экономическом Суде осуществляется по правилам искового производства, процесс носит состязательный характер, решение по делу принимается на закрытом совещании коллегии Экономического Суда.

Вместе с тем в рамках возбужденного дела вплоть до принятия Экономическим Судом решения допускается согласительное урегулирование споров при посредничестве Суда: по ходатайству стороны или обеих сторон коллегия Экономического Суда обязана принять меры к урегулированию спора путем примирительной процедуры, чем также достигается цель — выработать взаимоприемлемое для сторон решение.

Есть и другие преимущества обра-

щения сторон в Экономический Суд СНГ. Это доступность Экономического Суда в силу его места пребывания в Минске и используемый русский язык.

- Людмила Эдуардовна, расскажите, пожалуйста, были ли в практике Суда примеры толкования положений международных соглашений и актов органов Содружества, в которых участвует Республика Армения?

- За период своей деятельности Экономическим Судом СНГ рассмотрен ряд дел по запросам о толковании положений 48 международно-правовых актов Содружества, в которых участвует Республика Армения. В их числе 33 международных соглашения и 15 актов органов СНГ.

Предметом вышеназванных международно-правовых актов являются различные области межгосударственного сотрудничества, в частности социально-экономические права граждан, военнослужащих, проживающих на территориях государств-участников Содружества, пенсионное обеспечение, международные экономические правоотношения, в том числе в рамках зоны свободной торговли, отношения, связанные с осуществлением хозяйственной деятельности, и иные.

В их числе такие международно-правовые акты, как: Конвенция о правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам от 22 января 1993 года, Соглашение между государствами — участниками Содружества Независимых Государств о социальных и правовых гарантиях военнослужащих, лиц, уволенных с военной службы, и членов их семей от 14 февраля 1992

года, Соглашение о гарантиях прав граждан государств — участников Содружества Независимых Государств в области пенсионного обеспечения от 13 марта 1992 года, Соглашение о взаимном признании прав и регулировании отношений собственности от 9 октября 1992 года и ряд других.

- Рассматривались ли Экономическим Судом СНГ дела, инициированные непосредственно Республикой Армения?

- По состоянию на 1 октября 2013 года Республика Армения обращалась в Экономический Суд СНГ 1 раз. По запросу Государственного Арбитража Республики Армения Экономическим Судом СНГ 11 ноября 1997 года принято решение № С—1/1—97 о толковании части второй пункта 3 Положения об Экономическом Суде Содружества Независимых Государств от 6 июля 1992 года. Вопрос касался того, какие споры, кроме межгосударственных экономических споров, могут быть отнесены к ведению Экономического Суда соглашениями государств — участников Содружества.

- Насколько актуальны решения Экономического Суда СНГ для Республики Армения?

- Экономический Суд регулярно проводит мониторинг применения решений о толковании в государствах Содружества, направляя соответствующие обращения в профильные министерства и ведомства. Ответы из государственных органов Республики Армения позволяют сделать вывод о востребованности данных решений, поскольку органы исполнительной и судебной власти принимают во вни-

мание и применяют решения Экономического Суда в своей деятельности.

Так, нашли свое практическое применение выводы и рекомендации Экономического Суда СНГ, изложенные в решении от 10 апреля 2008 года № 01—1/5—07 о толковании применения части второй пункта 9 Правил определения страны происхождения товаров, утвержденных Решением Совета глав правительств СНГ от 30 ноября 2000 года, и консультативном заключении от 28 мая 2010 года №01—1/7—09 о толковании пункта 1 статьи 3 Соглашения о создании зоны свободной торговли от 15 апреля 1994 года. В указанных судебных актах Экономическим Судом дано толкование международных договоров относительно применения режима свободной торговли к товарам, происходящим из государств — участников Соглашения от 15 апреля 1994 года и перемещаемым авиационным транспортом через территории третьих стран, а также о распространении норм Соглашения от 15 апреля 1994 года на товары, происходящие с таможенной территории одной из сторон и впоследствии возвращаемые субъектами хозяйствования поставщику или предприятию-изготовителю в связи с их ненадлежащим качеством.

По полученной информации, таможенные органы применяют и руководствуются на практике решением Экономического Суда СНГ от 10 апреля 2008 года № 01—1/5—07 относительно условий транспортировки товаров через территории третьих стран. Рекомендация Суда относительно определения порядка согласования транзита товаров через территории третьих стран реализована отдельными государствами. Такое согласование осуществлялось на двусторонней основе, в частности, между таможенны-

Международная практика

ми органами Российской Федерации и Республики Армения.

В консультативном заключении от 1 марта 2010 года № 01—1/4—09 о толковании статьи 16 Соглашения о правовом статусе должностных лиц и сотрудников органов Содружества Независимых Государств от 25 апреля 2003 года Экономический Суд СНГ дал толкование в части пенсионного обеспечения должностных лиц и сотрудников органов СНГ и рекомендовал Исполнительному комитету СНГ, правительствам государств — участников Соглашения от 25 апреля 2003 года разработать механизм, обеспечивающий перечисление средств из единого бюджета органов Содружества на пенсионное обеспечение должностных лиц и сотрудников органов СНГ в соответствующие фонды государств.

Во исполнение решения Экономического совета СНГ от 5 марта 2010 года о перечислении кредиторской задолженности Исполнительного комитета СНГ пенсионным фондам и фондам занятости государств — участников СНГ была достигнута договоренность о разработке проекта типового соглашения между правительствами государств — участников Содружества и Исполнительным комитетом СНГ о порядке отчислений в соответствующие фонды на пенсионное обеспечение должностных лиц Исполнительного комитета СНГ. Исполнительным комитетом СНГ заключены соглашения о порядке отчислений в соответствующие фонды на пенсионное обеспечение должностных лиц Исполнительного комитета СНГ с правительствами государств Содружества, в том числе с Правительством Республики Армения.

Имеются и другие примеры использования судебных актов Эконо-

мического Суда СНГ в практике государственных органов Республики Армения.

– В последнее время на пространстве Содружества очень популярна тема медиации. Для Экономического Суда СНГ она актуальна?

- 21 июля 2013 года под эгидой Экономического Суда СНГ состоялась Международная научно-практическая конференция «Альтернативные способы разрешения споров в Содружестве Независимых Государств: от национальных к международным инструментам». Соорганизаторами конференции были Высший Хозяйственный Суд Республики Беларусь, Межпарламентская Ассамблея государств-участников СНГ, Исполнительный комитет СНГ, Международный союз юристов, Белорусский республиканский союз юристов, Международный университет «МИТ-СО» и Белорусский государственный университет. Конференция была организована в целях изучения особенностей национальных и международных внесудебных процедур разрешения споров, а также специфики их использования в деятельности Экономического Суда СНГ и Международного центра по урегулированию споров при Экономическом Суде СНГ. В обсуждении предложенных вопросов приняли участие более 80 делегатов. Мы сознательно выбрали состав участников с различными позициями и взглядами по данной тематике, в том числе видных ученых в области права и экономики, представителей судебных органов, международных арбитражных судов, третейских судов, международных общественных объе-

динений юристов, высших учебных заведений. Дискуссия получилась интересной и, надо отметить, что принципиальных возражений против института медиации в международном судебном процессе высказано не было!

Экономический Суд СНГ считает необходимым свое взаимодействие с национальными судебными системами и не может быть «в стороне» от перспективных направлений в судопроизводстве.

– Людмила Эдуардовна, известно, что Экономический Суд не рассматривает споры между субъектами хозяйствования. Имеется ли в рамках СНГ структура, куда могли бы обратиться такие субъекты для урегулирования конфликта в случае его возникновения?

– К полномочиям Экономического Суда СНГ не относится рассмотрение споров между хозяйствующими субъектами. Вместе с тем существует возможность разрешения споров, возникающих в процессе хозяйственной деятельности, третейскими судами.

Институт третейского разбирательства уже достаточно давно создан и успешно функционирует во многих государствах мира, поскольку имеет ряд признаваемых преимуществ, в том числе конфиденциальность, оперативность, экономичность, возможность выбора арбитров и процессуальной процедуры, а также ряд других моментов.

Изучение вопроса об обращении хозяйствующих субъектов государств — участников СНГ в международные третейские суды, например в такие, как Международный арбитражный суд при Международной торговой па-

лате в Париже, Арбитражный институт Торговой палаты Стокгольма показывает, что это дорогостоящая процедура. В связи с этим хотелось бы напомнить, что на пространстве Содружества существует международный третейский суд. Я имею в виду Международный центр по урегулированию споров при Экономическом Суде СНГ (МЦУС). Его учредители — международные структуры — Экономический Суд СНГ, Международный союз юристов, Секретариат Совета Межпарламентской Ассамблеи государств — участников СНГ. Место нахождения МЦУС — г. Санкт-Петербург. Председатель Президиума МЦУС — видный ученый, заведующий кафедрой гражданского процесса юридического факультета Санкт-Петербургского государственного университета, доктор юридических наук, профессор, член-корреспондент Российской академии наук, заслуженный деятель науки Российской Федерации Валерий Абрамович Мусин.

К компетенции данного Центра отнесено разрешение споров частного характера посредством третейского разбирательства и примирительных процедур. Это споры между субъектами хозяйствования государств — участников Содружества, а также споры между субъектами хозяйствования государств — участников Содружества и государствами — участниками СНГ. МЦУС состоит из постоянно действующих Третейского суда и Палаты посредников. Центр обладает интеллектуальным потенциалом, достаточным уровнем материально-технического обеспечения и является достойной альтернативой международным арбитражам. В рекомендательные списки арбитров и посредников включены видные юристы из государств Содружества.

ՀԱՐԿԱՅԻՆ ՎԵՐԱՆՍԿՈՂՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԶԵՎԵՐԸ, ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ ԵՎ ՄԵԹՈԴՆԵՐԸ

Հարկային մարմինների գործունեությունը հարկ վճարողների, հարկային գործակալների կողմից հարկերի ու գանձումների մասին օրենսդրության կատարման վերահսկողության, դրանց հաշվարկման, ամբողջականության և ժամանակին վճարման ուղղությամբ կապված է հարկային վերահսկողության տարբեր տեսակների, ձևերի և մեթոդների հետ: Դրանց ճիշտ ընտրությունը կանխորոշում է հարկային վերահսկողության արդյունավետությունը:

Հարկային վերահսկողության տեսակների, ձևերի ու մեթոդների որոշման և դրանց հարաբերակցության հարցը շարունակում է մնալ վիճելի: Տեսության մեջ և գործնականում հաճախ դրանք չեն սահմանազատվում: Օրինակ՝ տարբեր հեղինակների կողմից նախնական, ընթացիկ և հետագա վերահսկողությունը քննարկվում է կամ որպես վերահսկողության ձև, կամ տեսակ¹: Նման տերմինաբանական տարբերությունները հատկանշական են նաև այնպիսի հասկացությունների մեկնաբանման համար, ինչպիսիք են փաստաթղթային և փաստացի վերահսկողությունը²: Տարբեր գիտնականների մեկնաբանությամբ վերստուգումը, զննումը և թեմատիկ ստուգումը հանդիսանում են վերահսկողության մեթոդներ, տեսակներ կամ ձևեր³: Հանրագումարի բերենք ասվածը, քննարկելով հարկային վերահսկողության տեսակները, ձևերը և մեթոդները:

Ինչպես արդարացիորեն նշում է Ի. Ա. Բերթեմեյերը, հարկային վերահսկողության ռացիոնալ կազմակերպման կարևոր պայման է նրա գիտական հիմ-

նավորված դասակարգման մշակումը⁴: Գիտական և գործնական խնդիրներից կախված դասակարգման հիմքում կարող են դրվել տարբեր չափորոշիչներ՝ սուբյեկտների վերահսկողության բնույթը, դրանց խնդիրները, վերահսկողական գործունեության բովանդակությունը, վերահսկողական իրավասությունների բնույթը, վերահսկողության սուբյեկտի ու վերահսկվող օբյեկտի փոխհարաբերությունների բնույթը, կառավարման փուլերը, որոնց հիման վրա անց է կացվում վերահսկողությունը, վերահսկողության իրավաբանական հետևանքները⁵:

Առաջին հերթին դիմենք հարկային վերահսկողության առավել հաճախ հանդիպող դասակարգմանը՝ կախված ժամանակային բնույթից: Այսպես, հարկային վերահսկողություն անցկացնելու ժամանակի վերաբերյալ առանձնացնում են նախնական, ընթացիկ և հետագա հարկային վերահսկողություն (Յու. Ա. Կրոխինա, Ի. Ի. Կոչերով, Ա. Վ. Բրիզգալին, Վ. Ռ. Բերնիկ, Ա. Ն. Գոլովկին, Օ. Ն. Պոպով)⁶:

Նախնական վերահսկողությունն անց է կացվում մինչև կոնկրետ հարկի գծով հաշվետու ժամանակաշրջանը կամ մինչև հարկ վճարողին, հարկային գործակալին, կամ այլ պարտավորված անձին հարկային արտոնություններ տալը, մինչև վճարման ժամկետների փոփոխությունը: Հարկային վերահսկողության տվյալ տեսակը կապված է առավելապես կազմակերպությունների և ֆիզիկական անձանց հաշվառման, հաշվապահական կամ այլ հաշվառման փաստաթղթերի վարման ճշտության ստուգումների, հար-

ԳԵԿՏԵՄԲԵՐ 2013 12 (173)

ՂԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն

կերի ու գանձումների մասին օրենսդրության հիմնական դրույթները բնակչությանն իրազեկելու և այլնի հետ: Նախնական վերահսկողությունն ուղղված է իրավախախտումների կանխմանը, նպաստում է ֆինանսական կարգապահության ամրապնդմանը:

Սի շարք արտասահմանյան երկրների պրակտիկայում աճել է նախնական հարկային վերահսկողության դերը և ապացուցվել է դրա արդյունավետությունը: Լայն տարածում է ստացել անհատական հարկային ծանուցումների առաքումը, վճարման ամսաթվի հաստատումը և այլն: Շվեդիայում, օրինակ, գործնականում կիրառվում է հարկային վերահսկողության մարմնի կողմից նախնական որոշման տրամադրումը, որում սահմանվում է հարկ վճարողների նախնական որոշումների գծով հարկային պարտավորությունների չափը⁷: Տվյալ դեպքում հարկ վճարողը կարող է մինչև գործարքի կատարումը դատարանում բողոքարկել հարկային մարմնի որոշումը:

Պետք է ընդգծել, որ օրենսդրի կողմից ՌԳ հարկային օրենսգիրք⁸ (այսուհետ՝ Օրենսգիրք, ՌԳ ՀՕ) փոփոխություններ են մտցվել, որոնք որոշ չափով քայլ են անում դեպի նախնական վերահսկողությունը՝ դեպի հարկ վճարողների խթանումը՝ հարկային մարմինների և ՌԳ Ֆինանսների նախարարության բացատրություններն օգտագործելու մասով: 2007 թվականից սկսած՝ հարկ վճարողի վրա չեն սահմանվում տուգանքներ և տույժեր այն դեպքերում, եթե նա գործել է ֆինանսական, հարկային կամ այլ իրավասու մարմնի հրահանգներին համապատասխան, նույնիսկ եթե հետագայում կբացահայտվի, որ դրանք սխալ բնույթ են կրել (ՌԳ ՀՕ 75-րդ հոդվածի կետ 8, 111-րդ հոդվածի 1-ին կետ, 34-րդ ենթակետ):

Ընթացիկ (օպերատիվ) վերահսկողությունն անց է կացվում հաշվետու ժամանակաշրջանի ընթացքում և ուղղված է

հարկային ու այլ պարտադիր վճարների ժամանակին մուտքագրման և դրա ամբողջականության բացահայտմանը: Վերահսկողության տվյալ տեսակը հիմնվում է առաջնային փաստաթղթերի ուսումնասիրման, հաշվապահական և հարկային հաշվառումների իրականացման, գույքագրումների և այլնի վրա: Վերահսկողության տվյալ տեսակը վերահսկող մարմիններին թույլ է տալիս արագ արձագանքել հարկ վճարողի ֆինանսական գործունեության փոփոխություններին, կանխել հարկային օրենսդրության խախտումները:

Հետագա հարկային վերահսկողությունը հաշվետու հարկային ժամանակաշրջանի ավարտից հետո ֆինանսատնտեսական գործունեության ստուգումն ու ուղղված է այն խախտումների բացահայտմանը, որոնք չէին հաստատվել և վերացվել (կանխվել) նախնական և ընթացիկ վերահսկողության ժամանակ: Այդպիսի վերահսկողությունն իրականացվում է հարկ վճարողի կողմից ներկայացված հարկի հաշվարկի և վճարման համար հիմք ծառայող հարկային հայտարարագրերի և փաստաթղթերի, ինչպես նաև հարկ վճարողի գործունեության մասին հարկային մարմնի մոտ եղած այլ փաստաթղթերի հիման վրա: Հետագա հսկողության անցկացման ձևերին կարելի է դասել կամերալ և արտագնա հարկային ստուգումները, շահույթ ստանալու համար օգտագործվող հարկ վճարողի տարածքների զննումը: Հետագա վերահսկողությունն այսօր գերակա է հանդիսանում հարկային մարմինների գործունեության մեջ և ընդգրկում է հարկային վերահսկողության բոլոր ձևերը:

Հարկային վերահսկողության գոյություն ունեցող դասակարգումը Վ. Ն. Գուրենն առաջարկում է լրացնել օպերատիվ և պարբերական վերահսկողությամբ՝ կախված կատարման ժամկետներից: Նրա կարծիքով, օպերատիվ վերահսկողությունն իրականացվում է հաշվետու

Մունիցիպալ իրավունք

ամավա ընթացքում՝ վերահսկվող գործընթացի, գործառույթի կամ գործողության ավարտից հետո: Պարբերական վերահսկողությունն անց է կացվում որոշակի հաշվետու ժամանակաշրջանի համար: Այդպիսի ստուգման խնդիրն է հաստատել, կատարվում են, արդյոք, օրենսդրության, այդ թվում՝ հարկային օրենսդրության, պահանջները, ճիշտ, ժամանակին և նպատակաուղղված են, արդյոք, կատարվում տնտեսական գործառնությունները և գործընթացները, բացահայտել ստուգվող օբյեկտի (իրավաբանական, ֆիզիկական, պաշտոնատար անձի) աշխատանքի խախտումներն ու թերությունները և միջոցներ ձեռնարկել դրանց վերացման համար⁹: Հարկային վերահսկողության այդպիսի բաժանումը համադրելի է հարկային ստուգումների տեսակների հետ: Այսպես, Վ. Ի. Գուրենի կողմից առաջարկված օպերատիվ վերահսկողության սահմանումը համապատասխանում է կամերալ հարկային ստուգման հատկանիշներին, իսկ պարբերականը իր խնդիրներով նման է արտագնա ստուգմանը:

Գիտական գրականության մեջ առանձնացնում են նաև հորիզոնական և ուղղահայաց հարկային վերահսկողությունը¹⁰: Հորիզոնական վերահսկողության տակ հասկացվում է օրենսդրական իշխանության վերահսկողությունը գործադիր իշխանության գործունեության նկատմամբ՝ հարկային օրենսդրության կատարման ուղղությամբ: Այդ վերահսկողությունը նաև անվանում են պառլամենտական: Հարկային վերահսկողության նշված տեսակի օբյեկտ է հանդիսանում հարկային ռեսուրսների բյուջե մոբիլիզացնելու ուղղությամբ ՀՀ հարկային ծառայության մարմինների գործունեությունը, ինչպես նաև հարկային օրենսդրության մախագծերի, որոշումների, հրամանների և մեթոդական հրահանգների մշակման ուղղությամբ ՀՀ կառավարության և ՀՀ ֆինանսների նախարարության գործունեությունը: Ուղ-

ղահայաց վերահսկողությունը կարելի է բաժանել երկու մասի՝ առաջին հերթին, հարկ վճարողների կողմից հարկերի ճիշտ հաշվարկման և բյուջե վճարման հարկային մարմինների անմիջական վերահսկողություն և, երկրորդ՝ ավելի բարձր մակարդակի հարկային մարմինների կողմից հարկային ծառայության ավելի ցածր օղակի աշխատանքի վերահսկողություն:

Տեղեկությունների և տվյալների ստացման աղբյուրներից կախված՝ բաժանում են փաստաթղթավորված և փաստացի հարկային վերահսկողություն (Ի. Ի. Կուչերով, Ա. Վ. Բրիզգալին, Վ. Ռ. Բերնիկ, Ա. Ն. Գոլովկին, Օ. Ն. Պոպով, Ե. Վ. Պորոլո, Ա. Լ. Շարով)¹¹: Փաստաթղթավորված հարկային վերահսկողությունը բնութագրվում է փաստաթղթերի ֆորմալ, տրամաբանական և թվաբանական ստուգմամբ, փաստաթղթերում արտահայտված տնտեսական գործառնությունների իրավաբանական գնահատման, հակընդդեմ ստուգմամբ և վերլուծությամբ: Փաստացի հարկային վերահսկողությունն իրականացվում է դրա անմիջական անցկացման ընթացքում՝ հաշվառման կանգնելը, վկաների ցուցմունքները, փաստաթղթերի ստացումը, գուքագրված գույքի հաշվարկը, կշռումը, չափագրումը, փորձաքննության անցկացումը¹²: Օ. Ա. Նոզինան տվյալ խմբին ավելացնում է նաև հակընդդեմ հարկային վերահսկողությունը, որի ընթացքում, նրա կարծիքով, տեղի է ունենում «պարտավորված անձանց գործողությունների մասին նրանց կոնտրոլորձակալների, բանկերի և այլ երրորդ անձանց կողմից տեղեկատվության ստացումը»¹³: Տվյալ դիրքորոշումը բավականաչափ հիմնավորված չէ, քանի որ հակընդդեմ հարկային վերահսկողության առանձնացումը որպես ինքնուրույն տեսակ օրենսդրությամբ ամրագրված չէ, որի համաձայն՝ հակընդդեմ ստուգումը կարող է անցկացվել միայն կամերալ և արտագնա ստու-

գումների անցկացման ժամանակ:

Յու. Ա. Կրոխինան, կախված հարկային վերահսկողության միջոցառումների անցկացման տեղից, առանձնացնում է արտագնա հարկային վերահսկողությունը, որն անց է կացվում՝ ըստ հարկ վճարողի գտնվելու վայրի և կամերալ վերահսկողությունը՝ ըստ հարկային մարմնի գտնվելու վայրի¹⁴: Կամերալ հարկային վերահսկողությունը թույլ է տալիս հարկային մարմնի ժամանակի և ուժերի նվազագույն ծախսերով ստուգել ստուգվող անձի կողմից օրենսդրության կատարումը հարկման ոլորտում: Արտագնա վերահսկողությունը թույլ է տալիս օգտագործել հատուկ միջոցներ և եղանակներ հարկային օրենսդրության դրույթների իրականացման ուղղությամբ հարկ վճարողի գործունեության ավելի խորը վերլուծության համար:

Ըստ ստուգվող անձի վերահսկվող գործունեության՝ օբյեկտի հարկային վերահսկողությունը բաժանվում է համալիրի և թեմատիկի: Համալիր հարկային վերահսկողությունը ենթադրում է վերահսկվող անձի գործունեության որոշակի ժամանակաշրջանի համար հարկային օրենսդրության կատարման բոլոր հարցերի ամբողջ համալիրի հետազոտությունը, կամ ենթադրում է կազմակերպության համալիր ստուգում՝ միաժամանակ դրա բոլոր առանձնացված ստորաբաժանումների ստուգման հետ միասին: Թեմատիկ (հատուկ կամ ընտրովի) հարկային վերահսկողությունն իրենից ներկայացնում է վերահսկվող անձի որոշակի հարկերի (օրինակ՝ միայն հանրապետական, միայն տարածաշրջանային կամ միայն տեղական հարկերի ու գանձումների, միայն ուղղակի կամ անուղղակի հարկերի և այլն) վճարման կամ հարկային օրենսդրության կատարման առանձին հարցերի գծով գործունեության ստուգման իրականացում:

Ըստ վերահսկողական միջոցառումների բնույթի՝ առանձնացնում են պլանային և հանկարծակի հարկային վե-

րահսկողություն: Պլանային վերահսկողությունն անց է կացվում ստուգումների անցկացման եռամսյակային պլանների հիման վրա: Ստուգումների պլանում հարկ վճարողին ներգրավելն անց է կացվում՝ ելնելով հարկ վճարողի մասին գոյություն ունեցող ամբողջ տեղեկատվության վերլուծության արդյունքներից (սկսած հաշվապահական հաշվետվությունից ու հարկային հաշվարկներից մինչև իրավապահ մարմիններից, պետական իշխանության մարմիններից, զանգվածային լրատվության միջոցներից և այլնից ստացված տեղեկատվությունը), ինչը հիմք է տալիս ենթադրելու հարկային օրենսդրության տարբեր տեսակի խախտումների առկայության մասին: Հանկարծակի վերահսկողությունն անց է կացվում միայն անհրաժեշտության դեպքում: Օրինակ՝ հարկային իրավախախտման կատարման փաստի հաստատման նպատակով, որը կարող էր սովորական ստուգման ժամանակ թաքցվել:

Ըստ անցկացման պարբերականության՝ հարկային վերահսկողությունը ստորաբաժանվում է սկզբնականի և կրկնակի: Որպես սկզբնական վերահսկողություն կարելի է ընդունել օրացուցային տարվա ընթացքում մեկ հարկ վճարողի (գանձումներ վճարողներ, հարկային գործակալ) նկատմամբ հարկային մարմնի կողմից առաջին անգամ անցկացվող միջոցառումները տարբեր հարկերի գծով և տարբեր ժամանակաշրջանների համար: Կրկնակի վերահսկողությունը տեղի է ունենում այն դեպքերում, երբ օրացուցային տարվա ընթացքում անց են կացվում երկու և ավելի արտագնա հարկային ստուգումներ միևնույն հարկերի գծով ու միևնույն ժամանակաշրջանի համար¹⁵:

Ըստ հարկային վերահսկողություն անցկացնող սուբյեկտների՝ Ի. Ի. Կոչերովը տարբերակում է հարկային, ֆինանսական, մաքսային մարմինների, պետական արտաբյուջետային հիմնադ-

Մունիցիպալ իրավունք

րամների մարմինների հարկային վերահսկողություն, պետական հարկային վերահսկողություն և հարկ վճարողի կողմից ինքնուրույն իրականացվող ներքին հարկային վերահսկողություն: Ենթադրվում է, որ վերջին դասակարգման համար բավականաչափ հիմքեր չկան: ՀՀ «Հարկերի մասին» օրենքը հարկային վերահսկողության իրականացման իրավասություններով է օժտում բացառապես հարկային մարմիններին: Եթե մաքսային և ֆինանսական մարմինները հարկային օրենսդրությամբ ավելի վաղ ֆորմալ չէին անվանվում հարկային վերահսկողություն իրականացնող մարմիններ, ապա այժմ գործող խմբագրությունն առանձին հարկերի մասին օրենքներում հատուկ բացառել է այդպիսիների թվից նաև պետական արտաբյուջետային հիմնադրամների մարմինները: Որպես դասակարգման խումբ հարկ վճարողի ներքին վերահսկողության առանձնացումը հակասում է հենց Ի. Ի. Կուչերովի կարծիքին, որը հաստատում էր, թե հարկային վերահսկողությունը հանդիսանում է հենց պետական ֆինանսական վերահսկողության տարատեսակ:

Վերահսկվող անձանց կարգից կախված՝ Օ. Ա. Նոգինան հարկային վերահսկողությունը ստորաբաժանում է կազմակերպությունների վերահսկողության, անհատական ձեռնարկատերերի վերահսկողության, անհատ ձեռնարկատերեր չհանդիսացող ֆիզիկական անձանց վերահսկողության¹⁶:

Այսօր արդիական է մնում մի խնդիր, որը կապված է օրենսդրությամբ խոշոր հարկ վճարողների իրավական կարգավիճակի առանձնահատկությունների ամրագրման հետ: Դա անհրաժեշտ է պետության ֆինանսական բազայի ձևավորման մեջ հարկ վճարողների տվյալ դասի հատուկ դերի պատճառով: Այսօր հարկերի ու զանձումների մասին օրենսդրությամբ որոշված և ամրագրված չէ «խոշոր հարկ վճարող» հասկացությունը: Սակայն նորմատիվաիրավական

ակտերում սահմանված են հարկ վճարողների նշված դասի հատկանիշները, որոշված են նրանց հարկային վերահսկողության անցկացման յուրահատկությունը: Հաշվի առնելով հատուկ կարգավիճակը, որով օժտված են խոշոր հարկ վճարողները՝ կախված վերահսկվող անձանց բնութագրից, առաջարկում ենք լրացնել հարկային վերահսկողության տեսակների բերված դասակարգումը հետևյալ կերպ՝

- ա) կազմակերպությունների հարկային վերահսկողություն,
- բ) խոշոր հարկ վճարողների հարկային վերահսկողություն,
- գ) անհատական ձեռնարկատերերի հարկային վերահսկողություն,
- դ) անհատական ձեռնարկատերեր չհանդիսացող ֆիզիկական անձանց հարկային վերահսկողություն:

Հարկային իրավունքի տեսության համար կարևոր է հարկային վերահսկողության ձևի վերաբերյալ հարցը: Եթե հիմնվենք այդ կատեգորիայի համընդհանուր գիտական հասկացության վրա, ապա հարկային վերահսկողության ձևն իրենից ներկայացնում է վերահսկողական գործողությունների կոնկրետ արտահայտության և կազմակերպման միջոց¹⁷: Հարկային վերահսկողության ձևը, ինչպես նաև ցանկացած այլ ձև, սահմանվում է նրա բովանդակությամբ և արտահայտում է վերահսկողության էությունը: Վ. Պ. Տուգարինի կարծիքով¹⁸, «ձևն» օգտագործվում է նաև «բովանդակության արտաքին սահմանի իմաստով» և «բովանդակության ներքին կառուցվածքի իմաստով, ինչպես նաև միևնույն բովանդակության տեսակների բնութագրման համար»: Չնի ու բովանդակության դիալեկտիկական ենթադրում է դրանց հարաբերական ինքնուրույնությունը¹⁹: Չնն ու բովանդակությունն արտահայտում են իրականության տարբեր կողմերը: Բովանդակության կատեգորիան պատասխանում է այն հարցին, թե ինչից է բաղ-

կացած երևույթը զարգացման տվյալ փուլում, ինչպիսի որոշակի տարրեր են բնութագրում երևույթը կամ առարկան: Ձևի կատեգորիան ենթադրում է պատասխան այն հարցին, թե ինչպիսին է այդ բովանդակության ներքին կազմակերպումը, կառուցվածքը, ինչպիսին է նրա արտաքին արտահայտությունը, ինչ կոնկրետ ուղղություններով են հանդես գալիս տվյալ բովանդակության համար որոշիչ հատկանշական տարրերը²⁰: Հետևաբար, հարկային ձևն իրենից ներկայացնում է բովանդակության արտահայտման միջոց:

Պետք է նշել, որ Օ. Ա. Նոզինան²¹ հարկային վերահսկողության ձևերի քննարկման հետ միասին որպես հարկային վերահսկողության արտաքին արտահայտություն վերլուծում է նաև դրա իրավական բնույթը: Հարկային վերահսկողության ձևը, գտնում է Օ. Ա. Նոզինան. «Որպես կոնկրետ բովանդակության արտաքին արտահայտություն, արտահայտվում է առաջին հերթին օբյեկտիվ իրականության փաստերի հաստատման մեջ, այս կամ այն հնարքների ու միջոցների կիրառմամբ կոնկրետ գործողությունների կատարման մեջ, ինչպես նաև դրա արդյունքներն ամրագրող հարկային վերահսկողության փաստաթղթերում»²²:

Մի շարք հեղինակներ վերահսկողության ձևերի տակ հասկանում են դրա տեսակները՝ կախված վերահսկողական գործողությունների իրականացման ժամանակից: Օրինակ՝ Ե. Վ. Պորոլլոն ասում է, որ հարկային վերահսկողության ձևն արտահայտում է վերահսկողական գործընթացի բովանդակությունը: Նրա կողմից առաջարկված հարկային վերահսկողության դասակարգման մեջ ներկա են ֆինանսական վերահսկողությանը կիրառելի արդեն նշված ձևերը՝ կախված անցկացման ժամանակից, այսինքն՝ նախնական, ընթացիկ և հետագա վերահսկողություն²³: Նման դիրքո-

րոշման կողմ է նաև Է. Ա. Վոզնեսենսկին, որը գտնում է, որ «վերահսկողության ձևերի տակ մենք հասկանում ենք վերահսկողության բովանդակության արտահայտության առանձին կողմերը՝ կախված վերահսկողական գործողությունների կատարման ժամանակից»²⁴:

Վ. Վ. Բուրցևը որպես հարկային վերահսկողության ձև առանձնացնում է հետևյալները՝ «վերստուգում, ստուգում, հսկում, նորմատիվափրավական ակտերի և այլ փաստաթղթերի, այդ թվում՝ դրանց նախագծերի (ներառյալ՝ պետական ծրագրերին, միջազգային պայմանագրերին և այլնին վերաբերող) փորձաքննություն»²⁵: Ընդհակառակը, Օ. Ա. Նոզինան ենթադրում է, որ «վերստուգումն ու հսկումը չեն կարող լինել վերահսկողության ձևեր: Հարկային վերահսկողության օբյեկտ են հանդիսանում հասարակական բնույթի դրամական հարաբերությունները, որոնց համար հատկանշական չէ վերստուգմամբ ընդգրկվող որևէ «գործունեություն»²⁶: Այլ հեղինակների մոտ վերստուգումը, գնումը և թեմատիկ ստուգումը հանդիսանում են վերահսկողության մեթոդներ, միջոցներ, տեսակներ կամ ձևեր: Այդ հասկացությունները հաճախ օգտագործվում են որպես փոխկապված՝ որոշ մասնագետներ մեկնաբանում են վերահսկողության ձևերը որպես դրա մեթոդի գումարելիներ, մյուսների կարծիքով՝ վերահսկողության մեթոդները դրված են դրա ձևերի դասակարգման հիմքում²⁷:

Օ. Ռ. Միխայլովան գտնում է, որ հարկային ստուգումները հանդիսանում են հարկերի ու գանձումների մասին օրենսդրության կատարման վերահսկողության հիմնական ձև և դրանց անցկացման ժամանակ գործնականում օգտագործվում են հարկային վերահսկողության բոլոր թվարկված ձևերը²⁸: Այդ միտքը զարգացնում է իր աշխատանքներից մեկում Ե. Ե. Սմիրնովան. «Հարկային վերահսկողության հիմնական ձև են

Մունիցիպալ իրավունք

հանդիսանում հարկային ստուգումները, որոնք թույլ են տալիս առավելապես ամբողջությամբ հետևել հարկ վճարողի կողմից իր պարտականությունների ժամանակին, ամբողջական և ճիշտ կատարմանը: Հարկային վերահսկողության մնացած ձևերն օգտագործվում են որպես հարկային իրավախախտումների բացահայտման օժանդակ մեթոդներ կամ էլ կարող են կիրառվել ստուգման ակտում պարունակվող հետևությունների ուղղությամբ սպառնալույսների հավաքման համար: Մասնավորապես՝ հարկային վերահսկողության այդպիսի օժանդակ ձևեր են փաստաթղթեր պահանջելը, հարկ վճարողի կամ վկաների ցուցմունքների, բացատրությունների ստացումը, տարածքների և առարկաների զննումը, մասնագետի ներգրավումը, ֆիզիկական անձանց ծախսերի և եկամուտների տվյալների համադրումը, փորձաքննությունը, հարկ վճարողների հաշվառումը»²⁹:

Այսօր ինչպես ՀՀ «Հարկերի մասին», այնպես էլ «Հարկային ծառայության մասին» օրենքները սահմանում են հարկային վերահսկողության անցկացման հետևյալ ձևերը՝

- հարկային ստուգումներ,
- հարկ վճարողների, հարկային գործակալների և գանձումներ վճարողի կողմից բացատրությունների ստացում,
- հաշվառման և հաշվետվությունների տվյալների ստուգում,
- եկամուտ (շահույթ) ստանալու համար օգտագործվող տարածքների զննում և ուսումնասիրություն,
- այլ ձևեր (օրինակ՝ հարկային պահակակետի ստեղծում):

Վերահսկողական գործունեության բովանդակությունը և հարկային վերահսկողության կոնկրետ ձևը շատ դեպքերում որոշվում են իրավասու վերահսկող մարմինների կողմից կիրառվող միջոցներով: Դիշտ է նշել Ա. Ս. Կորմիլիցինը, որ «հարկային վերահսկողության ձևերն ու մեթոդները գոյություն ունեն անբաժանելի միասնության մեջ»³⁰: Հաճախ հարկային

վերահսկողության կազմակերպման մեկ իրավական ձևի շրջանակներում կարող են կիրառվել վերահսկողության տարբեր մեթոդներ, որոնք որոշ դեպքերում իրենց անվանմամբ համընկնում են հարկային օրենսդրությամբ սահմանված ձևի հետ: Ն. Ի. Խիմիչյովայի կարծիքով. «Կոնկրետ մեթոդի կիրառումը կախված է հարկային վերահսկողություն իրականացնող մարմինների գործունեության դիրքից և առանձնահատկություններից, նրա ձևերից, օբյեկտից և նպատակից, վերահսկողական իրավահարաբերությունների ծագման հիմքերից և այլն»³¹:

Այսօր հարկային վերահսկողության մեթոդի սահմանման մեջ նույնպես չկա միասնական մոտեցում: Օրինակ Ի. Ի. Կուչերովը հարկային վերահսկողության մեթոդների տակ հասկանում է դրա իրականացման հնարքները, միջոցները կամ եղանակները³²: Ավելի մանրամասն հարկային վերահսկողության մեթոդի սահմանումը տալիս է Օ. Ա. Նոզինան: Մասնավորապես՝ նա սահմանում է հարկային վերահսկողության մեթոդները «որպես համապատասխան բյուջե կամ արտաբյուջետային հիմնադրամներ հարկերի ու գանձումների ամբողջական և ժամանակին վճարման մասին օբյեկտիվ տվյալների հաստատման համար իրավասու մարմինների կողմից կիրառվող հնարքների ամբողջությունը»³³: Նշված սահմանումներն արտահայտում են հարկային վերահսկողության մեթոդի իրական կատեգորիայի էությունը:

Հարկային վերահսկողության բոլոր մեթոդները կարելի է բաժանել երեք հիմնական խմբի³⁴.

- վերահսկողության օբյեկտների ուսումնասիրման համընդհանուր գիտական մեթոդաբանական հնարքներ (վերլուծություն, սինթեզ, մակաձում, արտածում, համանմանություն, մաթեմատիկական մոդելավորում, վերացականացում, վիճակագրական մեթոդներ, տրամաբանական մեթոդ, համեմատական մեթոդ,

այլ մեթոդներ և այլն)։

- Էմպիրիկ մեթոդական հնարքներ (գույքագրում, աշխատանքների վերահսկիչ չափումներ, ֆորմալ և թվաբանական ստուգումներ, հակընդդեմ ստուգում, հետադարձ հաշվարկի եղանակ, միատեսակ փաստերի համադրման մեթոդ, տրամաբանական ստուգում, սկանավորում, գրավոր և բանավոր հարցումներ, վկաների հարցաքննություն, փաստաթղթերի ստուգում, առարկաների և փաստաթղթերի ուսումնասիրում, տարածքների և առարկաների զննում, փորձաքննություն և այլն)։

- կից տնտեսական գիտությունների առանձնահատուկ միջոցներ (տնտեսական վերլուծության միջոցներ, տնտեսական-մաթեմատիկական մեթոդներ, հավանականությունների և մաթեմատիկական վիճակագրության տեսության մեթոդներ և այլն)։

Որոշ հեղինակներ վերահսկողության մեթոդական հնարքներին են դասում փաստաթղթերի ընթերցումը, գրավոր հարցումը, գործերի և փաստաթղթերի կնքումը, բնօրինակ փաստաթղթերի առհասարակումը։ Իրականում, ինչպես պնդում է Ի. Ա. Բելոբժեցկին, այդ թվարկումն ավելի հաճախ ներառում է վերահսկողական գործողությունների առանձին տեսակներ, վերստուգիչ նյութերի ձևակերպման եղանակներ կամ վերստուգվող ձեռնարկության փաստաթղթերի պահպանության ապահովում, բայց ոչ վերահսկողության մեթոդական միջոցներ (ուսումնասիրման միջոցներ)³⁵։

Գիտական գրականության մեջ գոյություն ունեն նաև հարկային վերահսկողության մեթոդների այլ դասակարգումներ։ Օրինակ՝ Ե. Վ. Պորոլոն, աղբյուրից կախված, առանձնացնում է հարկային վերահսկողության փաստաթղթային և փաստացի մեթոդները։

Փաստաթղթային հարկային վերահսկողության մեթոդներին են վերաբերում՝

- փաստաթղթերի ֆորմալ, տրամաբանական և թվաբանական ստուգումը,

փաստաթղթերում արտահայտված տնտեսական գործառնությունների իրավաբանական գնահատականը։

- հակընդդեմ ստուգում, որը հիմնվում է այն բանի վրա, որ ստուգվող գործառնությունն իր արտահայտությունն է գտնում կազմակերպության կոնտրոլորդակալի նմանատիպ փաստաթղթերում և այլ փաստաթղթերում ու հաշվառման գրանցումներում։

- տնտեսական վերլուծություն³⁶։

Հարկային վերահսկողության փաստացի մեթոդներին են վերաբերում հարկ վճարողին հաշվառման կանգնեցնելը, բացատրությունների ստացումը, տարածքների տեսողական զննումը, վկաների հարցումը, փորձաքննությունը, մասնագետների ներգրավումը։

Ն. Վ. Կովալյովը, Մ. Վ. Խառլանովը, ինչպես նաև Յու. Ֆ. Կվաշան որպես հարկային վերահսկողության մեթոդներ առանձնացնում են «ֆորմալ, թվաբանական ու նորմատիվային ստուգումը, ինչպես նաև հակընդդեմ ստուգումը և փոխադարձ վերահսկողության մեթոդը»³⁷։

Ա. Վ. Բրիզգալինը գտնում է, որ հարկային վերահսկողության մեթոդներ պետք է ճանաչվեն «կանխատեսումը, նախագուշացումը, կանխումը և վերականգնումը, իսկ ապա պատժամիջոցների կիրառումը՝ ապագայում հնարավոր խախտումների ընդհանուր և մասնավոր կանխման համար»³⁸։

ՀՀ հարկային օրենսդրության դրույթների վերլուծության և իրավաբանական գրականության մեջ գոյություն ունեցող տեսական դիրքորոշումների հիման վրա առաջարկում ենք.

- հարկային վերահսկողության ձևի տակ հասկանալ հարկերի ու գանձումների մասին օրենսդրության նորմերով հաստատված հարկային-վերահսկողական գործունեության հարկային վերահսկողության կոնկրետ խնդիրների կատարման գծով իրավասու մարմինների գործողությունների միասնական համակարգ հանդիսացող կազմակերպման եղանակ-

Մունիցիպալ իրավունք

ների ու արդյունքների ֆորմալ ամրագրումը.

- հարկային վերահսկողության մեթոդների տակ հասկանալ հարկային վերահսկողության այս կամ այն ձևերի իրացման ժամանակ իրավասու մարմինների կողմից օգտագործվող հնարքներն ու միջոցները՝ կախված կոնկրետ հանգամանքներից:

ՀՀ հարկային օրենսդրությունն օգտագործում է նաև հարկային վերահսկողության միջոցառումներ հասկացությունը: Միևնույն ժամանակ հարկային օրենսդրությունը չի պարունակում հենց հարկային վերահսկողության միջոցառումներ հասկացությունը: Ընդ որում, սույն հասկացությունն օգտագործվում է որպես հարկային վերահսկողության ձևից ավելի նեղ հասկացություն, որն արտացոլում է ավելի շատ հարկային վերահսկողության ձևի բովանդակությունն ամեն առանձին դեպքում:

ՀՀ հարկային օրենսդրությունը սահմանում է վերահսկողական միջոցառումները որպես «պետական վերահսկողության (հսկողության) մարմինների պաշտոնատար անձանց՝ իրավաբանական անձի կամ անհատական ձեռնարկատիրոջ կողմից պարտադիր պահանջների կատարման ստուգման, անհրաժեշտ ուսումնասիրությունների (փորձարկումների), փորձաքննությունների, ստուգման արդյունքների ձևակերպման և վերահսկողական միջոցառումների անցկացման արդյունքներով միջոցներ ձեռնարկելու հետ կապված գործողությունների ամբողջություն»:

Չնայած տվյալ օրենքը չի տարածվում հարկային վերահսկողությունից ծագած հարաբերությունների վրա, առաջարկված սահմանումն արտացոլում է օրենսդրի դիրքորոշումը վերահսկողության միջոցառում հասկացության կազմի և կառուցվածքի նկատմամբ:

Վերահսկողական գործունեության կազմակերպումն ընդհանրապես ենթադրում է ընդհանուր կոնկրետ նպատակով

միավորված գործողությունների ամբողջություն հանդիսացող վերահսկողական մի շարք գործընթացների կազմակերպչական միասնություն (օրինակ՝ տարածքների, առարկաների, փաստաթղթերի և այլնի ուսումնասիրում), որոնք իրենցից ներկայացնում են ոչ այլ ինչ, եթե ոչ հարկային վերահսկողության կոնկրետ միջոցառում»⁴⁰: Հաշվի առնելով ասվածը՝ հարկային վերահսկողության միջոցառումը կարելի է սահմանել որպես հարկային մարմինների պաշտոնատար անձանց ընդհանուր կոնկրետ նպատակով միավորված գործողությունների ամբողջություն՝ կապված կազմակերպության կամ անհատական ձեռնարկատիրոջ կողմից հարկերի ու գանձումների մասին օրենսդրության պահանջների կատարման ստուգման, անհրաժեշտ ուսումնասիրությունների (փորձարկումների), փորձաքննությունների, արդյունքների ձևակերպման և վերահսկողական միջոցառման անցկացման արդյունքներով միջոցներ ձեռնարկելու հետ:

Այսպիսով, հարկային վերահսկողությունն իրականացվում է հարկային օրենքով սահմանված ձևերով, որոնք ներառում են վերահսկողական միջոցառումները, որոնցից յուրաքանչյուրն իրականացվում է այս կամ այն վերահսկողական մեթոդների օգտագործմամբ: Օրինակ՝ արտագնա հարկային ստուգման ժամանակ (ձև) կարող են օգտագործվել այնպիսի հարկային-վերահսկողական միջոցառումներ, ինչպիսիք են առաջնային փաստաթղթերի ուսումնասիրումը, գույքագրումը, փորձաքննության անցկացումը և այլն: Նշված միջոցառումների անցկացման ժամանակ կարող են օգտագործվել այնպիսի մեթոդներ, ինչպիսիք են փաստաթղթի ստուգումը, փաստաթղթի թվաբանական ստուգումը, սկանավորումը, վերլուծությունը և այլն:

Հարկային վերահսկողության արդյունավետությունը մեծ մասամբ կախված է ձևերի, մեթոդների և միջոցառումների

ճիշտ ընտրությունից: Դրանց օպտիմալ համակցությունները, որոնք թույլ են տալիս նվազագույն ուժերով հարկային վերահսկողությունն իրականացնելիս հասնել լավագույն արդյունքների, որպես կանոն, ամրագրվում են համապատասխան մեթոդաբանության մեջ»⁴¹:

Դրանցից որոշներն ընդգրկվում են գերատեսչական նորմատիվային իրավական ակ-

տերի, մեթոդական հրահանգների ձևի մեջ: Այդ կապակցությամբ ճիշտ է նշել Ա. Ս. Տիտովը. «Հարկային ոլորտում վերահսկողական գործունեության հաջողությունը մեծ մասամբ կախված է հարկային մարմինների պաշտոնատար անձանց օգտագործման համար առաջարկվող մեթոդների որակից»⁴²:

1. **Поролло Е. В.** Налоговый контроль: принципы и методы проведения. М., Гардарика, 1996, с. 12; **Вознесенский Э. А.** Финансовый контроль в СССР. М.: Юридическая литература, 1973. с. 68; Грачева Е. Ю., Соколова Э. Д. Налоговое право. М., 2001, с. 90.
2. **Грачева Е. Ю., Соколова Э. Д.** Налоговое право, М., 2001, с. 90.
3. **Белов Н. Г.** Контроль и ревизия в сельскохозяйственных предприятиях. М., Статистика, 1976, с. 5; **Грачева Е. Ю.** Проблемы правового регулирования государственного финансового контроля. М., Юриспруденция, 2000, с. 118-119; **Кучеров И. И.** Налоговое право России: Курс лекций. М., 2001, с. 188.
4. **Белобжецкий И. А.** Финансовый контроль и новый хозяйственный механизм. М., Финансы и статистика, 1989, с. 47.
5. **Шорина Е. В.** Контроль за деятельностью органов государственного управления в СССР. М., Наука, 1981, с. 43.
6. **Карасева М. В.** Финансовое право. Общая часть: учебник/М. В. Карасева. М., Юристъ, 2000, с. 166; Налоговое право России; пособие для ВУЗов/ под ред. Ю. Крохиной, М., Норма, 2008, с. 319; **Винницкий Д. В.** Субъекты налогового права/Д. В. Винницкий. М., Норма, 2000, с. 140; **Ногина О. А.** Налоговый контроль, Учебное пособие/ СПб., Питер, 2002, с. 142-144.
7. **Паскачев А. Б., Кашин В. А.** Швеция: опыт налогового администрирования// Налоговая политика и практика. 2004. № 3, с. 32.
8. Գնահատանի Գաշմոթյան հարկային օրենսգիրք ևս 31.07.1998 № 146-ՂՕ (26.11.2008 խմբ.)/ՈՒՎ ՕԺ, 1998, № 31, հոդված 3824:
9. Տվյալ դեպքում խտրը գնում է 27.07.2006թ. № 137-ՂՕ «ՈՒՎ Հարկային օրենսգրքի ամառին ու երկրորդ մասերում և ՈՒՎ ամառին օրենսդրական ակտերում հարկային վարչարարության կատարելագործման ուղղությամբ միջոցառումների իրականացման կապակցությամբ» Գաշմոթյան օրենքի մասին /ՈՒՎ ՕԺ, 2006, № 31 (մաս 1), հոդված 3436:
10. **Гуреев В. И.** Российское налоговое право. М., Экономика, 1997, с. 196.
11. Налоговый контроль в условиях реформирования экономики, Безруков Г. Г., Казак А.Ю., Привалова С.Г., Екатеринбург: Издательство АМБ, 2003, с.17.
12. **Шаров А. С.** Организационно-правовые формы осуществления налогового контроля в Российской Федерации: дис. ... канд. юр. наук. М., 2001, с. 48.
13. **Поролло Е. В.** Налоговый контроль: принципы и методы проведения. М., Гардарика, 1996, с. 15.
14. **Ногина О. А.** Налоговый контроль: вопросы теории, СПб., 2002, с. 141-144.
15. Налоговое право России; пособие для ВУЗов/ под ред. Ю. Крохиной, М., Норма, 2008, с. 321.
16. **Кучеров И.И.** Налоговое право России: Курс лекций/ И.И. Кучеров. М., Центр ЮрИнфорР, 2001, с. 142.
17. **Ногина О. А.** Налоговый контроль, учебное пособие/ О. А. Ногина, СПб., 2002, с. 142.
18. Налоговое право России; пособие для ВУЗов/ под ред. Ю. Крохиной. М., Норма, 2008, с. 318. **Кучеров И. И.** Налоговое право России: Курс лекций/И. И. Кучеров. М., Центр ЮрИнфорР, 2001, с. 188, Кучеров И. И., Судаков О. Ю., Орешкин И. А., Налоговый контроль и ответственность

- за нарушение законодательства о налогах и сборах/под ред. И. И. Кучерова. М., Центр ЮрИнфорР, 2001, с. 27-28, Финансовое право: учебное пособие/под ред. О. Н. Горбуновой, М., Юристъ, 1996, с. 63.
19. **Тугаринов В.П.** Соотношение категорий диалектического материализма. Л., 1956, с. 13.
20. **Спиркин А. Г.** Основы философии: пособие для ВУЗов. М., Политиздат. 1988, с. 231.
21. **Маликов М. К.** Гносеологические основы реализации права: учебное пособие, Уфа, Башкирский университет, 1998, с.142.
22. **Ногина О. А.** Налоговый контроль: вопросы теории, СПб., 2002, с. 114.
23. Նույն տեղում:
24. **Поролло Е. В.** Налоговый контроль: принципы и методы проведения. М.: Гардарика, 1996, с. 12.
25. **Вознесенский Э. А.** Финансовый контроль в СССР. М., Юридическая литература, 1973, с. 68.
26. **Бурцев В. В.** Государственный финансовый контроль: методология и организация. М., Информационный внедренческий центр «Маркетинг». 2000, с. 88-89.
27. **Ногина О. А.** Налоговый контроль: вопросы теории, СПб., 2002, с. 123-124.
28. **Грачева Е. Ю.** Проблемы правового регулирования государственного финансового контроля. М., Юриспруденция, 2000, с. 118-119.
29. **Михайлова О. Р.** Выездная налоговая проверка как форма налогового контроля//Ваш налоговый адвокат. 2001. N3, с. 37.
30. О контрольной работе налоговых органов, Е. Е. Смирнова//Налоговый вестник. 2004, N11, с. 41.
31. Формы и методы налогового контроля. А. С. Кормилицын//Административное и муниципальное право. 2008, N6, с. 24.
32. Финансовое право: Учебник/под ред. Н. И. Химичевой, 2-е изд, перераб. и доп. М., Юристъ, 1999, с. 134.
33. **Кучеров И. И.** Налоговое право России: Курс лекций, М., 2001, с. 189.
34. **Ногина О. А.** Налоговый контроль: вопросы теории, СПб., 2002, с. 141-144.
35. **Бурцев В. В.** Государственный финансовый контроль: методология и организация. М., Информационный внедренческий центр «Маркетинг». 2000, с. 88-89.
36. **Белобжецкий И. А.** Финансовый контроль и новый хозяйственный механизм. М., Финансы и статистика, 1989, с. 41.
37. **Поролло Е. В.** Налоговый контроль: принципы и методы проведения. М., Гардарика, 1996, с. 15.
38. Налоговый контроль/под ред. Ю. Ф. Кваши. М., 2001, с. 184-186.
39. Налоги и налоговое право: учебное пособие/под ред. А. В. Брызгалина, М., Аналитика-Пресс, 1998, с. 409.
40. **Ногина О. А.** Налоговый контроль, учебное пособие/ О. А. Ногина, СПб., 2002, с. 114-115.
41. **Дружинин В. Н.** Совершенствование правового регулирования налогового контроля в Российской Федерации: дисс. ... канд. юр. наук. М., 2004, с. 212.
42. Формы, методы и виды налогового контроля и их юридическое содержание. А. С. Титов, Юрист, 2005, N1, с. 19.

ԱՐԳՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԼԵԳԻՏԻՄՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԻԱՎՈՐՈՒՄԸ՝ ԸՍՏ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՄԻՋԱՉԳԱՅԻՆ-ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՉԱՐԳԱՅՈՒՄՆԵՐԻ

Միջազգային իրավունքի գիտությունում ձևավորվել է այն միասնական կարծիքը, որ ի տարբերություն պետությունների ճանաչման, կառավարությունների ճանաչումը և կառավարության փոփոխությունն առհասարակ չի կարող ոչ մի ազդեցություն ունենալ պետությունների իրավասուբյեկտության վրա. այն անգամ չի կարող ազդել պետության իրավունքների և պարտականությունների ամբողջության վրա¹:

Սակայն դրա հետ մեկտեղ կառավարությունների ճանաչման հիմնախնդիրը, չնայած իր քաղաքական բովանդակությանը, կարող է ունենալ էական իրավական հետևանքներ, քանի որ կառավարությունն այն էական բաղադրատարրն է, որը վերածում է որոշակի տարածքում բնակվող անկազմակերպ բնակչությանը՝ ժողովրդին, պետության:

Պետությունների միջազգային պրակտիկայում ձևավորվել է կառավարությունների ճանաչումը կանոնակարգող երկու հիմնական տեսություն՝ արդյունավետության և լեգիտիմության:

Կառավարությունների ճանաչման արդյունավետության տեսությունն առավել լիարժեք է արտացոլում ժամանակակից միջազգային իրավունքի իրողությունը: Սակայն, դրա հետ մեկտեղ, անհրաժեշտ է նշել, որ ժողովուրդների ինքնորոշման իրավունքի առաջընթաց զարգացումը XX դարի կեսերին նոր պարտավորություններ ստեղծեց միջազգային հանրության համար, որոնք միանշանակ իրենց

էական ազդեցությունն են թողնում նաև կառավարությունների իրավաչափության հիմնահարցի վրա:

Այսպես, 1966թ. ընդունված Քաղաքացիական և քաղական իրավունքների վերաբերյալ միջազգային դաշնագրի (այսուհետ՝ ՔՔԻՄԴ)² և Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների վերաբերյալ միջազգային դաշնագրի³ ընդհանուր 1-ին հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է. «Բոլոր ժողովուրդներն ունեն ինքնորոշման իրավունք: Այդ իրավունքի ուժով նրանք ազատորեն որոշում են իրենց քաղաքական կարգավիճակը և ազատորեն հետամուտ են լինում իրենց տնտեսական, սոցիալական և մշակութային զարգացմանը»: Ըստ Ա.Կասեսեի մեկնաբանության՝ սույն դրույթը ենթադրում է ժողովրդի ազատություն ընտրելու սեփական օրենսդիր և քաղաքական մարմինները՝ անկախ որևէ ներքին կամ արտաքին ճնշման կամ միջամտության⁴: Հետևաբար, ըստ Կասեսեի, պետությունները կրում են միջազգային պարտավորություն՝ ունենալու այնպիսի իշխանություններ, որոնք ստեղծվում են ողջ ժողովրդի կամքին համապատասխան: Եթե նման մեկնաբանությունը համապատասխաներ իրականությանը, այն կլիներ լեգիտիմության տեսության հաղթաթուղթը: Սակայն Մարդու իրավունքների կոմիտեն՝ ՔՔԻՄԴ-ի դրույթների կիրառման և մեկնաբանման համար պատասխանատու կենտրոնական մարմինը, տալիս է տվյալ դրույթի բոլորովին այլ մեկնաբանություն, որի համաձայն՝ քննարկվող

ԳԵԿՏԵՄԲԵՐ 2013 12 (173)

ՂԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն

Միջազգային իրավունք

իրավունքը և «վերջինիս կիրառման համար անհրաժեշտ համապատասխան պարտավորությունները փոխկապված են Դաշնագրի ... այլ դրույթների հետ»⁵: Ուստի, ըստ Կոմիտեի, ժողովուրդների ներքին ինքնորոշման իրավունքը ոչ այլ ինչ է, քան Դաշնագրի այլ հոդվածներում ամրագրված իրավունքների հավաքական խտացված դրսևորում, ինչը, սակայն, բոլորովին չի նշանակում, որ իշխանությունները պետք է պարտադիր ստեղծված լինեն ժողովրդավարական ճանապարհով: Ուստի ժողովուրդների ներքին ինքնորոշումը ենթադրում է պետության բնակչության խոսքի ազատությունը, մասնակցությունը պետության քաղաքական կյանքին, հավաքների իրավունքը, պետության ռեսուրսների նկատմամբ իրավունքները և այլն, սակայն այն ոչ մի դեպքում չի ենթադրում ժողովրդավարական ճանապարհով ստեղծված կառավարություն:

Չնայած այս դրույթը բնականաբար ենթադրում է ժողովրդի (պետության բնակչության) մասնակցությունը պետական մարմինների ձևավորմանը ներպետական օրենսդրության շրջանակներում: Չուզահեռ անցկացնելով՝ կարելի է ասել, որ ՄԱԿ-ի Միջազգային դատարանը 2010թ. «Միջազգային իրավունքի նորմերին Կոսովոյի անկախության միակողմ հռչակագրի համապատասխանության» վերաբերյալ իր խորհրդատվական եզրակացությունում նշեց, որ Կոսովոյի անկախության հռչակագրի՝ Անվտանգության խորհրդի 1244 բանաձևին չհակասելու պատճառներից մեկը նաև այն էր, որ հռչակագրի հեղինակները «գործել են ... որպես անձինք, որոնք հանդես են գալիս միասին իրենց՝ Կոսովոյի ժողովրդի ներկայացուցչի կարգավիճակում»⁶ որպես վերջինիս «ժողովրդավարական ճանապարհով ընտրված ներկայացուցիչներ»⁷, այլ ոչ թե որպես ՄԱԿ-ի շրջանակներում ստեղծված ժամանակավոր կառավարություն: Ուստի ժամանակակից միջազգային իրավունքը թեև պետություններից դեռևս չի պահանջում լինել ժողովրդավար, սակայն

պահանջում է կրել պետության բնակչության, ժողովրդի կամքը և առաջնորդվել այդ կամքով միջազգային հարաբերություններում:

Սակայն պետության կողմից ժողովրդի ներքին ինքնորոշման իրավունքի խախտումը դժվար թե հանգեցնի այդ պետության կառավարության միջազգային ճանաչումը հերքելուն, ի սպացույց որի՝ ստորև կբերենք նաև օրինակներ պետությունների պրակտիկայից: Այնպես, ինչպես իրավախախտ պետությունը շարունակում է մնալ պետություն, նույն կերպ էլ իրավախախտ կառավարությունը չի դադարում միջազգային հարաբերություններում պետությունը ներկայացնելուց այնքան ժամանակ, քանի դեռ այն շարունակում է դա անել արդյունավետորեն:

Դրա հետ մեկտեղ՝ ակնհայտ է, որ կառավարությունն առանց ժողովրդի աջակցության դատապարտված է կործանման, թեև այն կարող է երկարաձգել սեփական գոյությունը հարկադրանքի մեխանիզմների միջոցով, սակայն չի կարող հավերժ պահպանել այդ իրավիճակը, եթե չի վայելում պետության բնակչության մեծամասնության համակրանքը: Հատկանշական է, որ արդեն հիշատակված «Տիմորյի» կառավարությունը, որը 1917թ. հաստատվեց ռազմական հեղաշրջման ճանապարհով և արբիտրաժային դատարանի կողմից ճանաչվեց Կոստա Ռիկայի իրական և միակ կառավարություն, հենվելով արդյունավետության տեսության վրա, իրականում վայելում էր ժողովրդական զանգվածների լայն աջակցությունը, ինչը նույնպես ծառայեց որպես արդյունավետության ապացույց⁸: Ինչպես արդեն նշվեց առաջին պարագրաֆում, ժողովրդական աջակցության դերը և նշանակությունն ամբողջովին ըմբռնելու համար մեզ կարող են օգնել Մոնտեվիդեոյի կոնվենցիայով սահմանված պետականության չորս չափանիշները, որոնց համաձայն՝ պետությունը՝ որպես միջազգային իրավունքի սուբյեկտ, գոյություն ունի, եթե այն ունի տարածք, բնակչություն, կառավարություն

Միջազգային իրավունք

և արտաքին հարաբերություններում ներկայանալու ունակություն:

Այսպես, ենթադրենք մի իրավիճակ, երբ պետությունն ունի կառավարություն, որին ոչ մի օտարերկրյա ուժ չի խոչընդոտում վերահսկելու պետությանը պատկանող տարածքները, և, հետևաբար, այն ունակ է ներկայանալու միջազգային հարաբերություններում: Սակայն այս կառավարությունն ունի մեկ էական խնդիր. նա չի վայելում ժողովրդական աջակցություն, և ժողովուրդը փորձում է տապալել այն: Անգամ եթե տվյալ կառավարությունը կարող է անարգել և առանց միջամտությունների ներկայանալ միջազգային հարաբերություններում, գործնականում այն կունենա լուրջ խնդիրներ: Այսպես, այն իրավասու է կնքելու օտարերկրյա ներդրումների պաշտպանության վերաբերյալ միջազգային պայմանագրեր, սակայն գործնականում չի կարողանա ապահովել այդ ներդրումների անվտանգությունը ժողովրդական դժգոհ խմբավորումներից: Այն de jure օժտված կլինի ինքնիշխանությամբ, սակայն de facto հնարավորություն չի ունենա ապահովելու ինքնիշխանությունից բխող պարտավորությունների պատշաճ իրականացում. օրինակ՝ չի կարողանա վերահսկել սեփական տարածքները՝ հանցավոր խմբավորումների ձևավորումը, սեփական տարածքից դեպի հարևան պետություններ դրանց ներխուժումը կանխելու նպատակով: Այսինքն, այն ունակ չի լինի իրացնելու ինքնիշխան անկախ պետության առանցքային պարտավորություններից մեկը, այսպես կոչված, «պատշաճ զգուրթյան» (“due diligence”)⁹ ապահովումը՝ սեփական ինքնիշխան տարածքում այլ պետությունների շահերը պաշտպանելու համար:

Այս բոլոր գործնական խնդիրների առաջացումը, բնականաբար, լուրջ կասկածի տակ է դնում ոչ միայն կառավարության արդյունավետությունը, այլ նաև ողջ պետականության արդյունավետությունը և անգամ գոյությունը, քանի որ նման իրավիճակում բնակչություն, տարածք, իշխա-

նություն, իրավասուբյեկտություն տարրերի միջև ակնհայտորեն առկա է հավասարակշռության խախտում:

Այստեղ հնարավոր է անել միայն մեկ հետևություն. այո, արդյունավետության տեսությունը պետք է համարել կառավարությունների ճանաչման գերակա սկզբունք, սակայն կառավարությունը չի կարող լինել արդյունավետ, եթե այն չի վայելում սեփական ժողովրդի աջակցությունը (կամ ավելի ճիշտ՝ եթե սեփական ժողովուրդն ընդվզում է այդ կառավարության դեմ), ընդ որում՝ եթե ժողովրդական դժգոհությունն այնպիսին է, որ թույլ չի տալիս կառավարությանն արդյունավետորեն իրացնել իր միջազգային-իրավական պարտավորությունները, հատկապես այն պարտավորությունները, որոնք ընդհանուր միջազգային իրավունքի բաղկացուցիչ մասն են և անմիջականորեն բխում են պետությունների ինքնիշխան հավասարության սկզբունքից:

Հենց այս դեպքում է, որ լեգիտիմությունն սկսում է որոշակի դերակատարություն խաղալ, և այս առումով լեգիտիմության տեսությունն սկսում է արտացոլել պետությունների կայացած պրակտիկան: Սակայն այս դերակատարությունը նույնպես կարևորվում է միայն կառավարության արդյունավետության տեսանկյունից: Պատահական չէ, որ մի շարք հեղինակներ գտնում են, թե պետությունները կարող են ճանաչել «վտարանդի կառավարությունները», եթե վերջիններս ներկայացնում են պետության բնակչության մեծամասնությունը¹⁰:

Կառավարությունների ճանաչման իրավական կարգավորման հիմնահարցը կիրառական-իրավական իրական նշանակություն է ձեռք բերում հատկապես այն դեպքում, երբ պետական իշխանությունն ստանձնելուն հավակնում են երկու կամ ավելի խմբավորումներ: Այս առումով կարելի է պատկերացնել երկու իրավիճակ. (1) պետության տարածքը տրոհվում է երկու խմբավորումների կողմից վերահսկվող հատվածների, (2) գործող իշ-

խանությունները հեռացվում են պետության կառավարումից, պետությունն ամբողջությամբ ղեկավարում են հեղափոխական ուժերը, սակայն նախկին կառավարությունը շարունակում է գոյություն ունենալ արտերկրում որպես «վտարանդի կառավարություն»՝ հավակնելով վերականգնել իր իշխանությունը:

Առաջին իրավիճակի կապակցությամբ պետք է նշել, որ, մի շարք հեղինակների կարծիքով, միջազգային իրավունքում առկա է որոշակի կանխավարկած՝ հոգուտ պետության օրինական իշխանությունների. այս մոտեցման համաձայն՝ այնքան ժամանակ, որքան օրինական իշխանությունները կարողանում են պահպանել իրենց գոյությունը պետության տարածքում, այդ իշխանությունները շարունակում են մնալ տվյալ պետության միակ ներկայացուցիչը՝ անկախ այն հանգամանքից, թե ինչքանով է նվազել նրա վերահսկողության ներքո գտնվող տարածքը հակակառավարական խմբավորումների գործողություններից¹¹:

Այսպես, 1936-1939թթ. Իսպանիայի քաղաքացիական պատերազմի ընթացքում օրինական կառավարությունը շարունակում էր ներկայացնել պետությունը Ազգերի լիգայի մարմիններում՝ անկախ այն հանգամանքից, որ պետության տարածքի մեծ մասն իր վերահսկողության տակ չէր: Եվ երբ 1937թ. Բելգիան Իսպանիայի դեմ հայց ներկայացրեց Միջազգային արդարադատության մշտական պալատ՝ մեղադրելով Իսպանիային Բելգիայի պաշտոնական ներկայացուցիչ Բարոն Ժաք դե Բորշգրավի սպանության գործը պատշաճ չհետաքննելու մեջ, Միջազգային արդարադատության մշտական պալատն Իսպանիայի կառավարությունն ընդունեց որպես երկիրը ներկայացնող պատշաճ կողմ՝ անգամ չբարձրացնելով նրա իրավասության հարցը¹²:

Թեև պետությունների պրակտիկան վկայում է այս մոտեցման հիմնավորված լինելու մասին, սակայն կարծում ենք, որ վերջինիս պատճառը կրկին ոչ թե լեգիտի-

մությունն է, այլ պետությունների տրամաբանական հակաժողովուրդ հարաբերություններ պահպանել արդեն իսկ ճանաչված իշխանությունների հետ այնքան ժամանակ, քանի դեռ դրանք ունակություն են ցուցաբերում պետության տարածքը վերահսկելու կամ վերականգնելու այդ վերահսկողությունը: Բնականաբար, ոչ մի սուբյեկտ, որը տնտեսական և մշակութային ամուր կապեր ունի որևէ պետության հետ, չի ցանկանա ճանաչել վերջինիս տարածքում ձևավորված նոր կառավարությունը (եթե, իհարկե, նոր կառավարությունն արդեն չի վերահսկում պետության տարածքը)՝ վտանգելով իր հարաբերությունները դեռևս գործող իշխանությունների հետ: Ուստի պետությունների մեծ վերաբերմունքի պատճառը ոչ թե ճանաչվողի լեգիտիմությունն է, այլ սեփական միջազգային հարաբերությունները կայուն պահելու բնական ձգտումը:

Այս մասին է վկայում նաև պրակտիկայի ուսումնասիրությունը. պետությունները «ճանաչման կանխավարկածով» են վերաբերվում նաև անօրինական և հակաժողովրդական ճանապարհով ստեղծված իշխանություններին: Այսպես, 1936թ. Հունաստանում գեներալ Մետաքսեսի դիկտատորական ռեժիմը, որը տարիներ շարունակ պետությունը պահեց արտակարգ իրավիճակի պայմաններում, շարունակվում էր ճանաչվել միջազգային հանրության կողմից անգամ 1941թ. գերմանական ուժերի ներխուժումից հետո¹³: Այդպիսին էր նաև պետությունների դիրքորոշումը, երբ 1991թ. Իրաքի նվաճումով գահընկեց արվեց Քուվեյթի էմիրը: Չնայած վերջինս 1986թ. ի վեր իշխում էր բռնակալական մեթոդներով (ազատ էր արձակել պառլամենտը, կասեցրել էր Սահմանադրության մի շարք դրույթներ, սահմանափակել էր խոսքի ազատությունը), այնուամենայնիվ պետությունները շարունակում էին նրան ճանաչել որպես «վտարանդի կառավարություն»¹⁴:

Հնչվի առնելով վերոգրյալը՝ կարելի է պնդել, որ «ճանաչման կանխավարկածը»

Միջազգային իրավունք

տարածվում է ոչ թե նախկին լեզիտիմ կառավարությունների, այլ նախկին բոլոր արդյունավետ կառավարությունների վրա, քանի դեռ նոր կառավարությունը չի սպազնուցել իր արդյունավետությունը:

Ինչ վերաբերում է երկրորդ տեսական մոդելին, երբ գործող իշխանությունները հեռացվում են պետության կառավարումից, իսկ պետությունն ամբողջությամբ ղեկավարվում է հեղափոխական ուժերի կողմից, ապա այստեղ իրոք կարելի է ցույց տալ որոշակի պետական պրակտիկա, որն առերևույթ համահունչ է լեզիտիմության տեսությանը: Այսպես՝ 1997-1998թթ. ընթացքում Սիերա Լեոնեի նախագահ Ահմադ Թեջան Քաբահը երկրում տեղի ունեցած ռազմական հեղափոխության պատճառով ստիպված էր լքել պետությունը, սակայն նրա կառավարությունն այդ ժամանակահատվածում միջազգային հանրության մեծ մասի կողմից շարունակում էր ճանաչվել որպես պետության լեզիտիմ իշխանություն: Ավելին՝ 1998թ. Ա. Քաբահին Արևմտյան Աֆրիկայի Պետությունների Տնտեսական Համագործակցության (ԷԿՈՎԱՍ) միջազգային կազմակերպության օգնությամբ վերականգնեց իր իշխանությունը¹⁵ արժանանալով նաև ՍԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի հավանությանը:

Սակայն կարելի¹⁶ է արդյոք պետությունների նման վարքագիծը համարել լեզիտիմության տեսության սպազնույց: Մեր կարծիքով, ժողովրդական աջակցություն վայելող վտարանդի կառավարությունների ինստիտուտը կարելի է համեմատել այն իրավիճակների հետ, երբ պետության ողջ տարածքը բռնազավթվում է մեկ այլ պետության կողմից: Միջազգային իրավունքում ընդունված դիրքորոշման համաձայն՝ նման օկուպացիան չի դադարեցնում պետության իրավասությունները¹⁶: Այստեղ պատկերի լիարժեքության համար կրկին փորձենք կիրառել պետականության քառասարր չափանիշը՝ կառավարությունը դիտարկելով պետականության մյուս տարրերի հետ միասնու-

թյան մեջ: Երբ լեզիտիմ կառավարությունը, որը վայելում է ժողովրդի աջակցությունը, վտարվում է պետության տարածքից, իսկ պետության բնակչությունն ընդվզում է հեղափոխական ուժերի դեմ, նախկին կառավարությունն իր ժողովրդականության շնորհիվ շարունակում է պահել արդյունավետ իշխանությունը վերականգնելու հնարավորությունը: Նման կառավարությունն առավել ամուր տեղ ունի պետականության քառասարր համակարգում, քանի որ պահպանում է իր կապը բնակչության հետ և, հետևաբար, կարող է ներկայացնել վերջինիս դիրքորոշումները միջազգային հարաբերություններում, մինչդեռ հեղափոխական ուժերի կապը կայուն է միայն պետականության տարածքային չափանիշի հետ, իսկ ժողովրդական դժգոհությունների ալիքի պատճառով նման կապն էլ կարող է լինել ժամանակավոր: Ուստի այնպես, ինչպես օկուպացված պետությունը չի դադարում գոյություն ունենալ որպես պետություն, այնպես էլ վտարանդի կառավարությունը շարունակում է պահպանել իր վերականգնման հնարավորությունը, քանի դեռ պետության բնակչությունը պատրաստ է պայքարելու հեղափոխական կառավարության դեմ և սատարելու լեզիտիմ իշխանություններին:

Քննարկվող տեսական մոդելում կարող է տեղի ունենալ ևս մեկ զարգացում. հեղափոխական կառավարությունը կարող է ճանաչվել որևէ երրորդ պետության (կամ պետությունների) կողմից, և այդ պետությունը կարող է վերջինիս արդյունավետությունն ապահովել սեփական զինված ուժերի միջոցով: Բնականաբար, նման իրավիճակում առաջանում են մի շարք իրավական հարցեր, որոնցից թերևս առավել կարևոր է, թե կարո՞ղ էր արդյոք նման կառավարությունն օտարերկրյա զինված ուժեր իրավիճակ սեփական պետության տարածք: Միջազգային իրավունքի համաձայն՝ պետության իշխանությունները կարող են օտարերկրյա մեկ այլ պետության ներկայացուցիչների թույլ տալ մուտք գործելու սեփական տա-

րածք¹⁷: Սակայն երբ նման միջամտությունը տեղի է ունենում պետության տարածքում միմյանց դեմ պայքարող քաղաքական ուժերի առկայության պայմաններում և ուղղված է դրանցից մեկի ամրապնդմանը, իրավիճակը ոչ այլ ինչ է, քան պետական իշխանության պարտադրում օտարերկրյա սուվերենի կողմից և համարվում է այլ պետության ներքին գործերին միջամտություն, ինչպես նաև արտաքին ինքնորոշման իրավունքի կոպիտ ոտնահարում¹⁸: Ինչպես նշել է ՄԱԿ-ի Միջազգային դատարանի դատավոր Գիլլարդը «Արևմտյան Սահարայի» մասին խորհրդատվական եզրակացության վերաբերյալ իր հատուկ կարծիքում. «Ինքնորոշման իրավունքի իրացումը պահանջում է ժողովրդի կամքի ազատ և անկաշկանդ արտահայտում»¹⁹: Ուստի ժողովրդական օժանդակություն չվայելող կառավարության պարտադրումն օտարերկրյա ուժերի կողմից ոչ այլ ինչ է, քան միջազգային իմպերատիվ նորմերի ոտնահարում և չի կարող նման կառավարության համար իրավունքների առաջացման հիմք ծառայել:

Բացի այդ, նման կառավարությունն իր գոյությունն ապահովում է միայն օտարերկրյա օժանդակության (ռազմական,

ֆինանսական և այլն) շնորհիվ և հետևաբար միջազգային իրավունքի տեսանկյունից հանդիսանում է, այսպես կոչված, «մարիոնետ պետության»²⁰ կառավարություն: Մինչդեռ «մարիոնետ պետությունը» ինքնին միջազգային իրավունքի սուբյեկտ չէ, այլ մեկ այլ պետության *de facto* մարմին²¹:

Այստեղ անհրաժեշտ է նշել նաև, որ կառավարությունը, միջազգային իրավունքում կայացած գերակա մոտեցման համաձայն, ոչ թե միջազգային իրավունքի սուբյեկտ է, այլ միջազգային իրավունքի սուբյեկտի ներկայացուցչական մարմին, այսինքն՝ այդ սուբյեկտի «ինքնիշխանության շտեմարան» (“depository of sovereignty”)²², հետևաբար տրամաբանորեն չի կարող լինել կառավարություն առանց պետության: Իսկ քանի որ «մարիոնետ պետությունը» ինքնիշխանությամբ օժտված միջազգային իրավունքի ինքնուրույն սուբյեկտ չէ, հետևաբար վերջինիս կառավարությունը նույնպես չպետք է ենթակա լինի միջազգային-իրավական ճանաչման, իսկ վերջինիս գոյության օրոք պետության հետ կնքված պայմանագրերը և ստանձնած այլ պարտավորությունները ենթակա չեն պաշտպանության:

1. **Тимченко Л.Д.** Проблема правопреемства государств в международном праве и Украина // Российский ежегодник международного права. Россия-Нева. Санкт-Петербург. 2001, с. 291-304.

2. International Covenant on Civil and Political Rights, UNTS, Vol. 999, p. 302, 16 December 1966.

3. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, UNTS, Vol. 993, P. 3, 16 December 1966.

4. **Cassese A.** Self-Determination of Peoples: A Legal Reappraisal. Cambridge University Press, 1995, p. 53.

5. Human Rights Committee, General Comment No. 12: The Right to Self-Determination of People (Art. 1). U.N. Doc. HRI/GEN/1/Rev.1 at 12 (1984). §2.

6. Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo, ICJ General List 141 (2010), §109.

7. Ibid. §107.

8. *Aguilar-Amory and Royal Bank of Canada claims (Great Britain v. Costa Rica)* [18 October 1923] // Reports of International Arbitral Awards, vol. 1. p. 379.

9. *United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran (United States v. Iran)*. ICJ Reports 3 (1980), p. 32-33.

10. **Cassin R.** Vichy or Free France? // Foreign Affairs, vol. 20 (1941), p. 112. **Landheer B.** The Legal Status of the Netherlands // Michigan Law Review, vol. 41 (1943), p. 651.

11. **Lauterpacht H.** Recognition of Governments I // Columbia Law Review, vol. 45 (1945), p. 822.

12. The Borchgrave case (Belgium/Spain). 1937, PCIJ Series A/B., p. 158.

13. **Talmon S.** Who is a legitimate government in exile? Towards normative criteria for governmental legitimacy in international law // Goodwin-Gill G. & Talmon S. (eds.), The Reality of International Law: Essays in Honour of Ian Brownlie. Oxford University Press. 1999, p. 512.

14. Ibid.

15. **Franck T. M.** Recourse to Force: State Action against Threats and Armed Attack. Cambridge University Press, Cambridge-New York, 2002, p. 155-162.

16. **Blix H.** Contemporary Aspects of Recognition // Collected Courses of the Hague Academy of International Law. Vol. 130 (1970), p. 620.

17. **Laursen A.** The Use of Force and (the State of) Necessity // *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, vol. 37 (2004), p. 510.

18. **Cassese A.** Self-Determination... Op. cit., p. 55.

19. *Western Sahara*, Advisory Opinion, ICJ Reports 12 (1975), P. 33, Separate Opinion of Judge Dillard. p. 123.

20. **Malanczuk P.** Akehurst's Modern Introduction to International Law. 7th revised ed., Routledge, London-New York 1997, p. 85.

21. **Crawford J.** Creation of States in International Law. 2nd ed., Clarendon Press, Oxford 2006, p. 248. Responsibility of States for International Wrongful Acts, GA resolution 56/83, UN Doc. A/RES/56/83. 12 December 2001, Art. 8.

22. Talmon S. Recognition of Governments in International Law: With Particular Reference to the Governments in Exile. Oxford University Press, Oxford. 1998, p. 39-43.

ՀԱՆՅԱԳՈՐԾԻ ԱՆՁՆԱՅԻՆ ՈԼՈՐՏԻ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

«Մենք պետք է օրենքի գերին լինենք, որպեսզի ազատ լինենք»:
Մարկոս Տուլիոս Ցիցերոն

«Հանցագործի անձ» հասկացությունը բավականին բարդ, հակասություններով լի, բազմաշերտ ու բազմաբովանդակ է: Այն ուսումնասիրվում է տարբեր գիտական բնագավառների կողմից, ինչպիսիք են՝ հոգեբանություն, իրավաբանություն, սոցիոլոգիա, մանկավարժություն և այլն:

Իրավաբանական հոգեբանություն գիտության մեջ հանցագործի անձի հոգեբանական առանձնահատկությունները, հանցավոր դիրքորոշման ձևավորման հոգեբանական օրինաչափությունները, հանցագործի անձի պահանջմունքներն ու հետաքրքրությունները, դրդապատճառները և արժեքային համակարգը, ինչպես նաև սոցիալական և կենսաբանական գործոնների հարաբերակցության հիմնախնդիրն ուսումնասիրում է քրեական հոգեբանությունը: Ըստ Յուրի Անտոնյանի՝ հանցագործի անձը առհասարակ անձի տարատեսակներից մեկն է: Անձը մարդ է, որն օժտված է գիտակցությամբ, խոսքով և գործունեության ունակությամբ: Սակայն հանցագործների հիմնական զանգվածը տարբերվում է որոշակի առանձնահատկություններով և հենց դրա շնորհիվ մենք կարող ենք խոսել հանցագործի անձի մասին՝ որպես առանձին և ինքնուրույն սոցիալական և հոգեբանական տիպ¹: Նախևառաջ փորձենք սահմանել «հանցագործի անձ» հասկացությունը: Վաղիմիր Ռոմանովը նշում է, որ քրեական իրավունք գիտության մեջ «հանցագործի անձ» հասկացությունը նշանակում է մեղսունակ անձ, որը հասել է քրեական օրենքում նշված որոշակի տարիքի՝ հանցագործության պա-

հին: Այդ պատճառով հանցագործի անձի մասին խոսելիս նկատի են ունենում հանցագործության սուբյեկտին՝ արարքը կատարողին, ինչը իր հաստատումն է գտնում դատավճռում, որն օրինական ուժ է ստանում²:

Սի շարք քրեահոգեբաններ (Յու. Անտոնյան, Մ. Ենիկել, Վ.Էմինով) հանցագործի անձը դիտարկում են որպես հանցավոր վարքի աղբյուր և հայտնում են համոզմունք, որ այդպիսի վարքի պատճառները անձի մեջ են, հետևաբար պետք է ուսումնասիրել, բացահայտել այն սոցիալական երևույթները և գործընթացները, որոնք ձևավորել են նրա քրեածին կողմերը: Հանցավոր վարքի դրդապատճառների առաջացումն ու զարգացումը պետք է քննարկել հանցագործի անձի ձևավորման շրջանակներում, քանի որ հանցարարքի մեջ իրականացվող մտքերը, հույզերը, զգացմունքներն ու ապրումները միաժամանակ նույն անձի դրսևորումներն են³: Հարկ է նշել, որ գոյություն ունեն տարբերություններ հանցավոր վարքի և հանցագործության միջև: Ըստ Յուրի Չուֆարովսկու՝ հանցագործությունը մեղավոր կերպով կատարված հանրության համար վտանգավոր արարքն է, որն արգելված է քրեական օրենսգրքով, պատժի սպառնալիքով: Այն արգելված է ժամանակի և տարածության մեջ⁴: Հանցավոր վարքը կոնֆլիկտային վարք է, այն միշտ հիմնված է հասարակության, սոցիալական խմբերում, առանձին անձանց միջև գոյություն ունեցող հակասությունների վրա⁵: Ստորև կներկայացնենք հանցագործություն կատարած անձի որոշ հոգեբանական առանձնահատկու-

ԳԵՎԵՍԵՄԲԵՐ 2013 12 (173)

ՂԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն

թյուններն ու հանցագործություն կատարելու հոգեբանական հիմնական պատճառները:

Հանցագործի անձի մասին խոսելիս հարկ է նշել, որ հանցագործի անձը ուսումնասիրելու և հասկանալու համար անհրաժեշտ է դիտարկել անձի սոցիալական և կենսաբանական, ինչպես նաև ժառանգական գործոնները: Բազմաթիվ հեղինակներ (Յու. Անտոնյան, Վ. Կուրբատով) համարում են, որ հանցագործությունը կրում է սոցիալական բնույթ և ունի սոցիալական պատճառականություն, սակայն չեն անտեսում նաև ժառանգական և կենսաբանական գործոնների դերը (Կենսաբանական գործոն ասելով՝ նկատի ունենք մարդու մարմնակազմը, նյարդային համակարգը և այլն): Նշենք, որ այստեղ խոսքը գնում է հանցագործություն կատարած այն անձանց մասին, ովքեր չունեն հոգեկան խանգարում, քանի որ այդ պարագայում նրանք համարվում են անմեղսունակ և հանցագործության պատճառները միանգամայն պարզ են:

Քրեական հոգեբանության շրջանակներում դեռևս ամբողջովին լուսաբանված չեն հանցագործի անձի կենսաբանականի և սոցիալականի հարաբերակցության հիմնախնդիրները, քանի որ այդ գործոնների ազդեցությունը միանշանակ չի և կրում է անհատական բնույթ:

Վ. Կուրբատովը նշում է, որ անձում սոցիալականի և կենսաբանականի վերլուծությունը նախևառաջ ենթադրում է այդ գործոնների դիտարկումը անձի ձևավորման և սոցիալական զարգացման գործընթացում⁶: Այս առումով Յու. Անտոնյանը համակարծիք է Վ. Կուրբատովի հետ և համարում է, որ ավելի կառուցողական է պատկերացումները հանցագործի անձի մասին որպես սուբյեկտ և հասարակական հարաբերությունների օբյեկտ, որպես սոցիալական և կենսաբանական առանձնահատկությունների կրող, որն ազդում է վարքի վրա հոգեբանության միջոցով⁷: Մարատ Ենիկելը համարում է, որ կենսաբանական գործոնները չի կարելի հաշվի չառնել: Մարդու հոգեկանի տարբեր հատկությունները ձևավորվում են

կյանքի ընթացքում, բայց որոշակի անհատական կենսաբանական հիմքի վրա: Ժառանգականորեն դետերմինացված են ուժը և նյարդային համակարգի զգայունությունը, նյարդային գործընթացների շարժունությունը, որպես ընդհանուր ֆիզիոլոգիական վիճակ: Մարդու վարքագիծը պայմանավորում է կենսասոցիալական գործոնով⁸: Մարդու կենսաբանորեն ժառանգված որակները հանդիսանում են նրա հոգեբանական որակների զարգացման պայմանը որոշակի սոցիալական իրավիճակներում: Առանձնացնում են հետևյալ կենսաբանական նախադրյալները, որոնք բացասական են ազդում մարդու վարքի վրա՝

- կենսաբանական պահանջմունքների ախտաբանություն, որոնք դառնում են այլասերության և սեռական բնույթի հանցագործության պատճառներ.

- նյարդահոգեկան հիվանդություններ (պսիխոպաթիաներ, մկրասթենիա, սահմանային վիճակներ), որոնք բարձրացնում են նյարդային համակարգի գրգռվածությունը, անադեկվատ հակազդումների պատճառ են դառնում և դժվարացնում են գործողությունների սոցիալական վերահսկումը.

- ժառանգական հիվանդություններ.

- հոգեֆիզիոլոգիական ծանրաբեռնվածություն, կոնֆլիկտային իրավիճակներ, էներգիայի նոր աղբյուրների օգտագործումը, որոնք կարող են առաջացնել հոգեստաստիկ, ալերգիկ հիվանդություններ և ծառայում են, որպես լրացուցիչ քրեական գործոն⁹:

Ինչպես ցույց տրվեց, կենսաբանական գործոնները կարող են բավականին մեծ դեր ունենալ հանցավոր վարքի և հանցագործություն կատարելու հարցում: Սակայն նշենք, որ անկախ կենսաբանական նախադրյալներից, ըստ մի շարք հեղինակների (Յու. Անտոնյան, Վ. Կուրբատով) հանցագործության հիմնական պատճառներն են սոցիալականացման արդյունքում ձեռք բերված հակահասարակական նորմերի յուրացումը, ոչ լիարժեք ընտանիքը և անբարենպաստ պայմանները, ինչպես նաև ծնողների կողմից անուշադրության մատուցվելու ան-

Իրավաբանական հոգեբանություն

բարենպաստ հետևանքները, ծնողի վարքի վատ օրինակը երեխայի համար և այլն: Նշենք, որ մենք համակարծիք ենք վերոնշյալ հեղինակների հետ և համարում ենք, որ ի սկզբանե մարդը ծնվում է որոշակի կենսաբանական և ժառանգական նախադրյալներով, որոնք հիմք են ծառայում ապագա անձի կայացման հարցում, որը տեղի է ունենում սոցիալականացման ընթացքում, երբ մարդը յուրացնում և ներքնայնացնում է հասարակության մեջ ընդունված նորմերն ու արժեքները: Այստեղ կարևոր է այն հանգամանքը, որ, կախված սոցիալական միջավայրից և սոցիալականացման «որակից» անձի մոտ կենսաբանական անբարենպաստ նախադրյալները կարող են դրսևորվել կամ հակառակը:

Ըստ Յու. Անտոնյանի՝ մարդը չի ծնվում որպես անձ, այլ անձ է դառնում սոցիալական շփման արդյունքում և հետևաբար, առանց սոցիալական շփումների վերջինս անհնար է, այստեղից էլ հետևում է, որ մարդը չի ծնվում որպես հանցագործ, այլ դառնում է հանցագործ անբարենպաստ բարոյական նորմերի ձևավորման արդյունքում¹⁰: Հոգեբանության մեջ կան սոցիալականացման բազմաթիվ սահմանումներ և տարբեր հեղինակների մոտեցումներ: Մենք համակարծիք ենք Լեոնիդ Վասիլևի կողմից տրված սահմանմանը, ըստ որի՝ սոցիալականացումը գործընթաց է, որն սկսվում է նորածնի կյանքի առաջին իսկ վայրկյաններից և շարունակվում է ողջ կյանքի ընթացքում: Այս գործընթացն իր մեջ է ներառում սոցիալական պատասխանատվության դաստիարակումը, անձի կողմից հասարակության առջև իր արարքի, սոցիալական նորմերի պահպանման գիտակցումը, որն սպառնում է անձի նորմալ վարքագիծը, սոցիալական դաստիարակության բարձր աստիճանը, իր կողմից հակասոցիալական վարքագծի դրսևորման կանխարգելումը¹¹: Նշենք, որ այս սահմանումը տալիս է անձի սոցիալականացման գործընթացի ավելի համակողմանի և ամբողջական բնութագիր:

Մարդու կյանքում առանցքային դեր է կատարում առաջնային կամ այսպես կոչ-

ված երեխայի սոցիալականացումը, որի ընթացքում երեխան անգիտակցաբար յուրացնում է մեծահասակների վարքի օրինակը և տիպիկ հակադրումները: Առաջնային սոցիալականացման դեֆեկտները ծնողական ընտանիքում կարող են քրեածին լինել առաջին հերթին այն պատճառով, որ երեխան դեռ չի յուրացրել դրական ազդեցություններ ու ամբողջովին կախված է մեծահասակներից¹²: Այդ իսկ պատճառով և՛ քրեական, և՛ քրեաբանական հոգեբանության մեջ ուշադրության կենտրոնում է գտնվում հանցագործ անձի սոցիալականացման գործընթացը: Վերոնշյալից կարելի է ենթադրել, որ դաստիարակության ոչ ճիշտ ոճը, ոչ բավարար ուշադրությունը, վատ օրինակը երեխայի համար կարող է կործանարար ազդեցություն թողնել նրա հետագա ողջ կյանքի ընթացքում:

Ըստ Ս. Արզումանյանի՝ սոցիալականացման իմաստը որոշակիանում է այն դեպքում, երբ այն հասկացվում է ընդունվում է որպես սոցիալական նորմերի, ունակությունների ու կարծրատիպերի յուրացման, սոցիալական դիրքորոշումների ու համոզմունքների ձևավորման գործընթաց, հասարակության մեջ ընդունված վարքի և շփման ձևերի, կենսական ոճերի տարբերակների, խմբի մեջ ընդգրկվելու և խմբի անդամների հետ փոխներգործելու կանոնների ուսուցման գործընթաց¹³: Յուրաքանչյուր մարդու կյանքում լինում են սուր, կոնֆլիկտային իրադրություններ և սոցիալ ադապտացված ելքն իրականացվում է կոնֆլիկտների չեզոք մոտիվներով, դա պահանջում է համապատասխան բարոյական կուլտուրա, դիրքի ճկունություն և համապատասխան կարողությունների տիրապետում¹⁴: Գուրգեն Էդիլյանը համարում է, որ եթե անհատը սոցիալապես լավ չի դաստիարակված, կարող է հեշտությամբ հանցավոր դառնալ, եթե դրա համար բարեհաջող պայմաններ են ստեղծվում: Չպետք է մոռանալ այն հանգամանքը, որ հանցանքը սոցիալական ծագում ունի, հանցանքի արթնացման գրգռիչները գալիս են դրսից, սակայն որպեսզի այդ գրգռիչը դառնա հանցանքի աղբյուր, այն պետք

է անդրադառնա մարդու հոգեկան կյանքի վրա, այնտեղ հոգեկան գործընթացներ առաջ բերի, որոնք այնուհետև պատճառ կդառնան այն արարքի առաջացմանը, որը հանցանք է կոչվում¹⁵: Իրադրությունն ինքնին չի կարող դրդել հանցագործության, այն կարող է նպաստավոր, հարմար լինել հակասոցիալական անձի համար, որպեսզի նա կարողանա իրականացնել իր որոշակի հանցածին մտադրությունները և դիրքորոշումները, ցանկացած իրադրություն միայն կարող է ակտիվացնել տվյալ մարդու համար բնորոշ վարքի միջոցները և եղանակները, որովհետև մարդը իրադրության գերին չէ և ունի իր վարքի կոնցեպտուալ որոշում ընդունելու իրավունքը¹⁶: Ընդհանրացնելով՝ նշենք, որ սոցիալականացումն ակտիվ և անհատական գործընթաց է, յուրաքանչյուրի մոտ այն ստանում է իր ուրույն ընթացքը, ունենալով մեծ ազդեցություն ողջ կյանքի վրա: Սոցիալականացման ընթացքում մարդու մոտ ձևավորվում է արժեհամակարգը, ընդլայնվում է աշխարհայացքը և կարելի է ասել, որ սոցիալականացման միջոցով «կերտվում» է սպազա անձի կերպարը: Բացի այդ, սոցիալականացման ընթացքում ձևավորվում են անձի կառուցվածքում կարևոր նշանակություն ունեցող դրդապատճառները, հետաքրքրությունները, պահանջները, դիրքորոշումներն ու արժեքային կողմնորոշիչները, որոնք հանդիսանում են անձնային կառույցի կարևոր բաղադրիչները: Այս առումով Վ.Կուրբատովը կարծում է, որ ինչքանով է անձը վարակված հակահասարակական հայացքներով, սոցիալական ինչ ուղղվածություն ունի, հաջողվում է պարզել միայն դիտարկելով իր պահանջներին ամբողջությունը, հետաքրքրությունները և գործողությունների դրդապատճառները¹⁷: Հոգեբանության մեջ դրդապատճառի տակ հասկացվում է այն ամենը, ինչը, լինելով մարդուն շրջապատող իրականության արտացոլումը, դրդում է նրան գործունեության և այն ուղղում որոշակի պահանջներին բավարարման: Հանցավոր վարքի դրդապատճառների ուսումնասիրությունը մշտապես պետք է բխի բուն անձի

էության հասկացումից: Միայն այդպիսի մոտեցումը հնարավորություն կտա հասկանալու, թե ինչու տվյալ դրդապատճառը բնորոշ է հատկապես տվյալ մարդուն, այլ ոչ թե մեկ ուրիշին¹⁸: Հանցագործի անձի կառուցվածքում կան էլեմենտներ, որոնք հանդիսանում են հանցավոր վարքի հոգեբանական նախադրյալները: Հանցագործի հոգևոր աշխարհում գիտակցական և անգիտակցական մակարդակում գոյություն ունեն այնպիսի առանձնահատկություններ, որոնք ձևավորում են հանցագործության դրդապատճառը և հանգեցնում են դրանց իրականացմանը: Հոգեբանական առանձնահատկություններն ակտիվ կերպով մասնակցում են անձի բարոյական կերպարի և վարքի դրդապատճառների ձևավորմանը¹⁹: Ժամանակակից հոգեբանական ձեռքբերումները վկայում են այն մասին, որ մարդկային գործունեության հիմնական շարժառիթ է դրդապատճառը: Ըստ Վ.Կուրբատովի՝ դրդապատճառը սուբյեկտիվ երևույթ է՝ կապված անձի անհատական առանձնահատկությունների հետ, բայց միաժամանակ իր մեջ ներառում է սոցիալ-հոգեբանական գծեր²⁰: Դրդապատճառները հանդիսանում են մարդու հանցավոր վարքի կենտրոնական տարրերից մեկը: Դրանք արտացոլում են անձի առավել կարևոր գծերն ու հատկությունները, պահանջումներն ու ձգտումները²¹: Ըստ Յու.Անտոնյանի՝ դրդապատճառները ձևավորվում և զարգանում են անձի ձևավորմանը զուգընթաց, դրդապատճառները դեռևս մասնակական տարիքում հանդիսանում են որպես անձի հիմք: Կյանքի ընթացքում նրանք փոփոխվում, վերաձևավորվում և համալրվում են, բայց այնուամենայնիվ նրանք մշտական են կոնկրետ մարդու համար, այդ իսկ պատճառով մարդու վարքը հաջորդական է և՛ լավ, և՛ վատ իմաստներով²²: Այստեղից կարելի է ենթադրել, որ ըստ դրդապատճառների՝ կարելի է բնութագրել անձին:

Շատ, թե քիչ գիտակցելով իրենց հակասոցիալական լինելը՝ հանցագործները սովորաբար առաջ են քաշում ինքնարդարաց

Իրավաբանական հոգեբանություն

ման դրդապատճառների, փաստարկների մի համակարգ և չեզոքացնում են այն արժեքները, որոնք խոչընդոտում են հանցագործ նպատակներին հասնելուն²³:

Հանցագործության պատճառականության շղթայում էական դեր են կատարում անձի պահանջումներն ու հետաքրքրությունները: Ժամանակակից մարդու պահանջումները, նրա պատմական զարգացման արդյունքն են: Մարդկանց պահանջումները չեն հանդիսանում սոցիալապես չեզոք: Մարդու սոցիալական հասունացման ընթացքում պահանջումները սկսում են արտահայտվել մարդու վարքում՝ ազդելով նրա դրդապատճառների ընտրության վրա, որոնք որոշում են վարքի ուղղվածությունը յուրաքանչյուր կոնկրետ իրադրությունում, իսկ հետաքրքրությունը դրդապատճառն է կամ մոտիվացիոն վիճակը, որը մարդուն մղում է որոշակի ակտիվության, գործունեության: Այսինքն՝ պահանջումներն ու հետաքրքրությունները մարդու վիճակի առանցքային հիմքն են, նրա ակտիվության գործոնը: Պահանջումները միշտ էլ արտահայտում են մարդու սոցիալապես պայմանավորված դիրքը, իսկ հանցանքն առաջանում է միայն այդ պահանջումները բավարարելու համար համապատասխան անօրինական միջոցների իրականացման ժամանակ: Սակայն պահանջումների բավարարման միջոցներն էապես որոշվում են պահանջումների բովանդակությամբ: Այսպիսով՝ ցանկացած հանցավոր արարք որոշակի չափով կապված է հանցագործի անձի հետաքրքրությունների, պահանջումների, դիրքորոշումների ու նրա վարքագծային ստերեոտիպերի հետ²⁴: Հարկ է նշել, որ հանցագործի անձը հասկանալու համար անհրաժեշտ է հասկանալ նրա դիրքորոշումները, քանզի այն դեպի հանցագործության պատճառ տանող հիմնական օղակներից մեկն է: Ճանաչված քրեաբանների մի զգալի մասը «դիրքորոշում» հասկացությունը լայնորեն օգտագործում է որպես մի աստիճան, որը հնարավորություն է տալիս ճանաչել հանցագործի հոգևոր աշխարհի առանձնա-

հատկությունները և հանցավոր վարքի սոցիալ-հոգեբանական մեխանիզմները: Հանցավոր գործունեության դիրքորոշումը կարող է սահմանվել որպես անձի և նրա վարքի մոտիվացիայի այնպիսի միասնություն, որը համապատասխան պայմաններում օրինաչափորեն հանգեցնում է հանցագործության կատարմանը: Դիրքորոշումը կարծրատիպային պատրաստականություն է գործել իրադրությանը համապատասխան և հանդիսանում է չգիտակցված վարքային գործողություններ²⁵: Դիրքորոշումների որոշակի քրեականացման արդյունքում անձը ձեռք է բերում անձնային քրեածին դիրքորոշում, որն արդեն բնութագրում է նրա ուղղվածությունը, այսինքն՝ ներքին պատրաստականությունը անօրինական ակտիվության նկատմամբ: Քրեածին դիրքորոշումից հանցավոր դիրքորոշումը տարբերվում է նրանով, որ դրան տիրապետելով՝ անձը գիտակցում է սեփական գործողությունների կամ գործունեության սոցիալական հետևանքները, բայց այնուամենայնիվ գիտակցաբար կատարում է դրանք²⁶:

Շարունակելով հանցագործի անձի վերլուծությունը՝ նշենք, որ ինչպես ցանկացած մարդու համար, հանցագործի անձը նույնպես կողմնորոշված է արժեքներով: Ըստ Մ. Ենիկելի՝ հանցագործի արժեքներն անհատականացված են, դրանք չեն կապվում սոցիալական արժեքների համընդհանուր համակարգի հետ, որովհետև սոցիալապես բարոյական մերժելի հատկություններ ունեն: Արժեքները, որոնք ընդունված են հանցագործի կողմից և ընկած են նրա հանցագործ գործունեության հիմքում, ունեն ոչ թե դրական այլ սոցիալապես բացասական հատկություն²⁷:

Ըստ հանցագործի արժեքային կողմնորոշիչների՝ դեֆորմացիայով առանձնացնում են երկու տիպ՝ սպասոցիալական և հակասոցիալական: Ասպասոցիալական տիպը, այսպես կոչված, «իրադրային» հանցագործներն են՝ անձինք, որոնք առաջին անգամ հանցագործություն են կատարել՝ հիմնվելով սպասոցիալական ուղղվածության վրա: Հակասոցիալական տիպը բնու-

թագրական է չարամիտ անձանց, պրոֆեսիոնալ հանցագործներին: Հանցագործի սոցիալական վտանգավորությունը ոչ թե նրա յուրահատուկ «հանցավոր» պահանջ-մունքներն ու արժեքներն են, այլ նրա կողմից սոցիալական արժեքների չընդունումը, դրանց բացառումը: Այսինքն՝ հանցագործի սոցիալական կողմնորոշումների բացահայտումը ենթադրում է այն սոցիալական արժեքների բացահայտումը, որոնք արհամարհվում, մերժվում են հանցագործի կողմից և դրանց փոխարեն ստեղծվում արժեք-

ներ, որոնք նա ձեռք է բերում հանցավոր գործունեության ընթացքում²⁸:

Անփոփելով՝ նշենք, որ հանցագործի անձը կարելի է բնութագրել որպես յուրահատուկ գծեր ունեցող սոցիալական և հոգեբանական որոշակի մոդել: Հանցագործներին հատուկ են հակահասարակական հայացքները, բացասական վերաբերմունքը բարոյական նորմերին, ինչպես նաև հակվածությունն ընտրել վտանգավոր ճանապարհով իրենց պահանջումների բավարարման համար:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Արզումանյան Ս., Գրից Է.** Իրավաբանական հոգեբանություն: Դասագիրք բուհերի համար-Եր., Չանգակ-97, 2004, էջ 432:

2. **Էդիլյան Գ.** Դատական հոգեբանություն կամ հոգեբանության կիրառումը դատավարության ժամանակ: Եր.: «Չանգակ-97», 2000, էջ 40:

3. **Антоян Ю.М.** Криминология. Избранные лекции - http://www.razlib.ru/yurisprudencija/kriminologija_izbrannye_lekcii/index.php.

4. **Антоян Ю.М., Еникеев М.И., Эминов В.Е.** Психология преступника и расследования преступлений <http://legalportal.am/download/library/p17580131nl2n1ea9m5s5ia8l13.pdf>.

5. **Василиев В.Л.** Юридическая психология, Учебник, 5-ое изд.- Спб., Питер,

2005, с. 655.

6. **Еникеев М.И.** Основы общей юридической психологии. Учебник вузов. М., Юристь 1996, с. 631.

7. **Лейкина Н. С.** Личность преступника и уголовная ответственность: Изд-во ЛГУ, 1968, с. 128.

8. **Курбатов В.И.** Юридическая психология: Учебное пособие. М., Изд-во торговая корпорация «Дашков и К»; Ростов н/Д: наука-Пресс, 2007, с. 464.

9. **Романов В.В.** Юридическая психология: Учебник-М.: Юристь 1998, с. 488.

10. **Чуфаровский Ю.В.** Психология оперативно-розыскной деятельности. Учебно-практическое пособие. Москва, изд-во «Эксмо» 2005, с. 208.

1. **Антоян Ю.М.** Криминология. Избранные лекции и http://www.razlib.ru/yurisprudencija/kriminologija_izbrannye_lekcii/index.php.

2. **Романов В.В.** Юридическая психология: Учебник. М., Юристь 1998, с. 488, 264.

3. **Արզումանյան Ս., Գրից Է.** Իրավաբանական հոգեբանություն: Դասագիրք բուհերի համար-Եր., Չանգակ-97, 2004, էջ 432:

4. **Чуфаровский Ю.В.** Психология оперативно-розыскной деятельности. Учебно-практическое пособие. Москва, изд-во “Эксмо”, 2005, с. 208.

5. **Курбатов В.И.** Юридическая психология: Учебное пособие. М., Изд-во торговая корпорация «Дашков и К»; Ростов н/Д: наука-Пресс, 2007, с. 464.

6. **Курбатов В.И.** Юридическая психология: Учебное пособие. М., Изд-во торговая корпорация «Дашков и К»; Ростов н/Д: наука-Пресс, 2007, с. 329, 464.

7. **Антоян Ю.М.** Криминология. Избранные лекции и http://www.razlib.ru/yurisprudencija/kriminologija_izbrannye_lekcii/index.php.

8. **Еникеев М.И.** Основы общей юридической психологии. Учебник вузов М., Юристь 1996, с. 631.

9. **Курбатов В.И.** Юридическая психология: Учебное пособие. М., Изд-во торговая корпорация «Дашков и К»; Ростов н/Д: наука-Пресс, 2007, с. 464.

10. **Антоян Ю.М.** Криминология. Избранные лекции и http://www.razlib.ru/yurisprudencija/kriminologija_izbrannye_lekcii/index.php.

11. **Романов В.В.** Юридическая психология: Учебник. М., Юристь, 1998, с. 488.

12. **Антоян Ю.М.** Криминология. Избранные лекции и http://www.razlib.ru/yurisprudencija/kriminologija_izbrannye_lekcii/index.php.

Լևոն ՍԱՐԳՍՅԱՆ

ԵՊՀ սոցիալական հոգեբանության ամբիոնի հայցորդ,
ՀՊՄՀ Չարգացման և կիրառական հոգեբանության ամբիոնի դասախոս

ՂԱՏԱՊԱՐՏՅԱԼՆԵՐԻ ՀԱՐՄԱՐՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՔՐԵԱԿԱՏԱՐՈՂԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒՄ

Ժամանակակից պենիտենցիար հոգեբանությունն առաջ է քաշում մի շարք խնդիրներ, որոնցից են քրեակատարողական հիմնարկում դատապարտյալների հարմարման առանձնահատկությունները: Ժամանակ առ ժամանակ մուտք գործելով նոր միջավայր՝ առաջնային խնդիրներից մեկը, որ կարիք ունենք լուծելու՝ հարմարումն է տվյալ միջավայրում: Դատապարտյալների՝ մասնավորապես՝ առաջին անգամ դատապարտվածների համար վերոնշյալ խնդիրը կարելի է համարել հույժ կարևորներից մեկը: Ուստի, անհրաժեշտ ենք համարում տեսական վերլուծության ենթարկել քրեակատարողական հիմնարկում (այսուհետ՝ ԶԿՀ) դատապարտյալների սոցիալական, սոցիալ-հոգեբանական և հոգեբանական հարմարման գործընթացի առանձնահատկությունները, ինչպես նաև ներկայացնել այն տվյալները, որոնք ստացել ենք 2012թ-ի ապրիլ-հոկտեմբեր ամիսներին իրականացրած հետազոտության արդյունքում:

Սոցիալական հարմարումը Ֆ.Չ. Մետերսոնը բնութագրում է որպես սոցիալական պայմաններին անձի ակտիվ հարմարվածություն: Պենիտենցիար հոգեբանությունը սոցիալական հարմարումը դիտարկում է ԶԿՀ-ում գտնվելու ընթացքում դատապարտյալների՝ իրավունքների ու պարտականությունների, օրվա կանոնակարգի, բողոքների ներկայացման,

այլ հաստատություններ դիմելու իմացությունը և այլն: Սոցիալական հարմարման հաջողությունը պայմանավորված է դատապարտյալի սոցիալական դիրքով, ինչպես նաև ընտանիքի, երեխաների, մասնագիտության, նախկինում քրեական պատասխանատվություն կրելու փորձի առկայությամբ:

Սոցիալ-հոգեբանական հարմարումն ասելով՝ հասկանում ենք ԶԿՀ-ում դատապարտյալի՝ միջանձնային ֆորմալ և ոչ ֆորմալ հարաբերություններ ստեղծելու ունակությունը, ուրիշների հետ արդյունավետ փոխհարաբերությունները, սեփական հույզերի ու պահանջմունքների ադեկվատ արտահայտումը և այլն: Ազատագրված պայմաններում դատապարտյալների սոցիալ-հոգեբանական հարմարման վրա ազդում են ինքնաընդունումը, ուրիշներին ընդունումը, միջանձնային փոխհարաբերությունները, ագրեսիայի արտահայտվածության մակարդակը և այլն: Հարկ ենք համարում նշել, որ դատապարտյալների ագրեսիան մեծամասամբ ուղղված է սեփական անձին ու ուրիշներին և ամենաքիչը՝ առարկաներին:

Հոգեբանական հարմարումն ասելով՝ հասկանում ենք դատապարտյալի գիտակցված մոտեցումն իր ներքին ռեսուրսներին ու անձնային որակներին: Ըստ Վ. Ֆրանկլի՝ նպատակաուղղվածությունը ստեղծում է այն հոգեբանական

ՂԵԿՏԵՄԲԵՐ 2013 12 (173)

ՂԱՏԱԿԱՆ
ԻՂԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Իրավաբանական հոգեբանություն

հենքը, որն այնքան անհրաժեշտ է դատապարտյալներին, քանզի հենց տվյալ հոգեկան հենքն է պաշտպանում մարդուն միջավայրի կործանիչ ազդեցությունից, բնավորության փոփոխությունից: Հետազոտության արդյունքների համաձայն՝ դատապարտյալների մոտ պահպանվում է կյանքը վերափոխելու հավատը, սեփական ուժերի հանդեպ վստահությունը և այլն: Վերոնշյալն ապահովում է միջավայրի փոփոխվող պայմաններում դատապարտյալի հարմարումը, կյանքի իմաստային կողմնորոշումը, ապրած կյանքի գիտակցումն ու իմաստավորումը, սեփական կյանքի նկատմամբ պատասխանատվության զգացումը:

Մեր կարծիքով, ՔԿՀ-ում դատապարտյալների հարմարման վերոնշյալ երեք գործընթացներն ընթանում են զուգահեռաբար՝ կախված իրավիճակից ու միջանձնային հարաբերություններում ունեցած դիրքից, ժամանակ առ ժամանակ մեկը մյուսին փոխարինելով՝ դառնում առաջնային: Պետք է նշել, որ միջանձնային փոխհարաբերություններում, միջավայրը սեփական հետաքրքրություններին ու աշխարհըմբռնմանը հարմարեցնելն այնքան էլ հեշտ չէ: Ուստի, կարծում ենք, որ դատապարտյալն ինքն է հարմարվում միջավայրին՝ հետագայում այն որոշ չափով հարմարեցնելով նաև իրեն, իսկ միջավայրը նրան ընդունում ու ընդգրկում է այնքանով, որքանով նա համապատասխանում է տվյալ միջավայրի պահանջներին: Մեր կարծիքով, ՔԿՀ-ում դատապարտյալների հարմարումն է սոցիալական գործոնը - ինքնավերաբերմունքը - հարմարում եռակողմ կառուցվածքում, որտեղ սոցիալական գործոնն անդրադառնում է դատապարտյալի ինքնավերաբերմունքին, որն էլ նույն միջավայրում նրա հարմարմանը: Ավելի կոնկ-

րետ, մենք գտնում ենք, որ դատապարտյալի հարմարումը ՔԿՀ-ում տեղի է ունենում նրա ինքնավերաբերմունքի վրա ՔԿՀ-ում, կատարած արարքի և նախկին ռեֆերենտային խմբի կողմից տրվող վերաբերմունքի ազդեցության միջոցով: Դատապարտյալը խնդիր ունի ոչ միայն հարմարման, այլև ինքնահարմարման, միջավայրի վերափոխման, ինքնավերափոխման: Վերոնշյալը ենթադրում է երկու հիմնական պատճառ. առաջինը՝ կապված ինքն իրեն չընդունելու, բացասական հատկանիշների և թերարժեքության խորը զգացման հետ, և երկրորդը՝ հիմնվում է անձի դրական էության վրա: Կարելի է ենթադրել, որ ինքնավերափոխման ձգտումը կապված է անձի առաջընթացի հետ՝ իր մեջ ընդգրկելով ինքնարժևորման զգացումը, անի ու հարմարման միտումը, սեփական թերություններից ազատվելու պայքարը: Առաջին դեպքում դատապարտյալը կարող է դրսևորել չափից դուրս ինքնավստահություն և անհոգություն, իսկ երկրորդ դեպքում՝ ոչ ադեկվատ, վարքային արտասովոր գործողություններ: Փաստորեն, որքան մեծ է անձի ձգտումը սեփական թերություններից հրաժարվելու գործում, այնքան նա դրանք չափազանցնում է. արդյունքում դատապարտյալը սկսում է մտածել, որ առկա անձնային թերությունները դեռևս հաղթահարված չեն: Մենք կարծում ենք, որ դատապարտյալը հաղթահարելով մի թերությունը՝ ձեռք է բերում մեկ ուրիշը: Դատապարտյալի անձնային առաջընթացը միաժամանակ կառուցվում է սեփական արատներից հրաժարվելով, արժեքների պահպանմամբ կամ նորերի ձեռքբերումով, ինչպես նաև ազատագրկման պայմաններում հարմարման ձգտումով: Եթե կրկնահանգազորները գիտեն ինչ է ասել ՔԿՀ-ը և նախկինում ունեցած փորձը հեշտաց-

ՊԵՏՏՄԲԵՐ 2013 12 (173)

ՊԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն

Իրավաբանական հոգեբանություն

նում է նրանց հարմարման գործընթացը, ապա առաջին անգամ դատապարտվածների համար առկա պայմանները ստեղծում են բարդություններ: Այս խնդրին պենիտենցիար հոգեբանության զարգացման պատմության մեջ անդրադարձել են Մ.Ն. Գերնետը, Վ. Ֆրանկը, Վ.Ֆ. Պիրոժկովը, Վ.Մ. Պոզոնյակովը և ուրիշներ:

Մ.Ն. Գերնետը, իր «Ցարական բանտի պատմությունը» աշխատությունում անդրադառնալով դատապարտյալների հարմարման հարցին, նշում է, որ նրանց վրա խորն ազդեցություն են ունենում նախկինում ունեցած միջանձնային հարաբերությունների ու կապերի խզումը, փակ տարածքի ու միջավայրում ագրեսիայի առկայությունը, վերահսկողությանն ու ռեժիմին հարկադրված հետևելը, պահանջները կատարելը և այլն:

Հասարակությունից մեկուսացման պայմաններում անձի հարմարման մեխանիզմներին ու օրինաչափություններին է անդրադառնում Վ. Ֆրանկը: Նա առաջարկում է բանտային կյանքում դատապարտյալների հոգեբանական հարմարման հետևյալ երեք մակարդակները.

1. Շոկային մակարդակ, որը կապված է ձերբակալումից մինչև բերդ հասնելու շրջանի հետ:

2. Հարմարման մակարդակ, որի ժամանակ տեղի է ունենում իրավիճակի գիտակցում, սակայն չեն նվազում հոգեկան ապրումները:

3. Ազատման մակարդակ, որը կապված է բանտից ազատման շրջանի հետ: Այս շրջանում դատապարտյալի մոտ բավական դժվար է հաղթահարվում բանտում ձեռք բերված անձնային մի շարք բարդություններ:

Հեղինակը համարում է, որ դատապարտյալի առաջնային խնդիրն ինքնա-

պահպանումն է, որը նրան մղում է հարմարման: Վ. Ֆրանկը գրում է, որ դատապարտյալների ցանկությունները բավական պարզունակ են, հիմնականում կարիք ունեն համեղ բաներ ուտելու, ծխելու և այլն: Փոխարենը, ինչպես բնութագրում է հեղինակը. «Դատապարտյալներն իրենց զգում են ապադասակարգյալացված, որն իր հերթին նրանց մոտ առաջ է բերում անլիարժեքության ներքնայնացում»: Նա հատկապես ուշադրություն է դարձնում դատապարտյալների մոտ հանդիպող ապատիային, որը մեկուսացման պայմաններում բնութագրում է որպես հոգեկանի պաշպանական մեխանիզմ, և ագրեսիայի դրսևորմանը:

Վ.Ֆ. Պիրոժկովն իր ուսումնասիրություններում բացահայտեց, որ դատապարտյալների հարմարման առանձնահատկությունները պայմանավորված են անձի տիպից այն դեպքում, երբ հարմարումը կապված է նոր սովորությունների, սկզբունքների, բնավորության գծերի ձեռք բերման հետ, որոնք նախկինում դատապարտյալի մոտ չեն եղել:

Վ.Մ. Պոզոնյակովի ուսումնասիրություններում՝ պայմանավորված անձի կարծրատիպերի դիմամիկ վերափոխման հետ, հանդիպում ենք հարմարման ֆիզիոլոգիական, սոցիալական և սոցիալ-հոգեբանական մեխանիզմներին, որի համաձայն՝ դատապարտյալը ստիպված է լինում ոչ մեկ անգամ հարմարվել ռեժիմի պահանջներին ու պատժաժամկետի պայմաններին, ինչպես նաև ազդեցության հիմնական միջոցներին. ռեժիմ, աշխատանք, դատապարտյալի անհատական ներգործություն, ուսուցում: Հեղինակը նշում է, որ դատապարտյալների մոտ որքան մեծ է տարբերությունը բանտային ու նախկինում ազատության պայմանների միջև, այնքան ավելի վառ է արտահայտված հարմարման պահանջ-

Իրավաբանական հոգեբանություն

մունքը ներքին կարծրատիպերի ու հին սովորույթների փոփոխմանը: Բացի այդ, այս խմբին պատկանող դատապարտյալները շատ ավելի դժվարությամբ են հարմարվում ազատագրկման պայմաններին:

Այսպիսով, ՔԿՀ-ում դատապարտյալների հարմարումը ենթադրում է երեք փուլ.

Հարմարման, կյանքի նոր պայմաններին ընտելանալու փուլ - Սա համարվում է ՔԿՀ-ում կողմնորոշման և հարմարման առաջին շրջանը, որն ընդգրկում է ազատագրկման մեջ գտնվելու երեքից վեց ամիսները: Այս շրջանում դատապարտյալները ստիպված են լինում սահմանափակել սեփական պահանջմունքները, մոռանալ սովորություններն ու հետաքրքրությունները: Դատապարտյալների մոտ հանդիպում է ապագայի մասին նպատակների ու հեռանկարների կորուստը, որն էլ անդրադառնում է նրանց կենսական ակտիվության նվազմանը՝ առաջացնելով դեպրեսիա: Ա.Ֆ. Ֆեդորովը այս շրջանում դատապարտյալների հարմարումը դժվարացնող բացասական ազդեցություններից ամենից առաջ նշում է անձի չչփվող լինելը, նրա ներփակվածությունը, բարձր ներշնչվողականությունը, իներտությունը, ինչը դժվարացնում է նոր պայմաններին հարմարվելը: Հեղինակը նշում է նաև նեգատիվիզմը, այսինքն՝ անձի չհիմնավորված հակազդեցությունը ազատագրկման պայմաններին: Պետք է նշել, որ հատկապես այս փուլում անհարմարվողականությունը հաճախ հանգեցնում է ըմբոստության: Դատապարտյալները դրսևորում են անհնազանդություն՝ պայքարելով թե՛ ռեժիմի և թե՛ քրեական ենթամշակույթի դեմ: Նրանք հատկապես կենտրոնացած են լինում անցյալի հուշերի վրա, չեն կարողանում հարմարվել ո՛չ տվյալ միկրո-

միջավայրի վերաբերմունքին, և ո՛չ էլ կատարած արարքին ու դրա հետևանքներին: Նրանց մոտ ինքնակործանիչ միտումը խանգարում է ընդունել սեփական «Ես»-ը: Այս վիճակը տևում է այնքան ժամանակ, քանի դեռ դատապարտյալների մոտ չեն ձևավորվել կյանքի նոր պայմանների համար անհրաժեշտ անձնային հատկանիշներ ու որակներ՝ հարմարող գործոններ: Սակայն, բացի այս ամենից, ՔԿՀ-ում հանդիպում են այնպիսի քողարկված երևույթներ, որոնք խոչընդոտում են դատապարտյալների հարմարմանը: Օրինակ՝ առանձնահատուկ հանցագործությունների դեպքում: Հոմոսեքսուալ բռնության ենթարկված, ինչպես նաև կամոլին համասեռամուլ, անձնական հիգիենային չհետևող, մտավոր հետամնաց, ուրիշներից գողացող, մարմնի և դեմքի կանացիանման գծերով, ֆիզիկապես ու բնավորությամբ թույլ դատապարտյալները դեռ պատժի առաջին ամիսներից ձևավորում են խիստ մեկուսացված, մերժվածների խումբը: Նման վիճակում են գտնվում նաև այն դատապարտյալները, ովքեր սեռական ռոմանտություն են գործել երեխաների նկատմամբ, կատարել են սպանություն, ՔԿՀ-ում համագործակցում են իրավապահ մարմինների հետ, պասիվ ձևով զբաղվում են արվամուլությամբ: Նման դատապարտյալները շատ ավելի մեծ դժվարությունների են հանդիպում, նրանց նկատմամբ մյուսները, չգրված օրենքներով կատարում են նվաստացուցիչ քայլեր, մերժում են, ստորացնում: Մենք չենք քննարկում թե որքանով են ճիշտ և տեղին կիրառվող քայլերը կամ ընդհակառակը, միայն կարևոր ենք համարում նշել, որ մարդասիրական այս մահարձանը քառսի է վերածում դատապարտյալների հարմարումն ազատագրկման պայմաններում: Ինչ վերաբերում է հաջորդ

Իրավաբանական հոգեբանություն

երկու փուլերին՝ *արժեքային վերակողմնորոշման, միկրոմիջավայրի նկատմամբ նոր հետաքրքրությունների, առկա նորմերի ընդունման, և հարմարման ավարտման*՝ պայմանավորված մեր առջև դրված խնդրով, չենք մանրամասնի:

Գատապարտյալների հարմարման բոլոր փուլերում կարևոր տարր է հանդիսանում վարքագծային հարմարվողականությունը, որը հիմնականում կրում է պաշտպանական բնույթ: Անընդհատ դժվարությունների հանդիպելիս և դեռ չհարմարվածության արդյունքում դատապարտյալների մոտ շատանում են ստրեսային, ֆրոստրացված վիճակները: Սա համարվում է ՔԿՀ-ում ամենածանր երևույթներից մեկը: Հատկապես առաջին անգամ ազատագրվման պայմաններում գտնվող դատապարտյալները բավական խնդիրների են հանդիպում:

Խնդրի վերաբերյալ մեր կողմից կատարած ուսումնասիրությունը ներկայացնում ենք ստորև:

Գատապարտյալների հարմարման առանձնահատկությունները ՔԿՀ-ում խնդիրն ուսումնասիրելու համար հետազոտության ընտրակազմում ընդգրկել են ՀՀ արդարադատության նախարարության «Էրեբունի» քրեակատարողական հիմնարկության 20-30 տարեկան, արական սեռի, ոչ մեծ և միջին ծանրության հանցանք կատարած 60 դատապարտյալներ, որոնք առաջին անգամ են դատապարտվել: Ելնելով առաջադրված խնդիրներից՝ հետազոտությունն իրականացրել ենք հիմնարկության բնակելի գոտում, երկու փուլով: Առաջին փուլը՝ ՔԿՀ-ում դատապարտյալի գտնվելու առաջին ամսվա ընթացքում, երկրորդը՝ չորսից վեց ամիս անց: Հետազոտության համար ընտրել ենք Կ. Ռոջերսի և Ռ. Դայմոնդի սոցիալ-հոգեբանական ադապտացիայի ախտորոշման, Ա. Մակլակովի և Ս.

Չերմյանինի բազմաշերտ անձնային հարցարան «ադապտիվություն», Միայնակության մակարդակի սուբյեկտիվ գագոդության ախտորոշիչ (Գ. Ռասել, Մ. Ֆերգյուսոն) մեթոդիկաները:

Կ. Ռոջերսի և Ռ. Դայմոնդի սոցիալ-հոգեբանական ադապտացիայի ախտորոշման մեթոդիկայից ստացված տվյալների համաձայն, դատապարտյալների մոտ ադապտիվության, սեփական անձի և ուրիշների ընդունման, հուզական հարմարության, ներքին վերահսկման, գերակայության ձգտման որակների տվյալներն ի տարբերություն երկրորդ փուլի տվյալների, բավական ցածր են:

Ա. Մակլակովի և Ս. Չերմյանինի բազմաշերտ անձնային հարցարան «ադապտիվություն» մեթոդիկայից ստացված տվյալների համաձայն, դատապարտյալների մոտ ադապտիվ ընդունակություններ, նյարդահոգեկան կայունություն, հաղորդակցական առանձնահատկություններ, բարոյական նորմեր որակների տվյալներն ի տարբերություն երկրորդ փուլի տվյալների, առաջին փուլում բավական ցածր են:

Միայնակության մակարդակի սուբյեկտիվ գագոդության ախտորոշիչ մեթոդիկայից ստացված տվյալների համաձայն, առաջին փուլում միայնակության սուբյեկտիվ գագոդության մակարդակը անհամեմատ բարձր է, քան երկրորդ փուլում:

Մեր կողմից իրականացրած հետազոտության արդյունքների հետագա մշակումն ու մեթոդիկաների մաթեմատիկական վիճակագրության միջոցով ելքային ցուցանիշների վերլուծությունները թույլ են տալիս դուրս բերել փորձարարական տվյալների միջև գոյություն ունեցող փոխադարձ կապվածություններ: Ստացված տվյալների համաձայն՝ ադապտիվ ընդունակությունների և սեփական անձի

Իրավաբանական հոգեբանություն

ընդունման միջև կա ուժեղ փոխադարձ կապվածություն: Հաջորդ կապը նյարդահոգեկան կայունություն, հուզական հարմարություն, ներքին վերահսկում որակների միջև է: Փոխադարձ կապ ենք ստացել նաև հարմարվողականություն, սեփական անձի և ուրիշների ընդունում, հաղորդակցական առանձնահատկություններ, նյարդահոգեկան կայունություն որակների միջև:

Ստացված տվյալների հիման վրա կատարել ենք հետևյալ եզրակացությունները.

1. Առաջին անգամ դատապարտվածների մոտ ՔԿՀ-ում հարմարումն ընթացում է հուզական անբարեհարմարությամբ, նյարդահոգեկան անկայունությամբ, միայնակության սուբյեկտիվ զգացողության բարձր մակարդակով:

2. Առաջին անգամ դատապարտվածների մոտ ՔԿՀ-ում գտնվելու սկզբնական շրջանում միայնակության սուբյեկտիվ զգացողության մակարդակը բարձր է:

3. Առաջին անգամ դատապարտվածների մոտ առկա են նյարդահոգեկան կա-

յունության, ներքին վերահսկողության, հուզական բարեհարմարության ցածր մակարդակներ:

4. Առաջին անգամ դատապարտվածների մոտ հարմարվողականություն, սեփական անձի և ուրիշների ընդունում, հաղորդակցական առանձնահատկություններ, նյարդահոգեկան կայունություն որակների միջև առկա է ուժեղ արտահայտված փոխադարձ կապ:

Այսպիսով, անփոփելիվ թեման, կարևոր ենք համարում նշել, որ ՔԿՀ-ում դատապարտյալների հարմարմանն ուղղված հետազոտությունները մշտապես անհրաժեշտ են ոլորտում նորանոր ձեռքբերումների, առկա մի շարք խնդիրների վերացման նպատակով: Նման հետազոտությունները հատկապես հնարավորություն կստեղծեն ՔԿՀ-ում դատապարտյալների հարմարման գործընթացի բարելավմանը, որն էլ իր նպաստը կունենա նրանց կողմից կատարած արարքի, մեղքի գիտակցման, ուղղման բավական դժվարին ճանապարհի հաղթահարման գործում:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Сарджвеладзе Н.И.** Личность и ее взаимодействие с социальной средой. Тбилиси: «Мецниереба», 1989, с. 206.

2. **Поздняков В.М.** Психология в пенитенциарной практике зарубежных стран в XX столетии. Монография. - М., Академия управления МВД России. 2000, с. 148.

3. **Гернет М.Н.** История царской тюрьмы. в пяти томах, изд. 3, Госюриздат, М., т. 1 (1762-1825), 1960, с. 384.

4. **Глоточкин А.Д., Пирожков В.Ф.** Исправительно-трудовая психология. изд. Академия МВД СССР. М., 1974. с.

270-272.

5. **Федоров А.Ф.** Формирование готовности к труду у осужденных в новых социокультурных условиях как средство предупреждения преступного рецидива. Барнаул: БЮИ, 2004, с. 75.

6. **Меерсон Ф.З., Пшенникова М.Г.** Адаптация к стрессорным ситуациям и физическим нагрузкам. М., Медицина, 1988, с. 256.

7. **Франкл В.** Человек в поисках смысла: Сборник. М., Прогресс, 1990, с. 132-133.

Դատական պրակտիկա

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆ ՈՐՈՇՈՒՄ ՀԱՆՈՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆԻ ՔԱՂԱՔԱՑԻՍԿԱՆ ԵՎ ՎԱՐՉԱՎԱՆ ԴԱՍՏԸ (ԱՅՍՈՒՀԵՏ՝ ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆ)

2013 թվականի հուլիսի 4-ին

դռնբաց դատական նիստում, քննելով ՀՀ կառավարությանն առընթեր պետական եկամուտների կոմիտեի Եղեգնաձորի տարածքային հարկային տեսչության (այսուհետ՝ Տեսչություն) վճռաբեկ բողոքը ՀՀ վարչական վերաքննիչ դատարանի 13.03.2013 թվականի որոշման դեմ՝ ըստ Տեսչության հայցի ընդդեմ անհատ ձեռնարկատեր Արթուր Հովսեփյանի՝ գումար բռնագանձելու պահանջի մասին, և ըստ անհատ ձեռնարկատեր Արթուր Հովսեփյանի հակընդդեմ հայցի ընդդեմ Տեսչության՝ ակտը և որոշումն անվավեր ճանաչելու պահանջների մասին,

Պ Ա Ր Ձ Ե Ց

1. Գործի դատավարական մախապատմությունը

Դիմելով դատարան՝ Տեսչությունը պահանջել է արձակել անհատ ձեռնարկատեր Արթուր Հովսեփյանից 165.000 ՀՀ դրամ բռնագանձելու վերաբերյալ վճարման կարգադրություն:

ՀՀ վարչական դատարանի կողմից 17.12.2009 թվականին արձակվել է վճարման կարգադրություն:

Հակընդդեմ հայցով դիմելով դատարան՝ անհատ ձեռնարկատեր Արթուր Հովսեփյանը պահանջել է անվավեր ճանաչել Տեսչության 31.07.2009 թվականի թիվ 2311343 ակտը և Տեսչության պետի 03.09.2009 թվականի «Վարչական իրավախախտման գործի վերաբերյալ» թիվ 106558 որոշումը:

ՀՀ վարչական դատարանի 02.03.2010 թվականի որոշմամբ վճարման կարգադրության վարույթից անցում է կատարվել հայցային վարույթի:

ՀՀ վարչական դատարանի (դատավոր՝ Ա. Պողոսյան) 31.05.2010 թվականի վճռով հայցը մերժվել է, իսկ հակընդդեմ հայցը՝ բավարարվել:

Վճռաբեկ դատարանի 01.07.2011 թվականի որոշմամբ Տեսչության վճռաբեկ բողոքը բավարարվել է մասնակիորեն՝ որոշվել է բեկանել ՀՀ վարչական դատարանի 31.05.2010 թվականի վճիռը և գործն ուղարկել նույն դատարան՝ նոր քննության:

ՀՀ վարչական դատարանի (դատավոր՝ Ա. Գազարյան) (այսուհետ՝ Դատարան) 16.10.2012 թվականի վճռով հայցը մերժվել է, իսկ հակընդդեմ հայցը՝ բավարարվել:

ՀՀ վարչական վերաքննիչ դատարանի (այսուհետ՝ Վերաքննիչ դատարան) 13.03.2013 թվականի որոշմամբ Տեսչության վերաքննիչ բողոքը մերժվել է, և Դատարանի 16.10.2012 թվականի վճիռը թողնվել է անփոփոխ:

Սույն գործով վճռաբեկ բողոք է ներկայացրել Տեսչությունը:

Վճռաբեկ բողոքի պատասխան չի ներկայացվել:

2. Վճռաբեկ բողոքի հիմքերը, հիմնավորումները և պահանջը

Սույն վճռաբեկ բողոքը քննվում է հետևյալ հիմքի սահմաններում ներքոհիշյալ

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 2013 12 (173)

ԴԱՏԱՎԱՆ
Իշխանություն

հիմնավորումներով.

Վերաքննիչ դատարանը չի կիրառել Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի 169.1-րդ հոդվածը, «Հսկիչ-դրամարկղային մեքենաների կիրառման մասին» ՀՀ օրենքի 11-րդ հոդվածի 2-րդ մասը, ՀՀ Կառավարության 26.08.2004 թվականի «Հսկիչ-դրամարկղային մեքենաների շահագործման կանոնները հաստատելու մասին» թիվ 1325-Ն որոշումը, որոնք պետք է կիրառեն, խախտել է ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 6-րդ հոդվածի 3-րդ մասը, 22-րդ, 23-րդ, 24-րդ, 26-րդ, 113-րդ հոդվածները:

Բողոք բերած անձը նշված պնդումը պատճառաբանել է հետևյալ փաստարկներով.

Վերաքննիչ դատարանն իր որոշման մեջ ամրագրել է Դատարանի այն դիրքորոշումը, թե անհատ ձեռնարկատեր Արթուր Հովսեփյանի առևտրակետում հսկիչ-դրամարկղային մեքենայի շահագործման կանոնների պահպանման կարգի խախտում տեղի չի ունեցել, որի հիմքում դրել է հսկիչ-դրամարկղային մեքենան սարքին և կապարակն քված վիճակում լինելու հանգամանքը և անհատ ձեռնարկատեր Արթուր Հովսեփյանի ներկայացրած երկու լուսանկարները, որոնցում «21.06.2009թ.» ամսաթվով հսկիչ-դրամարկղային մեքենային ամրացված կապարակն իքները ստորագրված և կնքված են: Սակայն բազմակողմանի, լրիվ է օբյեկտիվ հետազոտման վրա հիմնված ներքին համոզմունք ձևավորելու համար Վերաքննիչ դատարանը չի պարզել, թե երբ, ինչ հանգամանքներում և ով է կապարակն քել հսկիչ-դրամարկղային մեքենան:

Վերաքննիչ դատարանը, ինչպես նաև Դատարանը վերոգրյալի մասով չեն վերլուծել Վճռաբեկ դատարանի 01.07.2011 թվականի որոշմամբ հաստատված հանգամանքները, ինչի հետևանքով 20.08.2009 թվականի հայտարարությունը վերաբերելի, հետևաբար թույլատրելի ապացույց չեն համարել և այն վիճարկվող ակտի իրավաչափության ստուգման հիմքում չեն դրել՝ չպարզելով այն հանգամանքները, թե առանց համապատասխան հայտարարություն ներկայացնելու 21.06.2009 թվականին ինչ հիմքով է հսկիչ-դրամարկղային մեքենան կապարակն քվել, ինչպես նաև անհատ ձեռնարկատեր Արթուր Հովսեփյանն ինչ նպատակով է 20.08.2009 թվականին հայտարարություն ներկայացրել արդեն իսկ 21.06.2009 թվականին կապարակն քված հսկիչ-դրամարկղային մեքենան կրկին կապարակն քելու համար: Այսինքն՝ ինչպես Վերաքննիչ դատարանը, այնպես էլ Դատարանը սույն գործի քննությունը չեն իրականացրել Վճռաբեկ դատարանի 01.07.2011 թվականի որոշմամբ արձանագրված թերությունները ճշտելու և վերացնելու ուղղությամբ:

Վերոգրյալի հիման վրա բողոք բերած անձը պահանջել է բեկանել Վերաքննիչ դատարանի 13.03.2013 թվականի որոշումը և այն փոփոխել՝ Տեսչության հայցը բավարարել:

3. Վճռաբեկ բողոքի քննության համար նշանակություն ունեցող փաստերը

Վճռաբեկ բողոքի քննության համար էական նշանակություն ունեն հետևյալ փաստերը.

1) Տեսչության պետի 15.05.2009 թվականի թիվ 2311343 հանձնարարագրի հիման վրա անհատ ձեռնարկատեր Արթուր Հովսեփյանի մոտ կատարվել է հսկիչ-դրամարկղային մեքենաների կիրառման և դրանց շահագործման կանոնների պահպանման ճշտության ստուգում (**հատոր 1-ին, գ.թ. 4**):

2) Նշված ստուգման արդյունքում Տեսչությունը 31.07.2009 թվականին կազմել է թիվ 2311343 ակտը, որով արձանագրվել է, որ Վայքի Ջերմուկի խճուղի թիվ 15 հասցեի հարևանությամբ գտնվող անհատ ձեռնարկատեր Արթուր Հովսեփյանին պատկանող առևտրի կետից 28.07.2009 թվականին՝ ժամը 17:52-ին, իրականացվել է 8.000 ՀՀ

Դատական պրակտիկա

դրամ արժողությամբ մեկ գույգ տղամարդու կոշիկի գնում: Վաճառողը տրամադրել է հսկիչ-դրամարկղային մեքենայի կտրոն: Միաժամանակ պարզվել է, որ անհատ ձեռնարկատեր Արթուր Հովսեփյանի խանութում տեղադրված հսկիչ-դրամարկղային մեքենան ՀՀ Կառավարության սահմանած կարգով հարկային մարմնի կողմից կապարակնքված չէ (**հատոր 1-ին, գ.թ. 5-7**):

3) Տեսչության պետի 03.09.2009 թվականի «Վարչական իրավախախտման գործի վերաբերյալ» թիվ 106558 որոշմամբ անհատ ձեռնարկատեր Արթուր Հովսեփյանը Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի 169.1-րդ հոդվածով ենթարկվել է 15.000 ՀՀ դրամ վարչական տուգանքի (**հատոր 1-ին, գ.թ. 10**):

4) Անհատ ձեռնարկատեր Արթուր Հովսեփյանը Տեսչության պետին հասցեագրված 19.05.2009 թվականի հայտարարությամբ խնդրել է թույլտվություն՝ Վայքի Ջերմուկի խճուղի թիվ 14 հասցեում գտնվող հսկիչ-դրամարկղային մեքենան վերանորոգելու համար և պարտավորվել է մինչև դրա վերանորոգումը դադարեցնել առևտրի կետի գործունեությունը (**հատոր 1-ին, գ.թ. 78**):

5) Անհատ ձեռնարկատեր Արթուր Հովսեփյանը Տեսչության պետին հասցեագրված 20.08.2009 թվականի հայտարարությամբ հայտնել է, որ Վայքի Ջերմուկի խճուղի թիվ 14 հասցեում գտնվող հսկիչ-դրամարկղային մեքենան տարել է վերանորոգման, այն վերանորոգված է և գտնվում է սարքին վիճակում, ուստի խնդրել է նշված հսկիչ-դրամարկղային մեքենան կապարակնքել (**հատոր 1-ին, գ.թ. 79**):

6) Գործում առկա երկու լուսանկարից երևում է, որ որպես դրանցում պատկերված հսկիչ-դրամարկղային մեքենայի կապարակնքելու ամսաթիվ նշված է 21.06.2009 թվականը (**հատոր 1-ին, գ.թ. 80-81**):

4. Վճռաբեկ դատարանի պատճառաբանությունները և եզրահանգումները

Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ բողոքարկված դատական ակտը վճռաբեկ վերանայման ենթարկելը բխում է օրենքի միատեսակ կիրառության ապահովման գործառնության, և գտնում, որ սույն գործով արտահայտած իրավական դիրքորոշումները կարևոր նշանակություն ունեն նմանատիպ գործերով միասնական դատական պրակտիկա ձևավորելու համար:

Սույն վճռաբեկ բողոքի քննության շրջանակներում Վճռաբեկ դատարանն անհրաժեշտ է համարում անդրադառնալ հետևյալ հարցերին.

1) ստորադաս դատարանում գործի նոր քննությունը վերադաս դատարանի որոշման հիման վրա՝ վերադաս դատարանի կողմից սահմանված ծավալով իրականացնելը,

2) հաշվիչ-դրամարկղային մեքենաների վերանորոգման փաստի հաստատումը վիճելի հարաբերության առաջացման պահին գործող իրավակարգավորման համատեքստում:

1) ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 22-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ դատարանը սույն օրենսգրքով սահմանված կարգով հավաքված ապացույցների հետազոտման և գնահատման միջոցով պարզում է գործի լուծման համար էական նշանակություն ունեցող բոլոր փաստերը:

ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 23-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ վերաբերելի է այն ապացույցը, որը ավելի կամ պակաս հավանական է դարձնում վեճը լուծելու համար էական նշանակություն ունեցող որևէ փաստի գոյությունը, քան այն կլինեք առանց այդ ապացույցի: Ոչ վերաբերելի ապացույցն անթույլատրելի է: Վերաբերելի ապացույցը թույլատրելի է, բացառությամբ օրենքով նախատեսված դեպքերի:

ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 122-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ **ստորադաս դատարանում գործի նոր քննությունն իրականացվում է վերադաս դատարանի որոշման հիման վրա՝ վերադաս դատարանի սահմանած ծավալով:**

Նույն հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ գործի նոր քննության ժամանակ կողմերը չեն կարող ներկայացնել նոր ապացույցներ, բացառությամբ սույն հոդվածի 3-րդ մասով նախատեսված դեպքի:

Նույն հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ գործի նոր քննության ժամանակ դատարանը կարող է մատնանշել ապացուցման ենթակա նոր փաստ և պահանջել ներկայացնելու դրա հետ կապված նոր ապացույցներ:

Վերոնշյալ իրավադրույթների վերլուծությունից հետևում է, որ վարչական դատավարությունում գործի նոր քննության ծավալը պայմանավորված է վերադաս դատական ատյանի կայացրած որոշման պատճառաբանություններով և եզրահանգումներով: Վերջիններս ընդգծում են այն սահմանները, որոնց շրջանակներում պետք է իրականացվի գործի քննությունը դատական ակտի բեկանումից հետո: Այդ դատողությունների և եզրահանգումների բնույթը չի կարող լինել սահմանափակված միայն դատավարական իրավունքի կամ միայն նյութական իրավունքի նորմերի կիրառման շրջանակով: Բողոքի ցանկացած հիմքի և դրանում ներառված ցանկացած փաստարկի վերաբերյալ դատարանի եզրահանգումները կարող են պայմանավորել գործի նոր քննության սահմանները: Այս առումով Վճռաբեկ դատարանը չի տեսնում որևէ առանձնահատկություն այն հարցի հետ կապված, թե արդյոք նույն կանոնն է գործում այն դեպքերում, երբ բողոքաբերը բարձրացրել է ապացույցի վերաբերելիության հարց: Եթե դատական ակտի բեկանումը վերադաս դատական ատյանն իրականացրել է այն հաշվով, որ նշված ապացույցը ներառվի գնահատման ենթակա մյուս ապացույցների կազմում, ապա գործի քննությունը պետք է իրականացվի այդ սահմաններում:

Վճռաբեկ դատարանն ընդգծում է, որ վերոնշյալ կառուցակարգի համատեքստում է նաև ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 122-րդ հոդվածի 3-րդ մասով դատարանի հայեցողական լիազորության սահմանումն այն հարցում, որ գործի նոր քննության ժամանակ դատարանը կարող է մատնանշել ապացուցման ենթակա նոր փաստ և պահանջել ներկայացնելու դրա հետ կապված նոր ապացույցներ: Նշված լիազորությունը չի կարող գործել ինքնուրույնաբար և ըստ էության կիրառելի է այն դեպքում, երբ այդ լիազորությամբ անհրաժեշտ է ապահովել գործի քննությունը վերադաս դատական ատյանի որոշմամբ նշված սահմաններում:

Հետևաբար, եթե վերադաս դատական ատյանում բարձրացված հարցի վերաբերյալ դատարանը եկել է որոշակի հետևության և դրանով պայմանավորել գործի նոր քննության ծավալը, ապա ստորադաս դատական ատյանում գործի նոր քննությունը պետք է իրականացվի նույն ծավալի շրջանակներում (նույն սահմաններում):

Սույն գործով Վճռաբեկ դատարանը, 01.07.2011 թվականի որոշմամբ բեկանելով ՀՀ վարչական դատարանի 31.05.2010 թվականի վճիռը և գործն ուղարկելով նույն դատարան՝ նոր քննության, պատճառաբանել է, որ ՀՀ վարչական դատարանը, 31.05.2010 թվականի վճռով հաստատված համարելով այն փաստը, որ անհատ ձեռնարկատեր Արթուր Հովսեփյանի կողմից շահագործվող հսկիչ-դրամարկղային մեքենայի վրա առկա երկու կապարակնիքները հարկային մարմնի կողմից դրվել են դեռևս 21.06.2009 թվականին, անտեսել է, որ հսկիչ-դրամարկղային մեքենայի կապարակնքման ամսաթվի հետ կապված առկա է հակասություն, իսկ նշված ամսաթվի պարզումը սույն վեճի լուծման համար ունի էական նշանակություն:

Մասնավորապես՝ Վճռաբեկ դատարանն արձանագրել է, որ գործում առկա երկու լուսանկարից երևում է, որ հսկիչ-դրամարկղային մեքենան կապարակնքվել է

Դատական պրակտիկա

21.06.2009 թվականին, սակայն 20.08.2009 թվականի հայտարարությամբ էլ իր հերթին հաստատվում է, որ հսկիչ-դրամարկղային մեքենան կապարակնքելու պահանջը ներկայացվել է միայն 20.08.2009 թվականին, որպիսի փաստն էլ հաստատվում է Տեսչության 31.07.2009 թվականի թիվ 2311343 ակտով, որում որպես խախտման ամսաթիվ է արձանագրված 28.07.2009 թվականը:

Վերոգրյալի հիման վրա Վճռաբեկ դատարանը գտել է, որ սույն գործն անհրաժեշտ է ուղարկել նոր քննության, քանի որ Դատարանի հետևությունն այն մասին, որ հսկիչ-դրամարկղային մեքենան կապարակնքվել է 21.06.2009 թվականին, իսկ 20.08.2009 թվականի հայտարարությամբ պահանջված գործողությունն այդպես էլ չի կատարվել, չի կարող նշված ապացույցների միջև հակասությունների պայմաններում համարվել հաստատված:

Այսինքն՝ Վճռաբեկ դատարանը 01.07.2011 թվականի որոշմամբ 20.08.2009 թվականի հայտարարությունը դիտել է որպես վերաբերելի ապացույց, և դրա հիման վրա սահմանել է գործի նոր քննության ծավալ՝ գործում առկա լուսանկարների և նշված հայտարարության միջև առկա հակասության գնահատում և պարզում (վկայակոչված ապացույցների միջև առկա հակասությունների հաղթահարում):

Գործի նոր քննության ընթացքում Դատարանը հայցը մերժելու, իսկ հակընդդեմ հայցը բավարարելու հիմքում դրել է պատճառաբանությունն այն մասին, որ սույն գործում առկա լուսանկարներից երևում է, որ անհատ ձեռնարկատեր Արթուր Հովսեփյանին պատկանող հսկիչ-դրամարկղային մեքենայի վրա առկա է «21.06.2009թ.» ամսաթվով, «33200262» գրանցման համարով, Տեսչության պետի ստորագրությամբ և Տեսչության կնիքով կնքված կապարակնիք, որը ստուգման պահին առկա է եղել հսկիչ-դրամարկղային մեքենայի վրա, իսկ ինչ վերաբերում է անհատ ձեռնարկատեր Արթուր Հովսեփյանի կողմից ներկայացված հայտարարությանը, որով վերջինս խնդրել է կապարակնքել իր հսկիչ-դրամարկղային մեքենան, ապա այն սույն վեճի համար էական նշանակություն չունի, քանի որ վիճարկվող ակտը կազմվել է 31.07.2009 թվականին, և բացի այդ, եթե նույնիսկ հսկիչ-դրամարկղային մեքենան եղել է ամսաթք վիճակում, և այն ենթարկվել է վերանորոգման, ապա դա տեղի է ունեցել վիճարկվող ակտի կայացումից հետո:

Միաժամանակ գործի նոր քննության ընթացքում Վերաքննիչ դատարանը վերաքննիչ բողոքը մերժելու հիմքում դրել է այն պատճառաբանությունը, որ անհատ ձեռնարկատեր Արթուր Հովսեփյանի մոտ ստուգման ընթացքում հսկիչ-դրամարկղային մեքենան կապարակնքված է եղել 21.06.2009 թվականին, այսինքն՝ թիվ 2311343 ակտի կայացման օրը՝ 31.07.2009 թվականին, վերջինս ունեցել է կապարակնքված հսկիչ-դրամարկղային մեքենա:

Ինչ վերաբերում է անհատ ձեռնարկատեր Արթուր Հովսեփյանի կողմից ներկայացված 20.08.2009 թվականի հայտարարությանը, որով վերջինս խնդրել է կապարակնքել իր հսկիչ-դրամարկղային մեքենան, ապա այդ մասով Վերաքննիչ դատարանը հիմնավոր է համարել Դատարանի այն եզրահանգումը, որ նշված հայտարարությունը սույն վեճի համար էական նշանակություն չունի, քանի որ թիվ 2311343 ակտը կազմվել է 31.07.2009 թվականին, և որ տվյալ իրավիճակում վերաբերելի և թույլատրելի են համարվում այն ապացույցները, որոնք նախորդած կլիներն ակտի կայացմանը:

Մինչդեռ, Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ ստորադաս դատարանները սույն գործի նոր քննությունը նշված ապացույցների հետազոտման և գնահատման մասով չեն իրականացրել Վճռաբեկ դատարանի 01.07.2011 թվականի որոշման հիման վրա՝ վերջինիս սահմանած ծավալով և անտեսել են այն հանգամանքը, որ Վճռաբեկ դատարանը 20.08.2009 թվականի հայտարարությունն արդեն իսկ համարել է սույն գոր-

ծին վերաբերելի, հետևաբար նաև թույլատրելի և գործի լուծման համար էական նշանակություն ունեցող ապացույց, ինչի արդյունքում ստորադաս դատարանների կողմից թույլ է տրվել ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 122-րդ հոդվածով սահմանված գործի նոր քննության սահմանների խախտում:

Միաժամանակ Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ Վերաքննիչ դատարանը, ինչպես նաև Դատարանը, սույն գործով վերաբերելի և թույլատրելի համարելով այն ապացույցները, որոնք նախորդած կլինեն վիճարկվող ակտի կայացմանը, խախտել են ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 23-րդ հոդվածի դրույթները, որոնց ուժով որևէ ապացույց որպես վերաբերելի դիտելու համար դրա ձեռքբերման ժամանակահատվածը չունի նշանակություն, այլ այն գնահատվում է բացառապես վեճը լուծելու համար էական նշանակություն ունեցող որևէ փաստի գոյության հավանականության տեսանկյունից:

Նման պայմաններում Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ ստորադաս դատարանները գործի նոր քննությունը չեն իրականացրել Վճռաբեկ դատարանի 01.07.2011 թվականի որոշմամբ սահմանված ծավալով՝ թույլ տալով դատավարական իրավունքի նորմի այնպիսի խախտում, որն ազդել է գործի ելքի վրա:

2) Վիճելի իրավահարաբերության ծագման (վիճելի ակտը կազմելու) պահին գործող խմբագրությանը ՀՀ Կառավարության 26.08.2004 թվականի թիվ 1325-Ն որոշման 1-ին կետով հաստատված «Հսկիչ-դրամարկղային մեքենաների շահագործման» կանոնների 13-րդ կետով սահմանված է, որ կազմակերպությունը (այն է՝ իրավաբանական անձինք և անհատ ձեռնարկատերերը) վարում է ՀԴՄ-ի և նրա հանգույցների՝ բոլոր տեսակի խախտումների, կենտրոնում կատարվող նորոգումների և կազմակերպությունում կատարվող տեխնիկական սպասարկման (որոնք նախատեսված են տվյալ մոդելի ՀԴՄ-ի շահագործման կանոններով) մասին տվյալների գրանցման գիրք՝ համաձայն N 2 ձևի: Գրանցման գրքի էջերը համարակալվում և թելակարվում են կազմակերպության կողմից: Գիրքը կնքվում և համարակալվում է հարկային տեսչության կողմից: Կազմակերպություններն այդ տվյալները յուրաքանչյուր եռամսյակ, մինչև տվյալ եռամսյակին հաջորդող ամսվա 25-ը ներառյալ, ներկայացնում են ՀԴՄ-ի գրանցման վայրի հարկային տեսչություն:

Նույն կանոնների 14-րդ կետով սահմանված է, որ կենտրոնը (այն է՝ տեխնիկական սպասարկում և նորոգում իրականացնողը) իր կողմից կատարված տեխնիկական սպասարկման և նորոգման աշխատանքների գծով վարում է հաշվառում այդ նպատակով բացված գրքում (N 3 ձև): Այդ գրքի էջերը համարակալվում և թելակարվում են սպասարկող կենտրոնի կողմից: Գիրքը կնքվում և համարակալվում է հարկային տեսչության կողմից: Կենտրոնները յուրաքանչյուր սպասարկվող և նորոգվող ՀԴՄ-ի նորոգման (տեխնիկական սպասարկման) աշխատանքների ավարտից անմիջապես հետո ՀԴՄ-ի գրանցման վայրի հարկային տեսչություն են ներկայացնում տեղեկանք տվյալ ՀԴՄ-ի վրա կատարված սպասարկման և նորոգման աշխատանքների մասին:

Կենտրոնները յուրաքանչյուր եռամսյակի համար Հայաստանի Հանրապետության կառավարությանն առընթեր հարկային պետական ծառայության կողմից սահմանված կարգով և ժամկետում տեղեկություններ են ներկայացնում իրենց կողմից իրականացված տեխնիկական սպասարկման և նորոգման աշխատանքների մասին:

Վերոգրյալ նորմերից հետևում է, որ հսկիչ-դրամարկղային մեքենաների շահագործման կանոններով դրանց գործարկման, տեխնիկական սպասարկման, ինչպես նաև նորոգման համար սահմանված էր հստակ ընթացակարգ: Մասնավորապես՝ իրավաբանական անձինք և անհատ ձեռնարկատերերը պարտավոր էին վարել հս-

Դատական պրակտիկա

կիչ-դրամարկղային մեքենայի և դրա հանգույցների՝ բոլոր տեսակի խախտումների տեխնիկական սպասարկում, ինչպես նաև նորոգում իրականացնող կենտրոնում կատարվող նորոգումների և իրենց մոտ կատարվող տեխնիկական սպասարկման մասին տվյալների գրանցման գիրք, որպիսի գիրքը կնքվում և համարակալվում էր հարկային տեսչության կողմից, ապա նաև իրավաբանական անձինք և անհատ ձեռնարկատերերը յուրաքանչյուր եռամսյակ այդ տվյալները պարտավոր էին նաև ներկայացնել հսկիչ-դրամարկղային մեքենայի գրանցման վայրի հարկային տեսչություն: Միաժամանակ տեխնիկական սպասարկում և նորոգում իրականացնող կենտրոններն իրենց կողմից կատարված տեխնիկական սպասարկման և նորոգման աշխատանքների գծով պարտավոր էին վարել հաշվառում, և յուրաքանչյուր սպասարկվող և նորոգվող հսկիչ-դրամարկղային մեքենայի նորոգման (տեխնիկական սպասարկման) աշխատանքների ավարտից անմիջապես հետո դրա գրանցման վայրի հարկային տեսչություն ներկայացնել տեղեկանք՝ կատարված սպասարկման և նորոգման աշխատանքների մասին:

Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ վկայակոչված կանոններով սահմանված ընթացակարգի վերաբերյալ տվյալ դեպքում որևէ քննություն չի իրականացվել և այդ մասով ապացույցներ ձեռք չեն բերվել այն դեպքում, երբ Վճռաբեկ դատարանի 01.07.2011 թվականի որոշմամբ մատնանշված լուսանկարների և հայտարարության միջև առկա հակասության հաղթահարման տեսանկյունից վերոգրյալը կարող էր ունենալ էական նշանակություն: Մասնավորապես՝ անհատ ձեռնարկատեր Արթուր Հովսեփյանի և նորոգում իրականացնող կենտրոնի կողմից վարվող գրքերով, ինչպես նաև վերջինիս կողմից հսկիչ-դրամարկղային մեքենայի գրանցման վայրի հարկային տեսչություն ներկայացված տեղեկանքով կարող էին պարզվել դրա նորոգմանը վերաբերող տվյալներ, այդ թվում նաև ժամկետների մասով:

ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ գործի փաստերը վարչական դատարանը պարզում է ի պաշտոնե («ex officio»):

Նույն հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ դատարանը մատնանշում է այն փաստերը, որոնք, իր կարծիքով, էական են վեճի լուծման համար, և անհրաժեշտության դեպքում կողմերից պահանջում է ներկայացնել այդ փաստերի ապացույցներ:

Նույն հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ դատարանը վեճի լուծման համար անհրաժեշտ ներքին համոզմունք ձևավորելու նպատակով իրավասու է, չսահմանափակվելով վարչական դատավարության մասնակիցների միջնորդություններով, նրանց ներկայացրած ապացույցներով և գործում առկա այլ նյութերով, ձեռնարկելու ողջամիտ միջոցներ, մասնավորապես պահանջելու վարչական վարույթի նյութեր, տեղեկություններ, ապացույցներ, լրացուցիչ բացատրություններ, հանձնարարելու կողմերին անձամբ ներկայանալ դատական նիստի:

Վճռաբեկ դատարանը նախկինում կայացրած իր որոշումներով արդեն իսկ արտահայտել է իրավական դիրքորոշում այն մասին, որ ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 6-րդ հոդվածի 2-րդ և 3-րդ մասերով սահմանված վեճի լուծման համար էական փաստերը մատնանշելու և դրանց վերաբերյալ ապացույցներ պահանջելու, անհրաժեշտ ներքին համոզմունք ձևավորելու նպատակով ողջամիտ միջոցներ ձեռնարկելու վերաբերյալ դատավարական գործողությունների իրականացումը թեև դատարանի իրավունքն է, սակայն դատարանի այդ իրավունքը սահմանափակված է նույն օրենսգրքի 24-րդ հոդվածով սահմանված բազմակողմանի, լրիվ և օբյեկտիվ հետազոտման վրա հիմնված պատճառաբանված ներքին համոզման հանգելու դատարանի պարտականությամբ և պետք է բխի արդարության բոլոր պահանջների պահպանման սահմանադրական հիմնադրույթից (տես ՀՀ կառավարությանն առընթեր

Դատական պրակտիկա

պետական եկամուտների կոմիտեի Արաբկիրի հարկային տեսչության հայցն ընդդեմ «Ձորք ընդ Բրանդն» ՍՊԸ-ի թիվ ՎԴ/5525/05/08 վարչական գործով Վճռաբեկ դատարանի 17.04.2009 թվականի որոշումը):

Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ տվյալ դեպքում Վերաքննիչ դատարանն անտեսել է, որ Դատարանը սույն գործի նոր քննության ընթացքում Վճռաբեկ դատարանի 01.07.2011 թվականի որոշմամբ մատնանշված լուսանկարների և հայտարարության միջև առկա հակասության պայմաններում և այն հաղթահարելու համար պարտավոր էր գործի փաստերը պարզել ի պաշտոնե, և այդ գործընթացում ձեռնարկել ողջամիտ միջոցներ, մասնավորապես՝ Դատարանը կարող էր կողմերից պահանջել ներկայացնել հսկիչ-դրամարկղային մեքենայի նորոգման կանոններով սահմանված ընթացակարգին վերաբերող ասպացույցներ (անհատ ձեռնարկատեր Արթուր Հովսեփյանի և նորոգում իրականացնող կենտրոնի կողմից վարվող գրքեր, վերջինիս կողմից Տեսչություն ներկայացված տեղեկանք և այլն), որն էլ Դատարանին հնարավորություն կտար բացահայտելու հսկիչ-դրամարկղային մեքենայի կապարակքման իրական ժամանակահատվածը, ինչը, սակայն, Դատարանը չի արել:

Վերոգրյալի հիման վրա Վճռաբեկ դատարանը եզրակացնում է, որ սույն գործը կրկին անհրաժեշտ է ուղարկել նոր քննության, քանի որ վկայակոչված ասպացույցների միջև առկա հակասությունները պարզված չլինելու պայմաններում հնարավոր չէ ի պաշտոնե ստուգել վարչական ակտի իրավաչափությունը:

Այսպիսով, սույն վճռաբեկ բողոքի հիմքի առկայությունը Վճռաբեկ դատարանը համարում է բավարար՝ ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 118.9-րդ հոդվածի, ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 227-րդ և 228-րդ հոդվածների ուժով Վերաքննիչ դատարանի որոշումը բեկանելու համար:

Ելնելով վերոգրյալից և ղեկավարվելով ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 118.15-118.18-րդ հոդվածներով՝ Վճռաբեկ դատարանը

ՈՐՈՇԵՑ

1. Վճռաբեկ բողոքը բավարարել մասնակիորեն: Բեկանել ՀՀ վարչական վերաքննիչ դատարանի 13.03.2013 թվականի որոշումը և գործն ուղարկել ՀՀ վարչական դատարան՝ նոր քննության:

2. Դատական ծախսերի բաշխման հարցին անդրադառնալ գործի նոր քննության ընթացքում:

3. Որոշումն օրինական ուժի մեջ է մտնում հրապարակման պահից, վերջնական է և ենթակա չէ բողոքարկման:

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 2013 12 (173)

ԴԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն

71

RESUME - ՔԵՅՈՒՄԵ

CRIMINAL LEGAL ANALYSIS OF SOME PROBLEMS ASSOCIATED WITH QUALIFICATION OF THE ROBBERY CRIME

ARAYIK ASLANYAN
HEAD OF DEPARTMENT OF THE CRIMINAL-FORENSIC
DEPARTMENT OF THE RA,
POLICE LIEUTENANT COLONEL,
PhD IN LAW

The high social danger of robbery due to the fact that in the case of predatory attacks can be harmed not only the relations of property, but can also be created a real danger to the life and health of individuals.

Summarizing the research carried out in relation to the robbery, racketeering and other offenses, and the peculiar characteristics of the crime of racketeering, the author offers a fully incorporate the crime of racketeering in the theft - as tantamount to theft and independent method, and the requirement that the acts of a property, is considered one of the mandatory properties of the crime of racketeering, considered as a separate crime - providing for this separate criminal legal standard - in the chapter “crimes against property”.

Author awarded special consideration as those situation, sometimes found in the jurisprudence that arise around issues of the separation from each other cases of theft, robbery and violence followed, as well as giving them the criminal law assessment.

CRIMINAL AND LEGAL FEATURES OF FRAUDS IN BANKING

ARMAN AVETISYAN
POST-GRADUATE STUDENT OF THE INSTITUTE OF PHYLOSOPHY,
SOCIOLOGY AND LAW OF THE NAS OF THE RA

This article entitled “Criminal and Legal Peculiarities of Frauds in Banking” deals with the studies of the criminal and legal features of one of the most common crimes in banking — fraud. First of all, the article covers the content of such concepts as “financial crime” and “crimes against banking activities”, their interaction and demonstrations of legislation prescription. Then the article presents types of “bank frauds”, their criminal, legal and criminological features, types, as well as qualifications.

It should be mentioned that the issues covered in the article have both theoretical and practical significance, as, though bank frauds account for most crimes in financial crimes, nevertheless, Armenian professionals have paid due attention to the studies of their features.

RESUME - PEՅՈՒՄԵ

THE VICTIMOLOGICAL PROBLEMS OF THEFTS DONE BY ILLEGAL ENTRY IN THE REPUBLIC OF ARMENIA

**SUREN ALEKSANYAN
HEAD OF OPERATING OF INFORMATION SYSTEMS OF THE
INFORMATION CENTER OF RA, POLICE COLONEL**

This article refers to victimological problems of thefts done by illegal entry in the Republic of Armenia. The article presents a number of personal characteristics of theft's victims, that contribute to the fulfillment of that kind of crime. There presented analysis of the criminal theft cases, given by the author done by illegal entry problem in the study was of the cases of into the apartment, or storage building in RA. There are also presented some types of objects, which have victimization properties separating the issues, related to apartment buildings. There is a number of recommendations concerning the design of buildings and their technical equipment, entrances, minimum requirements presented to the doors and windows of houses, as well as in the official statistics in the direction of provision of the report, concerning the victims of crimes of victims to and provide.

ПРАВОВЫЕ ФОРМЫ, ВИДЫ И МЕТОДЫ НАЛОГОВОГО НАДЗОРА

**ВАРДАН ФАРАМАЗЯН
СОИСКАТЕЛЬ РУССКО-АРМЯНСКОГО
(СЛАВЯНСКОГО) ИНСТИТУТА**

В данной статье автор попробовал разъяснить понятие налогового надзора разграничивая от других правовых видов надзоров, осью которого является налоговая проверка. В данной статье разъяснены понятия внутренней и внешней налоговой проверки, их виды и методы. На основании действующего законодательства раскрыты правовые особенности организации проверки и указаны пути их совершенствования.

ԳԵՄԵՏՆԵՐ 2013 12 (173)

ԳՄՏՆԵՐ
ԳԵՄԵՏՆԵՐ

RESUME - ՔԵՅՈՄԵ

LEGITIMACY REVIEWS OF MODERN AND EFFICIENCY IN INTERNATIONAL LEGAL DEVELOPMENTS

LAURA BADALYAN
POST-GRADUATE STUDENT AT THE YSU CHAIR OF EUROPEAN AND INTERNATIONAL LAW

The question of recognition of government normally arises only with regard to recognized States. When a State recognizes a new "government," it usually acknowledges a person or group of persons as competent to act as the body of the State and to represent it in its international relations. The only criterion in international law for the recognition of an authority as the government of a State is its exercise of effective control over the State's territory.

Effective control has a common use but it is not the only approach for the recognition of government, the Tobar doctrine handles it in a different way. According to Tobar doctrine, an unconstitutional change of the government should be recognised only when the people accept it.

States may, however, continue to recognize a government-in-exile if an incumbent government is forced into exile by foreign occupation or the de facto government in situ has been created in violation of international law. Despite a trend in the literature to the contrary, there is still no rule of general or regional customary international law that a de facto government, to be a government in the sense of international law, must be democratically elected. Attempts to introduce such a requirement either by treaty (Central American Treaties of Peace and Amity of 1907 and 1923) or as a matter of national (Tobar, Wilson and Betancourt doctrines) or regional policies (Santiago Commitment to Democracy and the Renewal of the Inter-American System, OAS General Assembly Resolution 1080 of 5 June 1991) have failed.

So dominance of the theory of efficiency with regard to the theory of legitimacy is accepted in the context of recognition of governments. Notwithstanding the prevalence of the theory of efficiency of recognition of governments it is necessary to regard efficiency in unity with legitimacy.

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 2013 12 (173)

RESUME - ՔԵՅՍՈՄԵ

THE PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF THE CRIMINAL'S PERSONALITY

LUSINE GEVORGYAN
MA IN PSYCHOLOGY

In this article peculiarities of the personality sphere of the criminal, the correlation of the social and biological factors, which have an influence on the personality of the criminal, as well as the formation and development of the criminal's personality during the socialization, in which the personality develops the social norms and behavioral stereotypes and the main personality traits are observed. The analysis showed that criminality has a social nature and the reasons for criminal behavior are mostly the negative influences of the Enviroments.

ОСОБЕННОСТИ АДАПТАЦИИ ОСУЖДЕННЫХ В УСЛОВИЯХ ЛИШЕНИЯ СВОБОДЫ

ЛЕВОН САРГСЯН
ПРЕПОДАВАТЕЛЬ КАФЕДРЫ РАЗВИТИЯ И ПРИКЛАДНОЙ
ПСИХОЛОГИИ АРМЯНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
ИМЕНИ Х. АБОВЯНА,
СОИСКАТЕЛЬ КАФЕДРЫ
СОЦИАЛЬНОЙ ПСИХОЛОГИИ ЕГУ

Данная статья представляет собой анализ научного значения и важности психологических особенности в пенитенциарных учреждениях. В статье представлены результаты сравнительного изучения социально-психологической адаптации осужденных к условиям лишения свободы. Проанализированы процессы адаптации личности преступника в условиях исполнения наказания. Определены основные проблемы пенитенциарной психологии в области коррекционного воздействия. Подчеркиваются такие условия, которые могут способствовать эффективной адаптации подсудимых к условиям лишения свободы.

ՊԵՆԻՏԵՆԿԻԱՐ 2013 12 (173)

ՊՍՄԱՍԿԱՆ
Ինտելեկտուալ Բյուրո

75

Թեւավոր խոսքեր

Կասկածները դավաճաններ են. ստիպելով վախենալ փորձելուց նրանք մեզ գրկում են նաև այն բարիքից, որը մենք հաճախ կարող էինք ձեռք բերել:

Վ. ՇԵՔՍՊԻՐ

Մեր նկատմամբ վստահությունը կազմում է ուրիշների նկատմամբ մեր վստահության հիմքը:

Ֆ.ԼԱՐՈՇՅՈՒԿՈ

Իր նկատմամբ վստահությունը մեծ ձեռնարկումների առաջին անհրաժեշտ պայմանն է:

Ս. ՋՈՆՍՈՆ

Համոզվածությունը ամենահզոր ստեղծագործական ուժն է:

Մ. ԳՈՐԿԻ

Իր նկատմամբ հավատը ինչ-որ գեղեցիկ բան է, քանի որ դա իր ընդունակությունները գիտակցող մարդու հատկանիշ է:

Թ. ՀՈՔՍ

Յուրաքանչյուր մարդ արժե ճիշտ այնքան, որքան նա ինքն է իրեն գնահատում:

Ֆ. ՌԱԲԼԵ

ԳԵԿՏԵՄԲԵՐ 2013 12 (173)

ԻՐՏԵԿ

ՀՀ ԳՈՐԾՈՂ ՕՐԵՆՍԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

ՁԵՐ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻՉՆԵՐՈՒՄ

«ԻՐՏԵԿ» իրավական տեղեկատվական-որոնողական համակարգը Հայաստանի Հանրապետությունում օրենքների և այլ իրավական ակտերի ամենալիարժեք համակարգն է, որում ընդգրկված են ավելի քան 40000 իրավական ակտեր՝

- * ՀՀ Սահմանադրությունը, ՀՀ օրենքները և օրենսգրքերը,
- * ՀՀ նախագահի նորմատիվ հրամանագրերն ու կարգադրությունները,
- * ՀՀ սահմանադրական դատարանի որոշումները,
- * ՀՀ կառավարության և վարչապետի որոշումները,
- * ՀՀ կենտրոնական բանկի նորմատիվ ակտերը, ՀՀ ֆինանսների և էկոնոմիկայի նախարարության, ՀՀ պետական եկամուտների նախարարության և մյուս գերատեսչությունների կողմից ընդունված նորմատիվ ակտերը:

Ակտերը տրված են մինչ այսօր նրանցում կատարված փոփոխություններով և լրացումներով: Տրված են նաև ակտերի ժամանակային տարբերակները:

Համակարգում ընդգրկված են ՀՀ օրենսդրության մեջ կիրառվող ավելի քան 9000 հասկացություն պարունակող ՀՀ-ում համակարգչային միակ իրավաբանական ու տնտեսագիտական բացատրական բառարանները:

Իրավական տեղեկատվական կենտրոն, հեռ. 52-79-50 URL: www.IRTEK.am
Երևան, Արսլանյան 36 ֆաքս. 56-90-85 E-mail: info@IRTEK.am

ՂԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն